

Publications of the Institute
for the History of Arabic-Islamic Science

Islamic Philosophy
Volume 91

Publications of the
Institute for the History of
Arabic-Islamic Science

Edited by
Fuat Sezgin

ISLAMIC
PHILOSOPHY

Volume 91

as-Suhrawardī
Shihābaddīn Yahyā ibn Ḥabash
(d. 587/1191)

Texts and Studies
Collected and Reprinted

II

2000

Institute for the History of Arabic-Islamic Science
at the Johann Wolfgang Goethe University
Frankfurt am Main

ISLAMIC PHILOSOPHY

Volume
91

AS-SUHRAWARDĪ
SHIHĀBADDĪN YAḤYĀ IBN ḤABASH
(d. 587/1191)

TEXTS AND STUDIES

II

Collected and reprinted

by

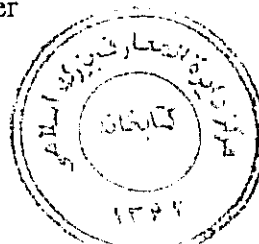
Fuat Sezgin

in collaboration with

Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert,

Eckhard Neubauer

2000

Institute for the History of Arabic-Islamic Science
at the Johann Wolfgang Goethe University
Frankfurt am Main

BBR9

.J8

vol. 90 - 91

v 91

50 copies printed

ISSN 1437-5125

ISBN 3-8298-6098-6 (as-Suhrawardī, Texts and Studies, Vol. I-II)

ISBN 3-8298-6097-8 (as-Suhrawardī, Texts and Studies, Vol. II)

© 2000

Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften

Beethovenstrasse 32, D-60325 Frankfurt am Main

Federal Republic of Germany

Printed in Germany by

Strauss Offsetdruck, D-69509 Mörlenbach

TABLE OF CONTENTS

Spies, Otto (Ed.): <i>Mu'nis al-'ushshāq. The Lovers' Friend by Shihabuddīn Suhrawardī Maqtūl.</i> Delhi 1934. II, 23, 67 pp.	1
Spies, Otto; S.K. Khatak (Transl.): <i>The Lovers' Friend. An allegorical story by Suhrawardī Maqtūl.</i> The Muslim University Journal (Aligarh) 3. 1936. pp. 1-30.....	99
Spies, Otto; S.K. Khatak: <i>Three treatises on mysticism by Shihābuddīn Suhrawardī Maqtūl with an account of his life and poetry. Edited and translated.</i> (Arabic title: <i>Thalāth rasā'il min ta'līf Shaykh Shihābaddīn Suhrawardī Maqtūl.</i>) [Delhi] 1935. 52, 121 pp.	129
Spies, Otto; M. Umaruddin: <i>Suhrawardī Maqtūl's philosophical position according to the works of his youth.</i> The Muslim University Journal (Aligarh) 3. 1936. pp. 118-147.....	310

مونس العشاق

THE LOVERS' FRIEND

BY

SHIHABUDDIN SUHRAWERDI MAQTUL

EDITED BY

Otto Spies

JAMIA PRESS, JAMIA MASJID, DELHI.

1934.

To
HELLMUT RITTER

CONTENTS.

	PAGE.
Preface 	1
I. Introduction	
1. The Suhrawerdis 	1
2. Suhrawerdi Maqtul 	8
(a) His Life	
(b) His Works	
(c) His Doctrine	
3. The Suhrawerdiya 	16
4. Persian Treatises of Maqtul... ...	18
5. The Manuscripts of Mu'nis ul-Ushshaq	19
6. The Principles of the Text-Edition ...	20
7. The Commentary 	21
8. The Contents of the text 	22
II. Text and Variants 	29
III. Commentary 	67

Preface

When I was studying Arabic manuscripts in Constantinople in 1929-1930, where some 70,000 manuscripts are preserved in libraries now accessible to the public, my attention was drawn by Dr. H. Ritter to the Persian Treatise of Shihabuddin Suhrawardi Maqtul entitled "Mu'nis al-'ushshaq" which is of considerable importance in more than one connection as is shown in this memoir.

Few of Suhrawardi's Persian works have come down to us. This is not surprising as we know that after his execution his works were burned by the order of the Caliph Nasir, the official representative and instrument of narrow-minded orthodoxy. Such of his works as escaped the flames were preserved by the tolerance of the Turks. Some remains in manuscript are still to be found in Turkish Libraries in Constantinople.

As the writings of Suhrawardi are of fundamental importance for the study of the older Islamic mystics I decided to edit his "Mu'nis al-'ushshaq". This little book is the result of that decision.

While staying in Constantinople I copied out the manuscripts which are found in Aya Sofya (Nr. 4821) and Fatih (Nr. 5426) and prepared the edition after my return home. *Dr. H. Ritter* in the meantime had discovered other manuscripts of the same work and sent me rotograph copies. He was moreover kind enough to collate the manuscripts which I have denoted by the letters B, C, D. At the same time he went through my manuscript and made some valuable corrections. It is with great pleasure and gratitude that I make this small acknowledgement for his constant interest and valuable assistance in the preparation of this work.

The transliteration of the Arabic words is not always exactly equivalent. Long vowels and some sounds not found in English could not be differentiated clearly by means of Latin characters since the press used has not the signs of quantity and the diacritic points.

For purposes of quotation I have used Ibn Khallikan's Biographical Dictionary, edition Bulaq 1299 (2 Vols.) and Subki's *Tabaqat*, text printed at the "Matba'a Husainiyya", Cairo 1314 (6 Vols.)

I am grateful, also, for the help afforded me by certain friends and colleagues belonging to this University. *Dr. Hadi Hasan* and *Maulvi Abdul Aziz Memon* have given me assistance in disentangling perplexities connected with the script; the former also read the proofs of the Persian text. *Mr. Hadow Harris*, Chairman of the English Department, read through the Introduction carefully, made corrections where necessary and suggested some improvements in the style.

My best thanks are also due to the Vice-Chancellor of the Muslim University, *Sir Syed Ross Masood*, for his generous provision of a part of the funds required for the publication of this work.

*The Muslim University,
Aligarh.*

OTTO SPIES

INTRODUCTION

The Suhrawardis

In Arabic and Persian literature there are three famous writers known as Suhrawardi. According to its grammatical form Suhrawardi is the *Nisba* of Suhraward,¹ a little town near Zenjan in the province of Jibal in Persian Iraq, and signifies "the man from Suhraward",² this means therefore that these writers were born at Suhraward. Not only was their place of origin the same, but they lived about the same time and wrote on almost the same subject. Not unnaturally there has been some confusion between these three famous writers from Suhraward,³ and as works and characteristics of one have been attributed to another it is desirable to differentiate clearly between them.

I

Dhiya'uddin Abu'n-Najib 'Abdulqahir b. 'Abdallah b. Muhammad as Suhrawardi,⁴ born in the year 490 A.H.=1097 A.D., was a famous fuqih and prominent sufi scholar.⁵ He was descended from Abu Bekr the first Caliph.⁶ According to Yaqut he is the most illustrious son that Suhraward has produced. When he came in his youth to Baghdad, he studied

1. cf. P. Schwarz, *Iran im Mittelalter nach den arabischen Geographien*, Vol. VII, Leipzig 1926, p. 731 sqq; *Encyclopaedia of Islam*, s.v. Suhraward.

2. cf. Sam'ani, *Kitab al-ansab* (Gibb Memorial Series; Vol. XX) s.v. Suhraward; Yaqut, *Mu'jam*, s. v. Suhraward.

3. *Relation d'Egypt par Abdallatif*, p. 485; Abu'l-Feda, *Annal. Moslem.* tom. IV, p. 118 and the notes of Reiske, note 94; *Catalogue Raisonne of the Buhar Library*, Calcutta 1923, Vol. II, p. 137

4. Brockelmann, *Geschichte der arabischen Literatur*, Vol. I, p. 436; Carra de Vaux, *Penseurs de l'Islam*, Vol. IV., p. 200; Subki, *Tabaqat*, Vol. IV, p. 256; Ibn Khallikan, p. 375 (translated by de Slane, ol. VII, p. 150)

5. Khairuddin Zurukli, *al-A'lam*, Cairo 1346, p. 539; Subki IV, 256; *Shadharat adh-dhahab* Vol. IV, 208; Jami, *Nafahat al-uns* (ed. W. Nassau Lees) Calcutta 1859, p. 478.

6. *Shadharat adh-dhahab*, Cairo 1350/51, Vol. IV, 208; Shar'ani, *Tabaqat*, (Cairo 1315) I, 119; *Nafahat*, p. 478; *Mir'at al-Janan*, Vol. III, p. 372

tradition and Shafi'ite law¹ at the Nizami University which was founded by Nizamu'l-Mulk in the year 457 A. H. After having finished his studies he was appointed Professor at the same University and taught there for some time. Meanwhile he became imbued with mysticism and choosing the life of a recluse resigned his post and began to live in retirement.

In order to mortify the flesh he became a water-carrier² and lived on the money which he earned by that profession. He possessed a Khariba on the west bank of the Tigris where he and his friends retired.³

His teachers were Ahmad al-Ghazali (died 520/1126) and 'Abdalqadir al-Jili (died 561/1165); he received the Khiraqa and Ijaza from these sheikhs, and was considered the chief disciple of Ahmad al-Ghazali.⁴

Abu'n-Najib transformed his Khariba into a Ribat and built alongside a Madrasa where he held Sufi-meetings and presided over the assemblies of the mystics. It was during this time that his name became famous.

In the year 545 he was appointed Principal of the Nizami-University, but taught for only two years,⁵ as he resigned in the year 547 as a protest against the escheat of a boarder's property. We learn from Ibn al-Athir⁶ that a strike among the boarders was the result of the action taken by the authorities.

1. According to the *Encyclopædia of Islam* he studied "Hanafite Law". But this must be a mistake, as his biography is given in the *Tabaqat*-works of the Shafi'i school f.i. Subki, Esnawi (not Isnawi cf. *Encycl. of Islam*, s. v. *Esne*), Ibn Mulaqqin etc., see also *Shadharat adh-dhahab*, Vol. IV, 208

2. According to Yaqut (*Mu'jam al-Buldan* Vol. III, p. 203) in Isfahan

3. *Nafahat* p. 478;

4. *Bankipore*, Vol. XIII, p. 41; *Shadharat* IV, 209; *Nafahat* 478

5. *Shadharat* IV, 209; *Ibn Khall.* 376

6. *Al-Kamil*, Vol. XI, p. 69

In the year 557 he left Baghdad in order to journey to Jerusalem.¹ We know that he held on the way sufi-meetings at Mausil. During his stay at Damascus in the year 558, where he was received with great honours by Nuruddin Zangi, he learned² that he could not enter Jerusalem as that town was in the hands of the Crusaders. He therefore returned to Baghdad, but before his departure he founded a cloister for Sufis. He passed the rest of his life in Baghdad and died there in the year 563/1167.³

In the biographical books of the Arabs a number of his *works* are given, but only two of them have been handed down to us. His main work is *Kitab adab al-muridin fi 't-tasawwuf* "Manners of the Disciples". Several manuscripts of this work are extant in European and Oriental Libraries.⁴ A full statement of its contents has been given by Ahlwardt.⁵

Brockelmann in his Arab. Lit. I, 436 states that Abu'n-Najib wrote also a commentary (*Sharh*) on the *hundred names of God: al-asma' al-husna*, of which only one manuscript has come down to us which is preserved in Vienna.⁶ But this work is a pseudograph; moreover, it is ascribed to 'Umar Suhrawardi. There exists a Persian translation of it in Constantinople, Fatih 2656.

1. Shadharat IV, 209; Ibn Khall. 376.

2. Yaqut, Mu'jam al-Buldan III, 204; Shadharat IV, 209.

3. It is not clear, why C. Brockelmann, Vol. I, p. 436 gives two dates 562 and 563 and the Encyclopædia of Islam only the year 562, as in the biographical works the year 563 is given as the date of his death.

4. H. Ritter discovered an old manuscript in Constantinople and kindly gives me the following description.

This work ought to be edited. For other manuscripts see Brock. I, 436: Bankipore, Vol. XIII, Nr. 855 and Tuebingen Nr. 89,1.

5. Verzeichnisse der arabischen Handschriften in Berlin, Vol. III, p. 121.

6. G. Fluegel, Die arab., pers. und tuerk. Handschriften der K. K. Hofbibliothek, Wien 186, Vol. III, p. 99.

According to Hajji Khalifa IV, 141 and Wnostenfeld¹ he is the author of a collection of anecdotes concerning the Imam Shafi'i. This work proves also that he belonged to the Shafi'ite school.²

Some small treatises are preserved in a manuscript at Tnebingen No. 89,16.

II

Shihabuddin Abu Hafs 'Umar b. Muhammad b. 'Abdullah³ b. Ammawaih as-Suhrawardi⁴, born in the year 539/1145, was the most prominent scholar of his time in philosophy and mysticism and an eminent representative of orthodox sufism. It may be interesting to quote the titles of honour and epithets attributed to him by the Imam Yafi'i:⁵

استاد زمانه فريد اوانه مطلع الانوار منبع الاسرار دليل الطريقة
ترجمان الحقيقة استاذ الشيوخ الاكابر الجامع بين علمى الباطن و الظاهر
قدوة العارفين عمدة السالكين العالم الربانى...

Shihabuddin as-Suhrawardi was a nephew to Abu'n-Najib 'Abdulqahir b. Abdullah and a descendant of Abu Bekr as-Siddiq.⁶ He grew up under the protection of his uncle studying under him *Tasawwuf*, *Hadith*, *Fiqh* and *Wa'z*.⁷ He completed his studies in Baghdad where besides other teachers 'Abdulqadir al-Jili (died 561/1166) was one of his professors.⁸ He followed the Shafi'ite school. During his

1. Der Imam Schafi'i, Goettingen 1890, p. 8.

2. See also Shadharat adh-dhahab IV, 208.

3. Brockelmann has named him 'Umar b. Abdallah. According to another version the name of his kunya is: "Abu 'Abdallah" cf. Shadharat V, 153

4. Brock. I, 440; Ibn Khallikan I, 480 (Translation vol. II, p. 382).

5. Mir'at IV, p. 79; Nafahat, p. 544

6. Subki, V, 143; Nafahat, p. 545

7. Subki, V, 143; Mir'at IV, p. 80

8. Subki, V, 143; Nafahat, p. 545; Shadharat V, 153

stay at Basra he inclined towards mysticism. For sometime he lived with some Abdals on the island of 'Abbadan, a small island in the Tigris.¹

He lived in Baghdad as a teacher and preacher and was the chief of the Sufis.² The caliph Nasir appointed him shaikhu 'sh-shuyukh (grand-master of the Sufis) in Baghdad and entrusted him with several important missions. Scholars and students came from far and near to listen to his lectures and discussions. The following letter has been handed down by Jami³ and Ibn al-'Imad:⁴

يا سيدى انى ان تركت العمل أخلدت الى البطالة وان عملت داخلنى المعجب
فأيهما أولى - فكتب جوابه⁵ اعمل واستغفر الله من المعجب.....

He had a large number of pupils among whom was the famous Persian poet Sa'di⁶ who narrates a story about him in his *Bustan*.⁷

On the occasion of his pilgrimage to Mecca, at the end of his life in the year 1231, he met there his prominent contemporary 'Omar al-Farid.⁸ After having returned to Baghdad he lived there three years more and died in the year 632/1234.

His best known work, regarded as authoritative on Sufism, is 'Awarif al-ma'arif "*Bounties of Knowledge*" which he composed at Mecca. Whenever a difficulty confronted him

1. Nafahat, p. 545

2. Sarkis, p. 1060; Shadharat V, 154; Nafahat, p. 545

3. Nafahat, p. 545; see also Mir'at IV, p. 81

4. Shadharat V, 154

5. Nafahat, p. 545 reads : فكتب اليه فى جوابه :

6 cf. Grundriss der Iranischen Philologie, Vol. II, p. 292

7 Ed. K. H. Graf, Wien 1850, p. 150.

8. Nicholson, A Literary History of the Arabs, Cambridge 1930, p. 396

he returned to God, circumambulated the house and asked for success in driving off the difficulties and for the knowledge of the truth.¹

The '*Awarif al-ma'arif*' is divided into 63 chapters² dealing with the origin of mysticism, the derivation of the word Sufi, the mystical stages, ascetical life, behaviour and work of the Sufis. The whole is based on the Quran, Hadith and the sayings of the Sufis.³

'*Awarif al-ma'arif*'⁴ has been studied by E. Blochet and formed together with a few other works the basis of his "*Etudes sur L'Esoterisme Musulman*".⁵ The book itself was printed on the margin of al-Ghazali's *Ihya*⁶ and translated into Persian by Mahmud b. 'Ali al-Kashani. This Persian version was translated into English by H. Wilberforce Clarke.⁷

Besides this only a small mystic treatise "*Jadhf al-qulub ila muwasalat al-mahbub*" (31 pages) has been printed at Halab 1328 A. H.

Other works of Shihabuddin are extant in manuscript. His book "*Kashf al-fada'il al-yunaniyya*" is directed against the study of Greek philosophy.⁸ He tries to show in it the helplessness of pure reason.

1. Nafahat, p. 545; Mir'at IV, 80.

2. cf. de Sacy, Notices et Extraits des manuscrits de la Bibliothèque du Roi, tome XII, p. 323.

3. The contents of the work are fully given by Ahlwardt, Verzeichnisse der arabischen Handschriften in Berlin, Vol. III, p. 20, No. 2845.

4. cf. Carra de Vaux, Gazali, Paris 1902, p. 235-41; id., Les Penseurs de l'Islam, Paris 1923, Vol. IV, p. 199-207.

5. Extrait du Museon, Louvain 1910.

6. Cairo 1289 and 1294 A. H.

7. Calcutta 1891.

8. Muhammad Iqbal, The Development of Metaphysics in Persia, London 1906, p. 122 ascribes it by mistake to Shihabuddin Suhrawardi Maqtul.

A manual on Muhammadan dogmas, dealing with the fundamental articles of the faith, called '*aqa'id*', is his "*ʿIlām al-ḥudā wa ʿāqā'id arbāb al-tuqa*". To the manuscripts mentioned in Bröckelmann, I, 441 add: Bulhar Catalogue, Vol. II, p. 98; Bankipore, Vol. X, No. 519; Tübingen No. 89, 3.

Formerly only one copy of his *ar-risāla fi 'l-faqr*¹ which deals with the mystical stage of Poverty and its virtues was known to us.² A second copy is extant in the University Library of Tübingen.³ Another copy of the same treatise is preserved at Bankipore; cf. Catalogue, Vol. XIII, p. 173.

Unknown till recently was "*Irshād al-murīdīn*" a small handbook on Sufism. It is divided into 47 *bābs* dealing with the principles and technical terms of Sufism. Though it is not mentioned elsewhere, it has been proved that Shihabuddin Suhrawardi is the author of it.⁴

Other works of which manuscripts are preserved in different libraries are quoted by Bröckelmann, I, 441. The University Library of Tübingen, however, possesses a manuscript in which several small *rasā'il* of Suhrawardi are contained.⁵

III

Abu 'l-Futuh Yahya b. Habash b. Amirak Shihabuddin as-Suhrawardi al-Maqtul.

The later Arabic biographers are not in agreement

1. The same *risāla* is attributed to Abu 'Amr 'Uthman b. abi Ya'la al-Abhari in Ahlwardt No. 3162.

2. Brock. I, 441, No. 5.

3. M. Weisweiler, Verzeichnis der arabischen Handschriften, Vol. II, Leipzig 1930, No. 89, 19.

4. Bankipore, Vol. XIII, No. 864.

5. M. Weisweiler, loc. cit., No. 89.

about his name¹ : some read *Ahmad* instead of *Yahya*, others *Jaish* or *Hasan* instead of *Habash*. Ibn abi Usaibi'a, not knowing his proper name, calls him: "Abu Hafs 'Umar.....as-Suhrawardi." This is obviously a confusion with the other Suhrawardi.

Suhrawardi Maqtul wrote both in Arabic and Persian. The works we owe to his pen are numerous. Yet only two of them which he wrote in Arabic have been published up till now. His Persian books have not yet been utilised. What we want are text-editions to be used as a basis for research-work. Therefore it may be desirable to publish Suhrawardi's very important risala "*Mu'nis al-'ushshaq*" of which several Manuscripts are preserved in Turkish Libraries of Constantinople.

2. Life of Suhrawardi Maqtul.

Life. Shihabuddin Suhrawardi Maqtul² was born in the year 549 and studied law and philosophy at Maragha under Shaikh Majduddin al-Jili³ "until he was accomplished in every excellence in these subjects of which while still a youth he revealed powers of independent and fearless criticism". Shaikh Fakhruddin al-Mardini had a friendly feeling towards Suhrawardi and admired his immense knowledge.⁴ He is reported to have said: "How sagacious and eloquent is this young man! I did not find anyone like him in my time, except that I fear for him on account of his impetuosity and rashness and his lack of self-restraint which may yet be the cause of his ruin."

1. Shadharat adh-dhahah, IV, 290 ; Ibn Khallikan II, 346.

2. cf. Brockelmann I, 437 ; Encyclopædia of Islam, s. v. Suhrawardi ; L. Massignon, Recueil de textes inédits concernant l'histoire de la mystique, Paris 1929, p. 111 sqq ; Ibn Khallikan II, 345.

3. Sarkis, p. 1061 ; Shadharat IV, 290 ; Yaqt VII, 269.

4. Ibn abi Usaibi'a, Vol. II, p. 167 ; see also : Yaqt Vol. VII, 269.

Suhrawardi Maqtul belonged to the Shafi'ite school, became a convert to Sufism and wandered to Isfahan and lived in Baghdad and Aleppo. When he came to Aleppo in the year 579 he had discussions with famous Fuqaha' and Mutakallimun, but no one could compete with him.¹

At Aleppo the prince Malik az-Zahir, the son of the famous Sultan Salahuddin, who was the ruler of Aleppo, granted him his favour and was very kindly disposed towards him.² But this patronage did not last for very long. The orthodox theologians were eclipsed by and jealous of him. As a result of their enmity his orthodoxy was impugned. Although his teaching had no external disagreement with orthodox dogma and he carefully disguised his doctrine under the cloak of an obscure terminology, the orthodox suspected him of heresy and loose principles in religion.³ The orthodox party wrote to Salahuddin that Suhrawardi's teaching was a danger to Islam and to his son Malik az-Zahir and that it was necessary to kill him. They succeeded in turning the Sultan against him.

Salahuddin issued a decision under canonical law for his death as a heretic and Malik az-Zahir was instructed to carry out that sentence. When Suhrawardi heard the sentence he shut himself up in a separate room and refused food and drink till he passed into God.⁴ According to another version he was put to death by strangulation⁵ or crucifixion.⁶

1. Ibn abi Usaibi'a II, 167; Yaqt VII, 269.

2. Ibn abi Usaibi'a II, 167; Yaqt 269.

3. Shadharat IV, 290; Nafahat p. 684; Yaqt VII, 270.

4. Shadharat IV, 290-92; Usaibi'a II, 167; Ibn Khallikan II, 348; Nafahat, p. 684; Yaqt 270.

5. Nafahat, p. 684; Yaqt 270; Ibn Khallikan II, 348.

6. Nafahat p. 684; Shadharat, IV, 292; Mir'at III, 437.

That happened in the year 587, when he was thirty-eight or thirty-six years old.¹ His grave is outside the Bab al-Faraj close to the Christian quarter.² When he was buried a poem is said to have been found on his grave which runs as follows:³

"The inhabitant of this grave was a pearl,
A hidden one which God had created of nobility,
The times did not know his value,
So he returned it to the shell for the great care he
had for it."

People called him *Shaikh Maqtul* "the murdered Shaikh" and venerated him as a saint and miracle-worker, narrating legends about him⁴ e. g. that he possessed the philosopher's stone and the knowledge of making gold, that he was not killed, but disappeared,⁵ that no tree or shrub would grow on his grave and that at night weird sounds were heard from it.⁶

Other traditions about him which show his character are found in Ibn abi Usaibi'a, Vol. II, p. 167-69 and Shadharat adh-dhahab, Vol. IV, p. 290 sqq. Suhrawardi was acquainted with the art of natural magic (*simia*).⁷ There is an anecdote which shows how he managed the magic.⁸

1. Shadharat IV, 290 ; Nafahat 684; Ibn abi Usaibi'a II, 167.

2. A. von Kremer, Geschichte der herrschenden Ideen, quoted by Babinger in "Der Islam", Vol. XI, p. 73.

3. Ibn abi Usaibi'a II, 169.

4. Nafahat p. 684 ; A. von Kremer, Mittelsyrien und Damaskus, Wien, 1853, p. 69, Mir'at III, 437.

5. The belief that the master did not die is to be found also elsewhere f. i. Mansur al-Hallaj, Muhammad b. al-Hanafiya, etc. Cf. Babinger, "Der Islam", Vol. XI, p. 75.

6. Cf. Th. Nöldeke, Das arabische Märchen vom Doctor und Garkoch, Berlin 1891, p. 5.

7. Nafahat, p. 683; Ibn Khallikan etc. Haji Khalifa III p. 647; Mir'at III, 434.

8. Usaibi'a II, 167; Ibn Khallikan; II, 346; Shadharat IV, 290; Mir'at III, 434.

Works. Suhrawardi's principal and most characteristic work is his metaphysics of Light, *Kitab Hikmat al-ishraq*, "Philosophy of Illumination". For commentaries on it see Brockelmann I, 437 and add, so far as manuscripts are concerned, Rampur List, p. 395; Bankipore Catalogue, p. 384; Buhar Cat., II, p. 346; Asiatic Society Cat. p. 81. His theory is the Neo-Platonic theory of light which is also to be found in other Arab philosophers *e. g.* al-Farabi and Ibn Sina. Suhrawardi conceives reality as light.¹ The spiritual light is the symbol of emanation and the fundamental reality of things by which he explains all and every thing. His philosophy of light has been studied by several European Scholars. *Carra de Vaux*² pointed out the salient features as "un-neoplatonisme recouvert d'une terminologie dont le goût est persan et peut-être plus spécialement manichéen". *M. Horten*³ has translated it in a summary and explained it from a philosophical point of view and *S. Van den Bergh*⁴ has published a very important and useful article on the "Temples of Light". So we are well informed about his teaching. The reader may be referred to these very thorough studies. It may be added that Ibn Sina did not deal with the philosophy of illumination (*ishraq*) as *C. A. Nallino*⁵ proves, but he wrote on Eastern philosophy (*hikma mashriqiya*).

1. Muḥd. Iqbal, *Metaphysics in Persia*, London 1908, p. 121 sqq.

2. La philosophie illuminative d'après Suhrawardi Maqtul, *Journal Asiatique*, IX. Serie, tome 19, p. 63-94.

3. Die Philosophie der Erleuchtung nach Suhrawardi [Abhandlungen zur Philosophie und Geschichte hrsg. von Henno Erdmann] Halle 1912.

4. De Tempels van het Licht door Soehrawardi, *Tijdschrift v. Wijsbegeerte*, Haarlem 1916; Vol. X, p. 30-59.

5. Filosofia "orientale" od "illuminativa" d'Avicenna, *Rivista degli Studi Orientali*, Vol. X, Rome 1925.

Besides this main work Suhrawardi wrote many other books ¹ of which manuscripts have been handed down to us. Some of them deal with logic, physics and metaphysics, other treat of philosophy and mysticism. Suhrawardi himself gives in the Introduction to his "Hikmat al-ishraq" an account of his works and the reasons of composing them. M. L. Massignon, however, was the first who tried to make a chronology of Suhrawardi's works. This classification² comprises, according to the development of his philosophical ideas, works of his youth; works of the peripatetic period, and works of the Avicenna-Platonic period.

I. Works of his youth are:

- (1) *Kitab al-ahwā al-'Imādiyya* so called because he dedicated it to 'Imaduddin Qara Arslan Da'ud b. Ortog, the Amir of Kharput, cf. Brock. I, 438; 6
- (2) *ḥayakil an-nur*, printed in Constantinople 1335 A.H. For commentaries see Brockelmann, Vol. I, 438. 5 and add there the following manuscripts of the commentary by Muhammad ad-Dawani: Rampur List, p. 396; Hyderabad List, Fann Hikmat No. 62; Asiatic Society Cat., p. 82; Buhar Cat., Vol. II, p. 136
- (3) *at-tanqihat fi usul al-fiqh* cf. Shadharat, IV, 291; Mir'at III, 435; Massignon, p. 113
- (4) *sakinat as-salihin* cf. Massignon, loc. cit., p. 113
- (5) *pertaw name* dedicated to Barqiyaruq, Amir de Niksar cf. Massignon, loc. cit., p. 113
- (6) some *rasa'il* mainly written in Persian of which we shall treat later on.

1. See the list of his works in Brock. I, 437 and Ibn abi Usaibi'a II, p. 170.

2. cf. L. Massignon, Recueil de textes inédits concernant l'histoire de la mystique en pays d'Islam, Paris 1929 p. 113; see also M. Horten, die Philosophie der Erleuchtung nach Suhrawardi, Halle 1912, p. VI.

II. To the *peripatetic period* belong the following works:

- (1) *Kitab at-talwihat fil-hikma* cf. Brock. I, 437,2
- (2) *Kitab al-mugawamat*, an appendix to the former work cf. Ibn abi Usaibi'a II, 170; Yaqut 270.
- (3) *Kitab al-mashari' wal-mutarahat* cf. Brock. I, 437,3
- (4) *Kitab al-lamahat fil-haqa'iq* cf. Brock. I, 438,4
- (5) *Kitab al-munajat*, cf. Brock. I, 438,9 and Massignon p. 111.

III. Works of the final, the *Avicenna-Platonic period* are:

- (1) *hikmat al-ishraq*.
- (2) *kalimat at-tasawwuf*, MS Ind. Off. 1922, Nr. 5 cf. Massignon, p. 112 and M. Horten, loc. cit, p. VI. note 1.
- (3) *i'tiqad al-hukama'* MS Paris 1247 cf. Massignon p. 113.

The critical classification of other works composed by him has not yet been made. It is impossible to classify them unless they have been studied. I quote the following works:

- (1) *Arba'un asma'* cf. Brock. I, 438, 11.
- (2) *at-ta'arruf lit-tasawwuf* cf. Brock. I, 438,8; L. Massignon, La passion d'al-Hallaj, Paris 1922, Vol. II, p. 10*, 20*; Ibn abi Usaibi'a II, 170. H. Ritter has pointed out (cf. *Orientalia* I [Veröffentlichungen des Archäologischen Institutes des Deutschen Reiches Abteilung Istanbul, 1] Istanbul 1933, p. 31 that he is not the author.
- (3) *al-ghurbat al-gharibe* cf. Yaqut 270, H. Khal. IV, 310. Mir'at III, 435. H. Khal. says about this work:

هي رسالة الطير لابن سينا بل فيه بلاغة تامة اشار بها الى حديث النفس و الاحوال المتعلقة بها.

Four MSS of it are extant in Constantinople according to information given to me by Dr. H. Ritter.

(4) *'aql-i surkh* a Persian treatise dealing with the language of the birds cf. H. Kh. IV, 236. Probably it belongs to the collection of histories which are mentioned under the works of his youth No. 6.

(5) *tuhfat al-ahbab* cf. H. Kh. II, p. 219.

(6) *al-ma'arij* cf. Yaqut 270; H. Kh. V, 608; *Usuibi'a* II, 171.

(7) *Kashf al-ghita'* cf. H. Kh. V, p. 209.

(8) The legend of *Ka'b ibn Zuhair* and the *Burda* of the Prophet with the *Takhmis* of Suhrawardi, Tuebingen MS No. 137,5 cf. Weisweiler, loc. cit., p. 107.

(9) Some *poems* cf. Berlin 7699, 2; British Museum 886,2. Poetical selections have been published in the works of Ibn abi Usaibi'a II, 169 sqq. and Ibn al-'Imad' (*Shadharat*) Vol. IV, 291; *Mir'at* III, 435; Yaqut 270 sqq.

Doctrine. Suhrawardi was a Sufi and Peripatetic.¹ His philosophical ideas are influenced by Plato and Aristotle although he differs in many points from them and even attacks the latter in his *Hikmat al-ishraq*. It may be interesting to quote a few sentences from the introduction to this book:

1. Encyclopædia of Islam s.v. Suhrawardi.

"As regards the first teacher, Aristotle, it is clear that he is of incomparable value, that his wisdom is great and his faculty of penetration profound; yet we should not so exaggerate our reverence for him as to undervalue his masters, among whom especially are to be counted the travelling and law-giving philosophers, such as Agathodæmon, Hermes, Aesculapius, and others....."

By Neo-platonic theories he develops Aristotle's doctrine and explains monistic tendencies. His mysticism reflects Hellenistic Syncretism. In short: Suhrawardi is an eclecticist, but the first systematiser.¹ His doctrine is therefore a mixture of all systems which he synthesises in his own system: Neo-Platonic and Neo-Pythagorean doctrines, Hermetic and Gnostic ideas, Iranian and Shi'ite conceptions of the hidden spiritual Imams.

This latter idea is also expressed in the introduction: "The world was never wholly without philosophy and without some one who cultivated it and was declared a philosopher by manifest proofs and facts. This man is the real Caliph or representative of God on earth....."

But the speculative philosopher, fully equipped in philosophy, has no claim to rule in this earth. For there is always a theosophist on earth and he is better fitted for the post than the philosopher, as the place of God's Vicar on earth cannot remain unoccupied. By this rule, however, I do not mean the possession of political power; only the Imam who is also a theosophist may take over the political power and exercise it publicly, or he may rule in secret. In the latter case he is termed the mystical pole; to him the rule belongs, even though he live in the deepest poverty.

1. Muhammad Iqbal, *The Development of Metaphysics in Persia*, p. 148 sq.
 2. F. Babinger, Scheich Badr eddin, "Der Islam", Vol. XI, p. 72.

If the political power should really come into his hand, the age becomes illuminated; but if it lacks such divine guidance, it is overwhelmed by darkness....."

Suhrawardi's eclectic doctrines are more or less clothed by Islam. It is, however, not necessary to go into a description of his teachings as we have a very instructive dissertation on Suhrawardi by Muhammad Iqbal in the book mentioned above, page 15, note 1, in which he examines the various aspects of his philosophy: Ontology, Cosmology and Psychology (p. 120-148).

3. The Suhrawardiya

In Islam there is an order or a school of Darwishes which is known as "Suhrawardiya". In literature, however, there is disagreement as to the personality of the founder of that order. One Suhrawardi is said to have founded an order or two called either "Suhrawardiya" or "Ishraqiyun" or "Nurbakhshiya". These three orders which are evidently closely akin are often confused.¹ We must clearly distinguish between them.

It is usually held that the Suhrawardiya owed their foundation to Shihabuddin 'Umar as-Suhrawardi.² But that is wrong. Depont and Coppolani speak of this order as "purement spiritualiste; leur doctrines sont le prolongement affaibli de l'enseignement eclectique des neoplatoniciens, mais étroitement enfermées dans les préceptes du Coran....."

This confusion is easily intelligible if one considers that Abu'n-Najib as-Suhrawardi precedes in the mystic chain

1. Brown, Darwishes, p. 158-59.

2. Octave Depont et Xavier Coppolani, Les Confréries Religieuses, Algier 1897, p. 172 ; 533 ; Brown, Darwishes, p. 267.

Shihabuddin 'Umar as-Suhrawardi¹ and that both finish the first chain. So Shihabuddin 'Umar is the *first* after the founder in the list of the order, whereas Abu'n-Najib comes just before him in the mystic *silsile*.²

In reality Abu'n-Najib is the founder of the Suhrawardiya order which adopted his special mystical teaching. This order spread so quickly in Islamic countries through the efforts of two distinguished disciples, namely Najmuddin al-Kubra (died 618) and Shihabuddin 'Umar as-Suhrawardi, the nephew of Abu'n-Najib. So the disciple was confused with the founder as they had the same name, taught the same mystical doctrines and belonged to the same order.³

The Suhrawardiya had a large number of followers exceeding that of other orders. This fact is noticed *e. g.* in Lata'if Ashrafi, p. 353

مشائخ که نسبت بخانواده سهروردیت

بدود مان دیگر کم بوده باشند

or in Mir'at al-Asrar, fol. 21b⁴

چندین مشائخ که در سلك او منسلک گشتند

در خانواده دیگر کم باشند

The Suhrawardiya order spread in India mainly through the activity of disciples of Shihabuddin as-Suhrawardi, the nephew of the founder. In Upper India it was introduced

1. Depont et Coppolani, loc. cit., p. 534.

2. Depont et Coppolani, loc. cit., p. 535.

3. There is sometimes confusion in the "apostolical succession" of the different Darwish-orders. In these circumstances not only the chain of the Shadhiliya and that of Shaikh Badruddin (cf. Babinger, loc. cit., p. 103 sqq.) but also that of the Suhrawardiya are the same up to Ahmad al-Ghazali (cf. Ahmad Hilmi, Hadiqat ul-auliya, 3 part : Suhrawardiya, Stambul 1318.

4. Bankipore, Vol. XIII, p. 49.

by Baha'uddin Zakariya al-Multani (died 660), in Bihar and Bengal by Jalaluddin at-Tabrizi and his disciples.¹

Shihabuddin Suhrawardi Maqtul, the representative of the "Philosophy of illumination" founded an order too. His disciples who adopted and followed his philosophy and ideas (*hikmat al-ishraq*) called themselves *al-ishraqiyyun* "The Illuminists".

It may be worthy to note that Brown² gives among the names of the orders existing in Turkey also the "Ashraqi" (p. 82) and says further (p. 457) following Rycant's History of the Present State of the Ottoman Empire (p. 135):

"Rycant describes the Ishraqi or "illuminated" as a purely Platonical sect, contemplative of the Divine Idea and the number in God. They held the Unity, but did not deny the Trinity.....They also condemned all fancies and gross conceptions of Heaven..."

The order of Darwishes who consider Shihabuddin Maqtul as the founder of their sect is called "Nurbakhshiya".³

4. Persian Treatises of Maqtul.

Besides the above mentioned works written in Arabic Suhrawardi Maqtul composed also several treatises or rather stories in Persian which are almost unknown even today. Leaving the mystical treatise *Kalimat al-tasawwuf* (India Office, Persian 1922, No. 5) out of the question there are stories full of symbolism and allegories in which he clothed his eclectic doctrine of Hellenistic ideas and mystical belief.

1. Bankipore, Vol. XIII, p. 49.

2. Brown, the Darwishes ed. by H. A. Rose, London 1927.

3. Encyclopædia of Islam, s. v. Suhrawardi.

Among these stories which he himself calls *risala* I mention the following which have become known to me¹ and which are extant in Libraries of Constantinople:

- (1) *Mu'nis al-'ushshaq* "The Friend of the Lovers."
For the Manuscripts see the next paragraph.
- (2) *Tarjama lisan al-haqq* "The interpreter of the language of Truth".²

This treatise is identical to the *risalat at-tayr*, cf. MS Fatih 5426 fol. 99 b. and H. Kh. IV, 310. Extant: Fatih 5426, fol. 100-103.

- (3) *Par-i Jibra'il* "The wing of Gabriel"
Extant: Aya Sofya 4821, fol. 60
Commentary on it: Shehid Ali Pasha 2703, fol. 200 b-208.
- (4) *Safir-i Simurgh* "The whistling of Simurgh"
Extant: Fatih 5426, fol. 103-10
- (5) *lughat-i muran* "The language of the ants" cf. Massignon, loc. cit., p. 113.

5. The Manuscripts of *Mu'nis al-'Ushshaq*.

It is strange that there are no Manuscripts of *Mu'nis al-'ushshaq* in European libraries, so far as I know. In the libraries of Constantinople I found assisted by H. Ritter³ the following copies which are preserved in different libraries:

- (1) *Aya Sofya* 4821, 4 fol. 48-60, copied 677 A.H. I have denoted it by *A*. Unfortunately I have not differentiated between ۴ and ۵.

1. I am very grateful to H. Ritter for information about some manuscripts in Constantinople.

2. This text will be edited by Mr. Henry Corbin in Paris.

3. He has meanwhile published a short account of these MSS, cf. "Der Islam", Vol. XXI, p. 107.

- (2) *Aya Sofya* 2052, 1 fol. 1-12 b, I have denoted it by *B*, copied 687 A. H.: the colophon runs as follows:

تمت الرسالة المشتملة على اسرار العشق و احوال الصدق و رموز الحقايق
و كنوز الدقايق من تصنيف الشيخ الجليل قدوة الاولياء زبدة الاتقياء شهاب الحق
والدين ابي المحامد محمد البهروردي قدس الله روحه العزيز على يدى العبد الضعيف
مبارك بن اصيل بن محمد بن النجيب المقلب بن نجم القرطاسى غفر الله له واولديه
والجميع المؤمنين والمؤمنات فى ليلة الاثنين العاشر من شهر ربيع الاول
سنة ٦٨٧ هجرية

- (3) *Aya Sofya* 4815, 4 fol. 10b-22 a, without a date copied probably in the second part of the IX. century A. H. I have denoted it by *C*. The Manuscript ends with the words: والحمد لله رب العالمين
- (4) *Aya Sofya* 4795, 21 fol. 211 a-215 b, copied in the year 854 A. H. at Herat, I have denoted it by *D*, the colophon: تمت الكتاب بعون الملك الوهاب فى سنة ٨٤٦ الهام
- (5) *Shehid Ali Pasha* 2703, fol. 183 b-191 b, copied 731 A. H. I have denoted it by *E*. The colophon تمت الرسالة مؤنس العشاق بحمد الله و حسن توفيقه.
- (6) *Fatih* 5426, fol. 91a-99a I have denoted it by *F*. The colophon: تمام شد رساله هشتم مؤنس العشاق از آن شيخ شهاب الدين مقتول رحمة الله عليه بحمد الله و حسن توفيقه والصلاة على نبيه محمد وآله الاخيار والصلوات (probably 7th century)
- (7) *Koprulu* 1589, fol. 418; I could not use this manuscript.

6. The Principles of the Text-Edition

The edition of the text was originally based on A and F as they were my first copies. But the study of other manuscripts suggested that the oldest manuscripts A and B are not the best. All the manuscripts follow different traditions of which D and E are more closely connected than others.

I have taken in the text the readings which are found most frequently, *viz.* if four readings are the same, I put them in the text while the remaining two are to be found in the apparatus of variants. Sometimes I have given as readings insignificant matters, but in certain cases they may prove useful.

The apparatus of variants is made and arranged according to the method used in the "Bibliotheca Islamica".

The variants are not indicated by a number in the text arrived at by counting the numbers in the apparatus of variants. I count instead the lines of the text from which the word is taken and put in the apparatus. The number in the apparatus indicates the line of the text, the first word being the word in the text, after the colon (:) the variant follows. If there are in the same line several variants the new variant is marked by a vertical line (|). The various manuscripts are indicated by the letters A, B, C, D, E and F as already explained.

The division into chapters is found in all manuscripts, except that a new chapter begins in B, D and F in the last third of chapter 3 with words عشق چون از حسن جدا ماند ... I have counted the chapters and denoted them by numbers.

7. Commentary.

It is very fortunate that H. Ritter succeeded in discovering a commentary upon the text; for the ideas of the text are not always easy to comprehend since they are a mixture of philosophical conceptions and Islamic mysticism. This commentary is not meant for the whole story, but only for chapter 6 which is undoubtedly the most important and complicated chapter.

The manuscript is preserved in the Shehid Ali Pasha Library, No. 2703, fol. 192 b-199 b and was copied in the year 731 A.H. It has been described by H. Ritter in his

"Philologica VII". No author is given and it is now almost impossible to discover who he is. The copy is not always in good condition as there are many mistakes on that text of the copyist. On several points the text quoted by the commentator is different from that of my edition. The divergences are not quoted by me, but they may be easily found out by consulting the apparatus of variants. I print the text as it is found in the manuscript. I thought it superfluous to translate the commentary.¹

8. The Contents of the Text.

The story itself is an allegory having special importance by the fact that it is one of the *oldest* allegorical stories in Persian literature. The three pre-extant brothers and sisters, Beauty (*husn*), Love (*'ishq*), and Sorrow (*huzn*) depart from the City of existence of Adam (*shehristan-i wujud-i Adam*) and turn to this world where they settle with Jusuf, Zulaikha and Jacob respectively.

The story, moreover, contains a treatise on microcosm *i.e.* the old philosophical theory that man is conceived as an epitome of the universe. For its wonderful mixture of philosophical thought and mystical belief it deserves special consideration. In *Mu'nis al-'ushshaq* a complete doctrine of the microcosm is preserved to us, the sources of the philosophical ideas of which should be traced.²

I am unable to enter upon a treatment of these influences and philosophical questions because of an agreement with

1. It has already been translated into French, cf. foot-note.

2. We know that Muhiuddin Ibn al-'Arabi (died 638/1240) wrote on the same subject in his treatise *al-tadbirat al-ilahiya fi islah al-mamlakat al-insaniya*, (Brock. I, 443, No. 18 and Bankipore, Vol. XIII, No. 887) a work divided into a *Tamhid*, *Muqaddima* and 17 *Bab*. The work has been edited in an excellent manner by H. S. Nyberg "Kleinere Schriften des al-'Arabi, Leyden 1919, cf. also the book-review of R. Hartmann in "Der Islam", Vol. XIII, Berlin 1923, p. 132 sqq.

Monsieur Henry Corbin in Paris, a disciple of Prof. L. Massignon. M. Corbin has already studied these particular questions very carefully and published his conclusions.³ We agreed that I should confine myself to preparing a scientific text and that he should deal with the philosophical doctrines involved in his edition of "Tarjuman lisan al-haqq."

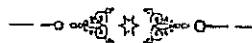
3. Pour l'Anthropologie Philosophique: Un traité Persan inédit de Suhrawardi d'Alep (†1191), Recherches Philosophiques 1932-33, Paris 1933, p. 371-423.

عالم روح بزبان در عالم جسم نتوان کرد چنانکه در اول بیان کردیم اکنون رموز و اشارات بآخر رسید و ما باقی بر سبیل اجمال بگویم

گفت چون عشق آن حکایت بکرد زلیخا سبب آمدن او پرسید، او حکایت برادران خود کرد و عدم التفات حسن بایشان و شدن حسن پیش یوسف زلیخا خانه باوی پرداخت، چون یوسف بمصر افتاد عشق کربان زلیخا بگرفت و بتماشای یوسف برد، پای دلش بسنگ حیرت بر آمد، چون یوسف عزیز مصر شد خبر بکنعان رسید، حزن دست یعقوب و فرزندان گرفت و بمصر آمد، یوسف با زلیخا دید بر تخت نشسته، چون بزانو ادب بنشست و روی بر خاک نهاد یعقوب با فرزندان موافقت کردند، گفت: ای پدر تعبیر آن خوابست که با تو گفتم «یا ابت انی رأیت احد عشر کوکبا والشمس والقمر رأیتهم لی ساجدین» (۱)

این بود که می خواستم نوشتن

والله اعلم بالصواب و الیه
المرجع والمآب
نمت

گفت حالی پیری بیند که آغاز سلام کند و او را بنوازد و بچودش خواند (شرح) بآن پیر عقل اول میخواهد و بسلام پیر و نواختن فیض (۱) می خواهد

گفت آنجا چشمه است (۲) که آنرا آب زندگانی خوانند در آنجا غسل کند (شرح) مراد باین چشمه حیوة سرمدیت و غسل در آن انصاف رونده است بحیوة حقیقی (۳) و تجرد او از باد عالم محسوس گفت چون زندگانی ابد یافت کتاب آلهش بیاموزد (شرح) یعنی چون تناسب و استعداد او را حاصل شد فیض علوم بروی فائض کند گفت بالا آن شهرستان شهرستانی دیگرست راه بدو نماید (شرح) یعنی ما وراء عقل حظيرة القدس است آنجا که مشاهده جمال حضرت عزت یعنی عقل مادی او باشد بدان عالم

گفت شناختش تفسیر کند (شرح) در اوایل تفسیر شناخت بانشاء فواید کرده ایم یعنی چون رونده مجمع علوم حقیقی و محل معارف غیبی گشت فایده او و فیض علم او بر ابناء نوع او فایض گردد او را تعلیم کند گفت اگر حکایت آن شهرستان با شما کنم فهم شما بدان (۴) برسد (۵) و در دریاء حیرت غرق شوید (۶) بدین اختصار کنم (شرح) وصف

(۱) فی الاصل : فیضی

(۲) فی الاصل : چشمه است

(۳) فی الاصل : حقیقی

(۴) فی الاصل : "بدان" مکرر

(۵) فی الاصل : برسد

(۶) فی الاصل : شوند

و شیر قوت شهوت میخواهد و قوت غضبی آنجاست که محل روح حیوانیست که از دلست و آنک گفت یکی بکشتن و دریدن مشغولست یعنی از شان قوت غضبی است بدی و دریدگی کردن و دفع مضار (۱) و وقتی که چیزی احساس کرد که بر مراد او باشد خون دارا بجوشاند از جهت کینه خواستن، پس کشتن و دریدن باین اعتبار گفت که تعلق باز دارد و باین که گفت یکی بدزدی کردن و خوردن و آشامیدن مشغولست یعنی از شان قوت شهوتی است که راغب باشد بطلب و قصد مناکح و جلب ملابس

گفت کمندی از فترک بر کشاید و در کردن ایشان اندازد و محکم بیند (۲) و هم آنجا شان بیندازد (شرح) یعنی بقوت عقل و احاطت دانش آن هر دو که قوت شهوت و غضبند مستخر کنند و منقاد امر و نهی بشرع (۳) و عقل گرداند

گفت عنان مرکب گرداند و بانگ بر مرکب زند و بیک تک ازین نه در بند بدر جهانند (۴) (شرح) یعنی چون از جهان کوچک که آن عالم اصغرست بدر آید قصد جهان بزرگ کند که آن عالم اکبرست و آن نه در بند عبارت از افلاک سمیه است یعنی از جسمانیات بیکبار ترقی کند

گفت بدر دروازه بدارد (شرح) چون از عالم حس ترقی کند آنگاه ابتداء شروع (۵) در عالم عقل کند

(۱) فی الاصل : مضاد

(۲) فی الاصل : بیند

(۳) فی الاصل : بشرح

(۴) فی الاصل : در بند در بدر جهانند

(۵) فی الاصل : شروع

مغذی شود دفع میکند بمعنی (۱) مستقیم تا بمقعد و منافذ ذکر (۲) و لطیف
رها میکند تا قوت غاذیه درو عمل کند همچنانکه گفت که یَاک لطیف را
بلطیف می‌رساند و کتیف را بکتیف (شرح) یعنی قوت غاذیه است که متصرف
است در ماده غذا و غذا را باجزا و اعضا مغذی می‌رساند بر وجهی که همه سه
جو هر مغذی باشد مثلاً احراً ما فی البدن (۳) روحست و قلب پس احراً ما فی الغذاء
بایشان رساند و ابرد ما فی البدن شحمست و بلغم پس ابرد ما فی الغذاء
بایشان دهد و ارطب ما فی البدن بلغم است و دم پس ارطب ما فی الغذاء
بایشان رساند آبیس ما فی البدن شعرست و عظم پس آبیس ما فی الغذاء بایشان
رساند تا مناسبت نگاه داشته بود

گفت یکی ایستاده است دراز بالا، هر که از خوردن سیر می‌شود
کوشش می‌گیرد و ببالا می‌کشد (شرح) باین دراز بالا قوت نامیه می‌خواهد
و دراز بالا باعتبار آن گفت که بالیدن نشو و نما نعلق باو دارد، و آنکه
گفت چون از خوردن سیر شود کوشش گیرد و ببالا کشد یعنی چون قوت
غاذیه اغذیه مناسب باجزا و اعضا مغذی رساند قوت نامیه آن مغذی را
افشا می‌کند در اقطار ثلثه که طولست و عرضست و عمق بر تناسب طبیعی
یا بغایت نشو

و گفت کرازی و شیرری میان بیشه ایستاده اند یکی بکشتن و دریدن
مشغولست و یکی بدزدی کردن و خوردن و آشامیدن مشغول (شرح) بکراز

(۱) فی الاصل: عمیار

(۲) فی الاصل: وضاقد ذکر و لعله ایضا 'ضاق به الذکر'

(۳) فی الاصل: اکیدن

(۴) فی الاصل: افسادی

گفت اورا معروف خوانند (شرح) یعنی همه حیوانات این قوه
لبس می شناسند و معروف همه است و هیچ حیوان نباشد که اورا قوت لامیه
نباشد با آنک شاید که اورا بعضی ازین حواس نباشد چون عقرب که حس
بصر ندارد

گفت بفرماید تا بساط در نوردند (شرح) همچنین عدم کثرة استعمال
این قوه میخواهد مر ملبوسات را (۱)

گفت ازین پنج دروازه بدرجهاند میان شهرستان برآید و قصد بیشه
شهرستان کند (شرح) بیشه شهرستان منابت اعضاء حواس میخواهد که آن
محل روح نباتی است که آن کبد است

گفت چون بآنجا رسد آتشی بیند افروخته و یکی نشسته و چیزی می
بزد و یکی آتش نیز میکند و یکی سخت گرفته است تا پخته شود و یکی انج سر
جوشیت و جوشتر و لطیفتر جدا میکند و آنج درین دیک مانده است جدا
میکند و یکی بر می گیرد و بر اهل شهرستان قسمت میکند آنج لطیفست
بلطیف می رساند و آنج کشیف است بکشیف (شرح) با آن آتش افروخته تنور
معدم میخواهد که از غایت حرارتی که آنجاست با آتشی افروخته می نماید
و بآنک چیزی می بزد قوت جاذبه میخواهد که او جذب طعام می کند از
جهت پختن و بآنک آتش نیز میکند قوت هاضمه که اوست که طعام را
میکذرازد و احوالت آن می کند و بآنک سخت گرفته است قوت ماسکه میخواهد
که اوست که طعام را می گیرد تا قوت هاضمه آنرا هضم میکند و بآنک سر
جوش و بر دیک جدا میکند قوت دافعه میخواهد که اوست که فاصلت
میان غذاء لطیف و کشیف و کشیفی را که صلاحیت آن ندارد که جزء (۲)

(۱) فی الاصل : ملبوسات (۲) فی الاصل : جر

میکنند میان چهار مخالف و قسمت و ترتیب هر چهار می‌تواند کردن و شب و روز باین کار مشغولست (شرح) بجاشنی گیر قوت ذائقه می‌خواهد که بر سطح زبان قایمست و فرق میکند میان مطعموماتی که از اختلاط کیفیات اربعه که از چهار مخالف اشارت بدانست حاصل میشود چون حلاوت و مرارت و ملوحت و عفوست

گفت بفرماید تا این شغل در باقی کند الا بقدر حاجت (شرح)
باکتاب مطعمومات مشغول نشود الا بقدر آنک قوام بدن بدو باشد

گفت از آنجا بدروازه ینجم رود و آن دروازه پیرامون شهر در آمده است و هرچه در شهرستان است در میان این دروازه هست (شرح) باین دروازه جمیع بشره می‌خواهد که شاملست همه حواس را

گفت کردا کرد آن دروازه بساطی گسترده است و یکی بر آن بساط نشسته چنانک بساط ازوی یرست (شرح) باین بساط گسترده کردا کرد دروازه آن عصب مفروش می‌خواهد که بر جمیع بشره ساریست و بآنک بر بساط نشسته قوت لا مه می‌خواهد که لمس شاملست همه حواس را

گفت بر هشت مخالف حکم میکند و فرق میان هر يك' و يك لحظه از آن کار غافل نیست (شرح) باین هشت مخالف کیفیات اربعه می‌خواهد که از حرارت و برودت و رطوبت و بی‌بوست است و خفت و ثقل و ملایمت (۱) و خشونت که اینها (۲) همه بلمس احساس و فرق توان کرد

(۱) فی‌الاصل: ملامست

(۲) فی‌الاصل: اتماء

محسوسى خاصست که خرج و معیشت (۱) او از آن محسوس است

گفت اورا بگوید تا ستد و داد کم کند و کرد فضولی نکردد (شرح)
بداد رستد تا کردن عدم اشغال این حس (۲) بمحسوس میخواست

گفت از اینجا بدروازه چهارم رسد و آن دروازه فراختر است ازین
دروازها (۳) (شرح) باین دروازه فراخ بر ثقبه الفم میخواست یعنی سوراخ
دهن که فراخ ترست از آنها دیگر (۴)

گفت درین دروازه چشمه بیند خوش آب (شرح) باین چشمه
آن رطوبت عذب میخواست که حق تعالی در سطح دهن آفریده از جهت
آنک تا عند المضغ با طعام مختلط شود

گفت پیرامن چشمه دیوار بست از مروارید (شرح) باین دیوار صف (۵)
دندان میخواست که محیطست بسطح دهن و باین رطوبت عذب

گفت در میان چشمه نختی هست روان (شرح) نخت روان زبانست
از جهت آنک بیشتر اوقات در حرکت باشد

گفت یکی بر آن نخت نشسته است و اورا چاشنی گیر گویند و فرق

(۱) فی الاصل: خرج و معیشت

(۲) فی الاصل: حس میخواست

(۳) فی الاصل: دروازه ها بیند

(۴) کذا!

(۵) فی الاصل: صفت

گفت او را بیکی در راه است که پیوسته در پیش می باشد و هر چیز که حادث می شود آن بیک باو می رساند (شرح) باین بیک هوای می خواهد که مجاور صماخ است که چون هوا متموج شود نسبت قلعی با قرعی تموج او بآن هوا رسد که مجاور طبله سامعه است پس طنینی درو حادث شود پس حس سمع آن در یابد و مسموع شود

گفت بفرماید تا هر چه بشنود زود باز نماید و هر سورتی [را] بخود راه ندهد و بهر آوازی از راه نرود (شرح) یعنی مسموعاتی چند که حاصل شود بر عقل عرضه کند تا اگر از مصلحت بیند در لوح خیال مرکوز کند والا رد کند و نیز کمتر مباشرت مسموعات شود

گفت از آنجا بدروازه سوم رود او را نیز دو درست و هر دری دهلیزی دارد می رود تا هر دو دهلیز سر از حجره بر آرد در آن حجره دو کرسی نهاده و یکی بر هر دو کرسی نشسته (شرح) باین دو حجره ثقبین انف می خواهد و بآن هر دو کرسی زایدتین دماغ می خواهد که شیهست بحمله (۱) ندی و بآنک بر کرسی نشسته قوت شم می خواهد

گفت و خدمتکاری دارد که او را باد کوبند و همه روز کرد جهان می گردد و هر خوشی و ناخوشی که بیند بهره باو می آورد (شرح) روشنست که هوا خدمتکار قوت شامه است که ادراک قوت شم مرشموم را بتوسط هواست که اگر هوا از اجزاء ذی رایحه منفصل نشد ادراک بر شم ممتنع بودی گفت آنرا می ستاند و بخرج می کند (شرح) یعنی هر حسی را

(۱) فی الاسل: بحمله

شعاع که مستند می شود از بصر بمبصر و اثبات مذهب این قوم که قایل اند بانطباع صورت مرئی در رطوبت جلیدی

گفت هر جا که خواهد اگر چه مسافتی بود بیک لمحه برود (شرح)
یعنی چون محاذاة بصر با مبصر حاصل شود انطباع بصر در مبصر حاصل شود
و اگر چه مسافت بعید بود که يك لمحه بیش نبود

گفت چون بدو رسد بفرماید تا هر کسی بدروازه (۱) بگذرند (شرح)
یعنی آنچه محاذی چشم راست باشد چشم راست ادراك کند و آنچه محاذی
چشم چپ بود چشم چپ ادراك کند

گفت اگر زجایی رخنه پیدا شود زود (۲) خبر باز دهد (شرح)
اگر اندك حجابی حایل شود میان او و صورت مرئی زود ادراك کند

گفت بدروازه دوم رود آرا نیز دو در باشد و هر دری را دهلیزی
هست دران بیچ در بیچ طلسم کرده (شرح) بدروازه دوم گوش میخواست
و بیچ در بیچ ارتفاع و (۳) انحطاط صورت گوش و دهلیز در از ثقبه الصماخ

گفت در آخر هر دری تختی نهاده مدور و یکی بر هر دو تخت (۴) تکیه زده
و او صاحب خبر باشد (شرح) بتخت مدور طبله سامعه میخواست و آنك بر
تخت تکیه زده حس سمعت صاحب خبر ازین جهت گفت

(۱) فی الاصل : بدروازه

(۲) فی الاصل : و زود

(۳) فی الاصل : بر

(۴) بر هر دو تخت : بر هر دو در (فی الاصل)

گفت چون فارغ شود قصد رفتن کند پنچ دروازه پیش آید (شرح) یعنی چون از مخالطه حواس باطن فارغ شد قصد مطالعة حواس ظاهر کند که پنچ دروازه عبارت از پنچ حواس ظاهرست

گفت دروازه اول دو در دارد و در هر دری (۱) نختی کتدره طولانی بر مثال بادامی و دو برده دارد (۲) یکی سپید و دیگر سیاه درپیش او آویخته (شرح) بدروازه اول حس بصر میخواند و بتخت طولانی چشم میخواند که بر مثال بادامست و برده سپیدی و سیاهی مقله چشم

گفت بندهاء بسیار بر دروازه زده (شرح) باین بندهاء عروقی چند میخواند که ازو متشعب اند و طبقات سیمه و رطوبات ثلثه

گفت یکی بر تخت تکیه زده و دبذبانی بدو تعلق دارد (شرح) دبذبان حس بصرست که حقیقت آن جسمی لطیفست که از دماغ معتمد می شود بعصبه مجوفه (۳) و در تجویف این عصبه مجوفه سربان میکند تا احساس مبصرات بواسطه آن می تواند

گفت از چندین ساله رام بتواند دید و بیشتر در سفرها باشد و از جای نجنبید (شرح) یعنی ابصار از مر مبصر را از (۴) مسافت بعید آسانست و باین که گفت که از جای خود نجنبید اطلاق (۵) مذهب قومی میخواند که قایل اند بخروج

(۱) فی الاصل : دی (۲) فی الاصل : دار

(۳) فی الاصل : محرفة (۴) فی الاصل : مبصرراز

(۵) فی الاصل : طلاق

نیک باشد و فرشته بود مفکره اش گویند و وقتی که وهم او را تلقین کند بد باشد و دیو بود و متخیله اش خوانند

گفت نیز نجات نیک داند و جاذبوی ازوی آموزند (شرح) یعنی از شان قوت متخیله آنست که ترا کیب و تفاسیل چون آدمی بی سر و آدمی دوسر و تشخص (۱) ارواح برهم (۲) تعلق بدو دارد همچنانک مشایخ را در خلوات دست می دهد که ارواح انبیا و اولیا را مشاهده می کنند و همچنانک بیغامیر ما سلوات الله علیه جبریل را در صورت دحیه کلبی مشاهده می کرد این همه کار قوت متخیله است

گفت چون ویرا به بیند چاپلوسی کند و دست در عنانش زند و جهد کند تا او را هلاک کند (شرح) یعنی وقتی که وهم او را تلقین کند مردم را بخود مشغول کند تا از ادراک معقولات محروم ماند و گفت تیغ باو نماید تیغ ایشانرا بیم کند تا بگریزند مراد از تیغ براهین قاطعه است که تعلق بکلیات معقول دارد

و گفت بطبقه سوم رسد حجره بیند دلکشای در آن حجره تختی از خاک گسترده و بر آن تخت یکی (۳) تکیه زده طبعش باعتدال نزدیک تفکر برو غالب (شرح) طبقه سوم بطن آخر دماغست که محل قوت حافظه است و آنکه گفت طبعش باعتدال نزدیکی یعنی التباس حق بباطل نکند و هرچه قوت وهم بدو سازد بعد از چند سال همان بعینه درو محفوظ باشد که اگر قوت غیر معتدل باشد البته طرفی ازو برطرفی دیگر راجع آید پس هرچ آنجا محفوظ باشد باز آید [...] یا ناقص بحسب مزاج خود

(۱) فی لاصل : بشخص

(۲) کذا فی الاصل و لعل الاصواب مردم

(۳) غیر موجوده فی الاصل

بود و از راه سواب بیفتد^(۱) و هر وقتی که دو مقدمه در نفس يك شخص حاصل شود و هم معاوت کند نفس را در ترتیب^(۲) آن هر دو مقدمه حالی که با استبط نتیجه رسد و هم واپس جهد زیرا که ترکیب مقدمتین از محسوسات انتزاع کنند و لکن استبط نتیجه تعلق بمعقولات دارد

گفت در حجره دوم تختی از بخار نهاده و یکی بر آن تخت تکیه زده طبعش بحرارت مایل (شرح) یعنی در مؤخر بطن اوسط دماغ قوتیست که آنرا قوت متخیله گویند و باین گفت تخت از بخار نهاده یعنی این قوت دو عمل می کند از یرائی آنک حرارت چون در آب اثر کند اجزاء آب لطیف کند و کثافت آب را باطل گرداند و بخار شود پس حقیقت بخار آبی لطیف شده باشد پس بخار مرکب بود از اجزاء آبی و اجزاء آتشی و ما گفتیم که محل حس مشترک آبیست و از شأن حس مشترک ادراک صور محسوساتست پس قوت متخیله مدرك صور محسوسات باشد و گفتیم که محل قوت خیال آتشیست و از شأن او حفظ مدرکات حس مشترکست پس قوت متخیله نیز حافظ صور محسوسات خویش باشد همچنانک از عالم معقول چون چیزی بر نفس منکشف شود قوت متخیله بر سبیل حدس^(۳) آنرا ادراک کند و در کسوت اصوات و حروف کشد و حکایت کند و ما باین حفظ التباس معانی می خواهیم در صورتی مناسب پس معلوم شد که قوت متخیله هم مدرکست و هم حافظ معنی ملتبس.

گفت نيك و بد بسیار دیده گاه بصفه فرشتگان [برآید] و گاه بصفه دیوان چیزها عجايب بیش از یابند^(۴) (شرح) یعنی وقتی که عقل او را بکفّس تلقین کنند

(۱) فی الاصل : نفیقه (۲) فی الاصل : ترکیب

(۳) فی الاصل : حری (۴) فی الاصل : باشد

بآن صورتی معنی متلذذ شوند؛ پس ایشان باید که قطعا متابعت و مطاوعت قوت خیال نکنند (۱) و ازین جهت گفت بدیشان التفات نکند و بانگ بر مرکب زند و مراد از مرکب آنجا فکر خواهد بود

گفت بطبقه دوم رود آنجا هم دو حجره بیند (شرح) طبقه دوم بطن اوسط دماغست و دو حجره مقدم آن و مؤخر آن است

گفت در حجره اول نخستی از باد گسترده بیند و یکی بر آن تکیه زده طبعش بیرونت مایل (شرح) بحجره اول مقدم بطن اوسط دماغ میخواید و بیارد طبع قوت و همی میخواید زیرا که هر که طبیعت او بیرونت مایل باشد و هم برو غالب بود و از ادراك معقولات قاصر بود همچون ترکستانیان و صقلابیان ازرق چشم اشقر موی که طبیعت ایشان در غایت بیرونت باشد و قوت و همی بر ایشان غالب و ادراك معقولات نی از نصیب (۲)

گفت دروغ گفتن و نهمت نهادن و هرزه گفتن و از راه بردن دوست دارد پیوسته بر چیزی که نداند حکم کند (شرح) یعنی ازشان قوت و همست تصورات بی توجیه کردن و السباس (۳) معانی کاذبه با معانی صادق و این که گفت از راه بردن دوست دارد یعنی حکم کند که هر چه موجودست باید که محسوس بود و شخصی که زیرک نباشد این توهم در ذات او راسخ شود پس موجودات جز اجسام نپندارد (۴) و حقایق معقول را منکر

(۱) فی الاصل : نکند

(۲) کذا فی الاصل وهو مصحف عن واز ادراك معقولات بے نصیب

(۳) فی الاصل : اکتباس (۴) فی الاصل : بمدار

گفت زیرکی (۱) عظیمست اما نسیان برو غالب بود و هر شکلی که برو عرضه کنی بکشاید و لکن بر یادش نماند (شرح) گفتیم که رطوبت برو غالبست و هرچه رطوبت برو غالب باشد قبول اشکال و ترك آن سهولت کند یعنی هر محسوس که حس مشترك ادراك تواند کرد و ادراك کند و لکن حفظ نتواند کرد که نکه داشتن آن نه کار اوست بلکه آن کار قوه خیالست چنانك گفته خواهد آمد زیرا که حواس ظاهر و حواس باطن همه بسایط اند و از بسایط دو فعل متغایر یکدیگر صادر نشود که در یافتن دیگرست و نکه داشتن دیگر

گفت در همسایگی او در حجره دوم تختی از آتش گستریده است و بر آن تخت یکی تکیه زده طبعش بیبوست مائل (شرح) بتخت آتش محل یابس میخواهد که از آن قوه خیالست که آن مؤخر بطن اول است از دماغ و طبیعت او بیبوست مایلست چنانك گفته آید

گفت کشف رموز دیر فهم کنند اما چون فهم کرد هرگز از یادش نرود (شرح) زیرا که بیبوست برو غالبست و هرچه بیبوست برو غالب بود قبول اشکال و ترك آن بعسر کند یعنی قوه خیال چون محسوس ادراك کند دیر ادراك کند و لکن چون ادراك کرد زود از یادش نرود

گفت چون ویرا به بیند چرب زبانی آغاز کند و ویرا پیچزهاآ رنگین فریفته کند و هر لحظه خود را بشکلی برو عرضه کند باید که بدیشان هیچ التفات نکند و روی ازیشان بگرداند و بانگ زند یعنی ازشان قوت خیال آنست که تخیلات بی فائده بسیار کند آدمی را و خویشتن را بصورنهای چند تخیلی منقش کند که آنها را وجود در خارج نباشد تا ضعیف عقلا

(۱) فی الاصل: زیرا که

گفت هر که خواهد که بدان شهرستان رسد این چهار طاق شش طناب را بگسلد و کمندی سازد و زین عفت (۱) بر مرکب شوق نهد و بمیل کرسنگی سرمه بیداری در چشم کشد و بتیغ دانش بدست گیرد و راه جهان کوچک ی‌رسد (شرح) یچهار طاق عناصر اربعه می‌خواهد و بشش طناب جهات سته یعنی مجرد شود ازین هردو و بعفت و کرسنگی و بیداری انواع ریاضت می‌خواهد و بشوق قصد سلوک و بتیغ دانش تحصیل علوم و بمجهان کوچک عالم صغری که آن وجود انسانست

گفت از جانب شمال در آبد و ربع مسکون طلب کند (شرح) از جانب شمال باعتبار آن گفت که ربع (۲) مسکون ارض در طرف شمال افتاده است و بر ربع مسکون در بدن انسان محل و مسکن ارواح می‌خواهد زیرا که بدن انسان مرکبت از چهار چیز از روح و عضو و خلط و فضا پس روح ربعی باشد ازین چهار و محل این روح ربع مسکون عالم صغری بود و این روح سه است روح انسانی و روح حیوانی و روح نباتی

گفت چون بدر شهرستان رسد کوشکی بیند سه طبقه (شرح) باین کوشك سه طبقه طبقات سه گانه دماغ می‌خواهد که آن عبارت از سه بطن است بطن اول و بطن اوسط و بطن آخر و اینجاست که محل روح انسانی است

گفت در طبقه اول دو حجره است و در حجره اول تختی از آب نهاده است و یکی بر آن تخت تکیه زده طبیعت برطوبت مائل است (شرح) بتخت آبی محلی رطب می‌خواهد که از آن حس مشترکت که آن مقدم بطن اولست از دماغ و طبیعت حس مشترکت که برطوبت مایلت چنانك گفته خواهد آمد

(۱) فی‌الاسل : عفت

(۲) فی‌الاسل : رفع

گفت برادر دروازه آن شهرستان بیری و جوانی موکلند نام آن بیر
 جاوید خردست (شرح) بآن بیر عقل اول می خواهد که عبارت ازو بجاوید
 خرد کرد و بچوان نفس کل می خواهد که نفس بنسبت با عقل جوانست از آن
 جهت که معلول اوست و تقدم علت بر معلول بوجود واجبست پس تقدم عقل
 بر نفس عبارت از بیرست و تاخر نفس از عقل استعارتست از جوانی
 گفت او پیوسته سیاحت کند و از جای خود نجنبند (شرح) (۱) سیاحت
 انتشار فواید عقل می خواهد بر موجودات و بآنك نجنبند عدم حرکت که حرکت
 از خواص جسمت پس هرچه جسمانی نبود حرکت بروی محال بود

گفت حافظی نیکست و کتاب آلهی داند (شرح) یعنی باسرار علوم
 آلهی و معارف نامتناهی عالمست و حفظش اشارتست بستمحضار علوم

گفت فصاحتی دارد اما کنکست (شرح) فصیحست نظراً الی (۲) العالم
 المعقول کنکست نظراً الی (۲) العالم المحسوس مراد آنست که بیان معلومات
 عقلی بی جوارح و مخارج کند

گفت بس دیرینه است اما هنوز سال ندیده است کهن است اما
 سستی دروی راه نیافته است (شرح) دیرینه نظراً الی العالم المعقول قدمش ثابت
 کرد هنوز سال ندیده نظراً الی العالم المحسوس که سال مقدرست بماء و هاء
 مقدرست بروز و روز مقدرست بساعت (۳) وساعت مقدرست بزمان و زمان مقدرست
 بمرکت فلك و فلك از عالم جسمت و عقل ما وراء عالم اجسام است

(۱) شرح: غیر موجوده فی الاصل

(۲) فی الاصل: بطرالی

(۳) بساعت: غیر موجوده فی الاصل

از در حجره زلیخا در آمد؛ زلیخا گفت "مرحبا از کجایی" گفت از بیت المقدس (شرح) یعنی یاکم از کدورات عالم دنیا که قدس بمعنی پاکی است

و گفت از محله روح آبادم قصتی طویل (۱) و انت ملول، ماسه برادر بودیم بنماز برورده (۲) اگر احوال ولایت خود گویم وصف عجایب کنم که از کجا ام شما فهم نتوانید کرد و در (۳) ادراك شما نیاید. (شرح) یعنی آنجا عالم روحانیت و فهمی که از عالم جسمانی بود ادراك معانی که در عالم روحانیات باشد تواند کرد

گفت (۴) اما ولایتی است که آخرترین ولایتهاء ما (۵) آنست و از ولایت شما بنده منزل که راه داند آنجا تواند رسید و حکایت آن ولایت چنانک بفهم (۶) شما نزدیک بود بکنم (شرح) آن ولایت ما وراء افلاکست و مراد عالم عقلست و منزل نه گانه افلاک نسعه و کسی که در هیات و نجوم استاد بود راه داند.

گفت بدانک بالای این کوشک نه اشکوب طاقیست که آنرا شهرستان جان خوانند (شرح) یعنی ورای این نه فلک که منتهاء عالم اجسام است عالم ارواحست و آنجاست که شهرستان ماست.

گفت باروی دارد از عزت (۷) و خندقی از عظمت (شرح) مراد تعظیم آن عالمست و تجرید از مواد جسمانی

(۱) کذا!

(۲) فی الاصل: پرورد

(۳) و: غیر موجوده فی الاصل

(۴) گفت: غیر موجوده فی الاصل

(۵) فی الاصل: ولایت ما

(۶) فی الاصل: چنانک کسی بفهم

(۷) فی الاصل: عرب

شرح رسالۃ مونس العشاق

بدانك روزی اتفاق مطالعہ رسالۃ افتاد کہ موسومست بمونس العشاق و منسوبست بشیخ محقق شهاب الدین مقتول رحمۃ اللہ علیہ و در میانه آن رسالۃ سخنی چند بر طریق رمز و اشارت گفته و در فهم کردن آن دقتی بود، یاری از یاران ما التماس شرح کرد از جهت توضیح آن کلمات و چون اوایل آن رسالہ محتاج بشرحی نبود ما از جهت ترتیب کتاب اوایل آن علی سبیل الاجمال بیان کردیم بدانك در اول جنبین فرموده است کہ اول چیز کہ حق تعالی بیافرید عقل اول بود؛ و بعد از آن کہ موجود شد حق را بشناخت و ازین صفت حسن را بیافرید؛ و ذکر خود را بشناخت و ازین صفت عشق را بیافرید و دیگر بدانست کہ اول نبود و بعد از آن موجود شد (۱) و ازین صفت (۲) حزن را بیافرید؛ و علی هذا وقتی کہ یوسف بدید آمد حسن قصد او کرد عشق را عظیم محبتی با حسن بود آستین حزن گرفت و آهنگ حسن کردند (۳) حسن دست استغنا بسینه طلب او باز نهاد۔ عشق چون ناامید گشت گفت "ما تا بودیم در خدمت حسن می بودیم و پیر ما اوست و خرقة ازوداریم حزن مارا مہجور کرد تدبیر آنست کہ ہر يك از ما روی بطرفی نہیم"

حزن راہ کنعان گرفت و در خانہ یعقوب فرو آمد، عشق روی بمصر نہاد

(۱) لذلك لا بد من قراءة "نبرد و یس نبود"

(۲) صفت: غیر موجودہ فی الاصل

(۳) کذا فی الاصل

«لا ذلول نثير الارض ولا نسقي الحرت مسلمة لا شية فيها» وهر کاوی
 لابق این قربان نیست و در هر شهری این چنین کاوی نباشد و هر کسی را آن
 ۳ دل نباشد که این کاو قربان تواند کردن و همه وقتی این توفیق
 بکس روی ننماید

بیت

۶ سالها باید که تا يك سنك اسلی ز آفتاب
 امل گردد در بد خشان یا عقیق اندر یمن
 —————

نمت الرسالة و الحمد لله رب العالمین
 و صلواته علی خیر خلقه و آله
 اجمعین و سلم
 نسلیما

(۱) لا ذلول : ACY | مسلمة لا شية فيها : غیر موجوده فی CF | وهر : هر D

(۲) این : آن BF | نیست : نبود C | هر : غیر موجوده فی BC |

شهری : شهر B | این چنین : چنین A | کاوی : کاو E | نباشد :
 نیابند ADE | آن : این D

(۳) این کاو قربان : این چنین قربانی A آن قربان B قربان E | تواند

کردن : تواند کرد BE کند C | و همه وقتی .. شماید : علم باید کامل و
 ریاضتی شامل تا این توفیق نماید C | وقتی : کسی را F وقت B

(۴) بکس روی : روی بکس BE | بکس : غیر موجوده فی F | ننماید :
 ننماید در صومعه B

(۵) بیت : غیر موجوده فی F شعر D

قرآن شریف : II, 66

«لا فارض ولا بکر عوان بین ذلک» ✽

بیت

۲ نه علم نه دانش نه حقیقت نه یقین

چون کافر درویش نه دنیا و نه دین

۶ نه باهن ریاضت زمین را بشکافد تا مستعد آن شود که تخم عمل درو نشانند
نه بدلو فکرت از چاه استنباط آب علم میکشد تا بواسطه معلوم بمجهول
رسد پیوسته در بیابان خودکامی چون افسار گسته میگرد

(۱) ذلک : فافعلوا ما تؤمرون B نه علم شریعت شنود و نه از طریقت و

حقیقت خبر دارد که C

(۲) بیت : نظم C غیر موجوده فی EF

(۵) نه : که CF | باهن : باهر F | زمین را : زمین حیلت را A زمین بدن

را C زمین E | بشکافد : شکافد CE | نشکافد F | تا : نه B غیر

موجوده فی E | شود : نشود F | نشود کردد E | تخم : غیر موجوده

فی F | درو : غیر موجوده فی E | نشانند : نشانند AD | نشانند F

(۶) نه : و نه C که F غیر موجوده فی E | فکرت : فکرت F | استنباط :
استنباط F | استنباط E | میکشد : کشد B بیرون آورد C | معلوم

بمجهول رسد : آن مجهولی به معلوم تواند رسانید C | بمجهول :

بمجهولی D محمود E

(۷) در بیابان : درمیان F درمان B | چون : غیر موجوده فی EC | افسار

گسته : انشار کنته FB | میگرد : میگردد قوله تعالی C |

✽ قرآن شریف : II 63

و نفس کاریست که درین شهر خرابیها میکنند و او را دوسررست یکی
 حرص و یکی امل و رنگی خوش دارد زرد و روشن است فریبنده هر
 ۳ که درو نگاه کند خرم شود «صفراء فاقع اونها نسر الناظرین» † نه
 پیراست که بحکم «البركة مع اکابرکم» بدو تبرک جویند نه جوانست
 که بفتوی «الشباب شعبة من الجنون» قلم تکلیف ازوی یر دارند
 ۶ نه مشروع دریابد نه معقول فهم کند نه بیهشت نازد نه از دوزخ ترسد

(۱) که : غیر موجوده فی E | شهر : شهر که F | خرابیها : خرابیها AF |

سرو : سرو B سر D

(۲) و رنگی : رنگی E | زرد و روشن : روشن DE | زردی روشن A

روسس B | فریبنده : فریبنده است B | هر : چنانچه هر C

(۳) نگاه : نظر C | خرم شود : فریفته شود و از دیدن وی خرم گردد

قوله تعالى بقرة C

(۴) نه پیراست : پیر نیست C پیراست F | بحکم : غیر موجوده فی BDE

دست تبرک D دست F | مع : یقع C | اکابرکم : اکابرکم که B

بدو : غیر موجوده فی EF بوی C | تبرک : غیر موجوده فی D |

جویند : جویند D | نه : و F | نه جوانست : غیر موجوده فی B |

جوانست : جوان نیست C |

(۵) بفتوی : فتوی که E | الشباب : الشباب F | ازوی : ازو DEF

(۶) نه مشروع دریابد نه معقول فهم کند : نه معقول فهم کند نه مشروع

دریابد D | مشروع : فروغ E | نه معقول : و نه معقول CE |

بیهشت : بانعیم بهشت C | نه : و نه CDE | از دوزخ : از آتش دوزخ C

بدوزخ B | ترسد : بترسد F | ترسد قوله تعالى C

† قرآن شریف 64, II,

شحنه هر وقتی برطرفی زند و هر مدتی نظر بر اقلیمی افکند و در منشور
 او چنین نبشته است که در شهری که روی نهد میباید که خداوند آن
 ۳ شهر گاوی از برای او قربان کنند که «ان الله يأمرکم ان تذبحوا
 بقرة» و تا گاؤ نفس را نکشد قدم در آن شهر نهد و بدن انسان بر مثال
 شهر بست و اعضاء او کوچه‌ها و رکها و جویهاست که در کوچه
 ۶ رانده اند و حواس او پیشه داران اند که هر یکی بکاری مشغول اند

- (۱) شحنه : شکنکی B | وقتی : وقت E | برطرفی : برطرفی D | روی
 برطرفی C | زند : نهد C گذر کند E | مدتی : مدت CF | اقلیمی :
 باقلیمی D | و در : عجب تر آنکه در C | در منشور او : غیر موجوده فی E
- (۲) چنین : غیر موجوده فی A | نبشته : پیشه E | است : اند BE |
 شهری که : شهری F | روی نهد میباید : روی میباید A روی نهد
 باید DF او نزول کند C او فرود اند E | خداوند : خداوندان CF
- (۳) آن شهر : غیر موجوده فی F | برای : بهر E | کنند : کند AE |
 که : قوله تعالی C غیر موجوده فی D | تذبحوا : تذبحوا E
- (۴) بقرة : بقرة و آن گاؤ نفس آماره است C | و تا : تا CD | گاؤ نفس :
 آن گاؤ C | نکشد : نکشد B | در آن : درین D در E | نهد : نی نهد B |
 و بدن : غیر موجوده فی D بدن C
- (۵) اعضا : اعضا A | اعضاء او : اعضاء C | کوچه‌ها او : چون کوچه‌ها C
 کوچه‌ها BD | رکها او : رکها CF | جویهاست : جویهای
 اوست BE | در کوچه : در آن شهر در کوچه‌ها A
- (۶) اند : است A | حواس او : حواس C حواس ظاهر D | داران : کاران DE
 واران C | پیشه داران : پیشه در آن B | یکی : یک DE
 قرآن شریف : II, 63

و فساد هیچ چیز نیست که طاقت بار عشق تواند داشت

بیت

دشمن که فتادست بوصلت هوشش ۳
يك لحظه میادا بطرب دست ریش
نی نی نکنم دعاء بد زین بیشش
کر دشمن از آهنت عشق تو بیش ۶

فصل ۱۲

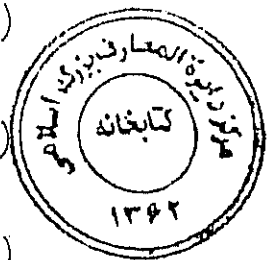
عشق بنده است خانه زاد که در شهر ازل پرورده شده است و
سلطان ازل و ابد شهنشاهی کونین بد و ارزانی داشته است و این

-
- (۱) بار : \mathbb{F} | عشق تواند داشت : عشق دارد DE | عشق تواند داشت
درین معنی عزیزی کو بد که C
(۲) بیت : الرباعیه D نظم C غیر موجوده فی E
(۴) بطرب : زطرب CF انظرت E
(۵) نی نی : نه نه E | بد : شد E | بیشش : بیشش BC بیشش E
(۶) عشق : وصل C
(۷) شده است : شده D است BC
(۸) و ابد : رایت E | کونین : ازل E | ارزانی : غیر موجوده فی E |
داشته است : داشته BDF داده است E | این : آن BCF

علاقه منقطع گردد پس آن شجره روان مطلق گردد و شایسته آن
 شود که در باغ الهی جای گیرد که «فادخلی فی عبادی و ادخلنی
 جنتی» * و چون این شایستگی از عشق خواهد یافتن عشق عمل صالح
 است که او را بدین مرتبت می رساند که «الیه یصدق الکلم الطیب
 والعمل الصالح یرفعه» * و صلاحیت استعداد این مقام است و آنچه
 گویند فلان صالح است یعنی مستعد است رونق عشق را اگرچه جانرا
 در عالم بقا میرساند بدن را بعالم فنا باز آورد زیرا که در عالم کون

- (۱) گردد : می گردد D نکرده E | گردد : شود C | و شایسته : شایسته C |
 و شایسته آن شود : غیر موجوده فی B
 (۲) شود : گردد CEF | الهی : الهی نهال و ش C | جای : جای اشبان D |
 که : قوله تعالى C
 (۳) و چون : چون B | این : غیر موجوده فی B | از عشق خواهد :
 بمشوق است و C | یافتن : یافت B
 (۴) است : غیر موجوده فی E | مرتبت : غیر موجوده فی E | می رساند :
 رساند D | که : غیر موجوده فی A
 (۵) و صلاحیت : پس صلاحیت C | آنچه : آنک D
 (۶) گویند : گویند که AD | فلان : فلان کس C F | فلانی A | است
 رونق عشق را : پس عشق A است بر رونق عشق D | عشق را : عشق E |
 اگرچه : غیر موجوده فی E | اگر BDF
 (۷) در عالم : بعالم DE | بدن را : بدینرا E | فنا : فساد E | آورد : می
 آورد C آورد A | زیرا که : که E

* قرآن شریف 29.30 LXXXIX * قرآن شریف 11 XXXV

کلمه طيبة خوانند شجرة طيبة شود که * ضرب الله مثلا کلمه
طيبة کشجرة طيبة* و ازین شجرة عکسی در عالم کون و فساد است
۳ که آنرا ظل خوانند و بدن خوانند و درخت منتصب القامة خوانند و
چون این شجرة طيبة بالمیدن آغاز کند و نزدیک کمال رسد عشق از گوشه
سر بر آرد و خود را درو بیچد تا بجایی رسد که هیچ نم بشریت
۶ درو نگذارد، و چندانک بیچ عشق بر شجرة بیشتر میشود عکس
که آن شجرة منتصب القامة است ضعیفتر و زرد تر میشود تا بیکبارگی

- (۱) کلمه : شجرة D | که : که آیه C | ضرب الله مثلا : مثل EA
(۲-۱) شجرة طيبة شود... کشجرة طيبة : غیر موجوده فی D
(۲) ازین : آن DE از آن C | شجرة : شجرة را DE | عکسی : عکس E |
و فساد : غیر موجوده فی C | است : بدید آید C
(۳) آنرا : آن عکس را FEB | ظل : ظل بدن C عکس ظل D | و بدن
خوانند : غیر موجوده فی EC | و بدن خوانند و درخت منتصب القامة
خوانند : غیر موجوده فی D | خوانند : گویند C
(۴) این : آن D | نزدیک : نزدیک B | گوشه : گوشه خلوت سرای
ملکوت C
(۵) خود را : خود را عشقه وار C | درو : درو C غیر موجوده فی F |
بیچد : بیچاند C | تا : و B | بجای : بجایی B | هیچ : غیر موجوده فی E
(۶) بیچ : این C بنج E بیخ F | عشق : وفن B | بر : در E برین C
و B | شجرة : درخت منتصب القامة C | میشود : میبود B
می بیچد C شود E | عکس که : عکس DE عکس از AB غیر
موجوده فی C
(۷) منتصب القامة است : غیر موجوده فی C | ضعیفتر : طبیعت رار بر E |

و زرد تر : غیر موجوده فی C

* قرآن شریف 29, XIV

جنود مجتدة، در باغ ملکوت، قل الروح من امر ربي، † نشانه
است و بخودی خود آنرا تربیت فرماید که «قلوب العباد بین اصبعین
۳ من اصابع الرحمن بقلوبها کیف یشاء» و چون مدد آب علم «و من
إلماء کل شیء حی» * با نسیم «ان لله فی ایام دهرکم نفحات» از
یمن یمین الله بدین حبة القلب میرسد صد هزار شاخ و بال روحانی
۶ ازو سر می آورد از آن بشاشت و طراوت این معنی عبارت است که
«انی لاجد نفس الرحمن من قبل الیمن» پس حبة القلب که آنرا

- (۱) ملکوت : ملکوت و چمن CEF
(۲) است : اند E | تربیت : ترتیب CDF | فرماید : میفرماید CF
داده B فرماید E | که : که حدیث قدسی C | العباد : العارفين E |
اصبعین : الاصبعین E
(۳) یشاء : یشاء الا فتمرضوا لها DF | وچون : چون B | مدد : غیر
موجوده فی E | علم : غیر موجوده فی B علم کی E
(۴) با : یا E | الله : الله ADE | نفحات : نفحات الافتعرضوا لها C
(۵) یمن : یمن قدرت C یمین A | الله : الله بلا بداء A الله ملا B الله ملائ C
کذری E | حبة القلب : قلب D | میرسد : میساند B می رساند CE |
صد : وصد D | هزار : هزاران AC | و بال : و بار B و برگ C
(۶) ازو سر : غیر موجوده فی D از سرار B | می آورد : می آرد که A
زند B برزند C بر آرد D | این : غیر موجوده فی B | معنی : غیر موجوده
فی C | است : آمده است C | که : غیر موجوده فی DF حدیث C
(۷) قبل : جانب B | حبة : این حبة C

† قرآن شریف XVII, 87

* قرآن شریف XXI, 31

۳ بگیرد و چنانش در شکنجه کشد که نم در میان رک درخت نماند
و هر غذا که بواسطه آب و هوا بد درخت میرسد بتاراج می برد تا آنکه
که درخت خشک شود، همچنان در عالم انسانیت که خلاصه موجودات
است درختیست منتصب القامة که ان بحبة القلب پیوسته است
وحبة القلب در زمین ملکوت روید هرچه دروست جان دارد چنانکه گفته اند

بیت

هرچه آنجا یکه مکان دارد

تا بسنگ و کلونج جان دارد

۹ آن حبة القلب دانه است که باغبان ازل و ابد از انبار خانه الارواح

(۱) بگیرد : جاگیرد B فرا گیرد A | کند : کند B | که : کم E | در میان

رک : در میان EA در رک C برک D

(۲) درخت : درخت را E | همچنان : و همچنان A | که خلاصه موجودات

است : غیر موجوده فی C

(۴) منتصب القامة : مصفا بهامه E | ان بحبة : از حبة D ان محبة F

(۵) وحبة القلب : وحبة A و این حبة القلب C | هرچه : و هرچه BCEF |

درو : ازو D | دروست جان دارد : دران بقعه است همه گویند C |

دارد چنانکه : غیر موجوده فی F | چنانکه : چناچه C | چنانکه گفته

اند : غیر موجوده فی BE | گفته اند : سنائی گفت D

(۷) هرچه آنجا یکه مکان دارد : از خانه بکن آرد D | آنجا یکه : در

صحن او E

(۹) آن : و آن E و این A | دانه : ذاته F | ازل و ابد : ابد و ازل B | از

انبار : انبار E | الارواح : ارواح F

وقد وصلت» اینست و همچنانک عالم عشق منتها عالم معرفت و محبت
است و اصل او منتها علماء راسخ و حکماء متآله باشد و ازینجا گفته اند

بیت

۳

عشق هیچ آفریده را نبود
عاشقی جز رسیده را نبود

فصل ۱۱

عشق را از عشقه گرفته اند و عشقه آن گیاه است که در باغ بدید
آید در بن درخت، اول پنجه در زمین سخت کند، پس سر بر آرد
و خود را در درخت میپیچد و همچنان میرود تا جمله درخت را ۹

(۱) وصلت : وصلای E | و همچنانک : همچنانک BCE | عالم عشق :

علم محقق D | معرفت و محبت است : معرفت است و محبت BDF
معرفتست محبت E

(۲) واصل او منتها علماء : واصل و منتهی و عالمان E | راسخ : راسخ
را E | حکماء متآله : حکماء را E

(۳) بیت : شعر CD غیر موجوده فی E

(۴) هیچ : جز B (۵) رسیده را : رسیده A

(۷) عشقه : غیر موجوده فی ABDE | گیاه است : گیاه باشد C

(۸) در بن : در بن E | پنجه : پنجه E | در زمین : غیر موجوده فی B |

سر : غیر موجوده فی B | بر آرد : بر آورد BE

(۹) بر : در CF | میپیچد : پیچد B | درخت را : درخت E

خواهد بودن که نه ملایم است و نه مناسب خواه جسمانی و خواه روحانی که آنرا شرّ محض خوانند و نقص مطلق خراشند و نفس انسانی دایما از آنجا میگریزد و او را نفرتی طبیعی حاصل می آید، و از اول محبت خیزد و از دوم عداوت، پس اول پایه معرفت و دوم پایه محبت و سوم پایه عشق و بعالم عشق که بالای همه است نتوان رسیدن تا از معرفت و محبت دو پایه نردبان سازد و معنی «خطوتین»

- (۱) نه ملایم است و نه مناسب : نامناسب و ناملایم C نه... نه B نه ملایم و نه مناسب است A | جسمانی : جسمانی کیر DF | و خواه : خواه F
- (۲-۱) خواه جسمانی و خواه روحانی : خواه روحانی و خواه جسمانی E
- (۲) نقص : بعضی B | خوانند : گویند A غیر موجوده فی CF
- (۳) انسانی : انسانی از و متنفر باشد C | دایما : و دایم C دایم E | از آنجا : از آن AB | میگریزد و او را : غیر موجوده فی D | و او را : و ازیش E | و او را نفرتی طبیعی حاصل می آید : غیر موجوده فی C | نفرتی : نفرت BF | طبیعی : طبیعی BD | می آید : شود B
- (۴) از اول : از قسم اول C | دوم : نانی C | پایه : پایه E
- (۵) پایه : غیر موجوده فی E | سوم : سیم CF | رسوم پایه عشق : غیر موجوده فی E
- (۶) رسیدن : رسید CEF | تا : لا BF الا گاهی که C | و : و از CF | از معرفت و محبت : از محبت و معرفت E | در پایه نردبان سازد و : در پایه رود و آن سامی B در باید نردبانی سازد E | سازد : سازد CF

و عشق خاص تر از محبتست* زیرا که همه عشقی محبت باشد اما همه محبتی عشق نباشد، و محبت خاصتر از معرفتست زیرا که همه محبتی معرفت باشد اما همه معرفتی محبت نباشد و از معرفت دو چیز متقابل آید که آنرا محبت و عداوت خوانند زیرا که معرفت یا بچیزی خواهد بودن مناسب و ملائم جسمانی یا روحانی که آنرا خیر محض خوانند و کمال مطلق خوانند، و نفس انسان طالب آنست و خواهد که خود را بدانجا رساند و کمالیت حاصل کند یا بچیزی

- (۱) محبتست: محبت باشد C | همه عشقی: هر عشق C همه عشق F |
باشد: است CF | اما همه محبتی: و همه محبت D و همه محبتی E
(۲) خاصتر از معرفتست: خاصتر است از معرفت E | محبتی: محبت B
(۳) باشد: نباشد C است A | اما همه: و همه DE | معرفتی:
معرفت B | نباشد: باشد C و آن معرفت نباشد B | معرفت: محبت E
(۴) متقابل: مقابل E | تواند کند: تواند کرد E | محبت: معرفت F
غیر موجوده فی B | معرفت: غیر موجوده فی A
(۵) یا بچیزی: یا چیزی BED | بودن: بود E | و ملائم: ملائم CEF
با: و EB

- (۶) خوانند: باشد C | انسان: انسانی AE
(۷) بدانجا: بدانجا بدان کمال C | و کمالیت حاصل کند: غیر موجوده
فی C | یا بچیزی: یا چیزی BD

* راجع مجموعه رسائل للجاحظ (مطبوعة التقدم) مصر ۱۳۲۴
ص ۱۶۱ و ثلاث رسائل للجاحظ (سعی فی نشره و وضع فنکلی) القاهرة
۱۳۴۴ ص ۶۶

بمطلوب میرساند جهد باید کردن که خود را مستعد آن گرداند
 که عشق را بداند و منازل و مراتب عاشقان بشناسد و خود را
 ۲ بمشوق تسلیم کند و بعد از آن عجائب بیند

بیت

سوداء میان نهی ز سر بیرون کن
 از ناز بکاه و در نیاز افزون کن
 استاد تو عشق است چو آنجا برسی
 ۶ او خود بزبان حال گوید چون کن

فصل ۱۰

۹ محبت چون بغایت رسد آنرا عشق خوانند «العشق محبة مفرطة»

- (۱) کردن: کرد B | که: تا B | گرداند: گرداند F
 (۲) که: و E | بداند: بداند CF | و منازل: غیر موجوده فی D | و مراتب
 عاشقان: آن E | بشناسد: بشناسند ACF
 (۳) بمشوق: بکلی بمشوق C | تسلیم: تکیه B | کند: کنند ACF |
 و بعد: بعد F و بر مضمون این بیت عمل کرده بعد C | عجائب:
 عجایبها E | بیند: بینند ACF
 (۴) بیت: الرباعیه D (۶) از: در CF (۷) چو: و چو E
 (۹) محبت چون: چون محبت E | خوانند: خوانند و گویند DC خوانند
 و گویند که E | العشق: فی العشق F

نکذارد و در آمدن سلیمان عشق خبر کنند و این ندا در دهد که
 «يا ايها التمل ادخلو مساكنكم لا يحطمنكم سليمان و جنوده» ✠
 ۳ نامورچکان حواس ظاهر و باطن هر یکی بجای خود قرار گیرند
 و از صدمه لشکر عشق سلامت بمانند و اختلالی بدماغ راه
 نیابد و پیرامن خانه بگردد و نماشاء همه بکنند و در حجره دل
 ۶ فرود آید و بعضی را خراب کند و بعضی را عبارت کند و کار از
 آن شیوه اول بگرداند و روزی چند درین شغل بسربرد پس قصد
 درگاه حسن کند و چون معلوم شد که عشق است که طالب را

- (۱) و در : و از CD | در نکذارد و در آمدن : در آمدن نکذارد B |
 و این ندا در دهد که : قوله تعالی C
- (۲) لا يحطمنکم... جنوده : غیر موجوده فی E | جنوده : و هو لا يشعرون A
 جنودها لا يشعرون E ✠ قرآن شریف XXVII, 18
- (۳) هر یکی بجای : هر کسی جای E | خود : خویش A | گیرند : گیرند A |
 قرار : غیر موجوده فی E
- (۴) و از : تا آن E | صدمه : صدمه قدم E | بمانند : باشند B | بدماغ
 راه : راه بدماغ D بدماغ او راه B بدماغ شاره E
- (۵) بگردد : در گردد B | همه بکنند : کند B بکنند D
- (۶) و بعضی را : بعضی را C کند : کند که ان الملوك اذا دخلوا قرية
 افسدوها E | عبارت کند : عبارت CF
- (۷) آن : غیر موجوده فی C | بگرداند : بگذارد B بگرداند «وجعلوا أعره
 اهلها اذلة» E | و روزی : روزی C | چند : غیر موجوده فی B
- (۸) کند : کرد E | و چون : چون B | معلوم : مطلوب B | شد که :
 کشت CF | طالب را : طلب را A

اند از روحانی و جسمانی طالب. گمانند و هیچ کس نبینی که او را بجمال
 میل نباشد، پس چون نیک اندیشه کنی همه طالب حسن اند و در آن
 ۲ میکوشند که خود را بحسن رسانند، و بحسن که مطلوب همه است
 دشوار میتوان رسیدن زیرا که وصول بحسن ممکن نشود الا بواسطه
 عشق و عشق هر کسی را بخود راه ندهد و همه جا پا را نکند و بهر
 ۶ دیده روی نماید، و اگر وقتی با او رسد که مستعد آن سعادت باشد
 حزن را بفرستد که وکیل درست تا خانه پاک کند و کسی را بر در

- (۱) اند از : غیر موجوده فی B | روحانی و جسمانی : جسمانی و
 روحانی CF | طالب : طلب E | گمانند : جالند D | بجمال : بکمال B |
 (۲) میل : میلی E | پس : غیر موجوده فی BE | نیک : نگاه کنی و A
 نیک نگاه و EF | و در : در E
 (۳) که : که او A | همه است : چنان اوست D
 (۴) دشوار : دشوار F | میتوان : توان C | میتواند E | رسیدن : رسید B |
 نشود : نباشد D
 (۵) هر : همه CF | راه : بر راه B | همه : بهر B همه E | جا پا و :
 جای پای باز AE | جای منزل B جای مقام D | نکند : نسازد D
 (۶) روی : روی باز A | واکر : واکر کسی CEF | بدو : بدو E نشان بدو A
 کی روی BD | که : که کسی A | آن : این A | باشد : نباشد B
 (۷) حزن را بفرستد که وکیل درست : حزن را از بیش را بفرستد که وکیل
 درست A حزن را که وکیل کلسب بفرستد C حزن را که وکیل درست
 به بیش فرستد تا D | بفرستد : بفرماید B | درست : درستست F |
 کند : غیر موجوده فی D | کسی را : کسی FD | بر در : در AE

حزن کردند و همه روی بر زمین نهادند، یوسف روی بیعقوب آورد
و گفت ای پدر این تاویل آن خوابست که با تو گفته بودم "یا ابت
انی رأیت احد عشر كوكبا والشمس والقمر رأيتهم لی ساجدين" # ۲

فصل ۹

بدانك از جمله نامهاء حسن یکی جالست و یکی کمال، و چنین
آورده اند که ان الله تعالى جمیل یحب الجمال و هر چه موجود

- (۱) همه : همه AD | بر زمین : بزمین F | نهادند : فی C زیاده
و هی : و هریك بزبان حال بدین بیت ترنم گشتند (کشیدند) شهری دیدم
زعشق تو شوریده || من نیز در آن میانه شور آوردم | یوسف : چون
آن حال بدیدم C | بیعقوب : با یعقوب C
- (۲) ای پدر : غیر موجوده فی A | این : غیر موجوده فی D آن E |
تاویل : تعبیر E | آن : آن گذشته خوابست C | گفته بودم : گفتم D
گفته بودیم B
- (۳) والشمس... ساجدین : غیر موجوده F
- (۴) بدانك : غیر موجوده فی B | جمله : غیر موجوده فی E | کمال :
کمالست A | و چنین : چنین DBA
- (۵) و چنین آورده اند : و در حدیث آمده است C. و چنین گفته B |
هر چه : هر چه B

قرآن شریف XII, 4

فصل ۸

چون یوسف عزیز مصر شد خبر بکنعان رسید، شوق بر یعقوب غلبه کرد؛ یعقوب این حالت با حزن بگفت 'حزن مصلحت چنان دید که یعقوب ۳ فرزندان را بر گیرد و بجانب مصر رود' یعقوب پیش روی بحزن داد و با جماعت فرزندان راه مصر بر گرفت، چون بمصر رسید از در سرای عزیز مصر در شد، ناکام یوسف را دید با زلیخا بر تخت پادشاهی نشسته، بگوشه چشم اشارت کرد بحزن، حزن چون عشق را دید در خدمت ۶ حسن بزانو درآمد حالی روی بر خاک نهاد، یعقوب با فرزندان موافقت

- (۱) خبر بکنعان رسید : غیر موجوده فی A | یوسف : یوسف صلوات الله علیه B | شد : کشت B
- (۲) یعقوب : یعقوب صلوات الله علیه B | حالت : حال D | بگفت : باز گفت C گفت D
- (۳) بر گیرد : بگیرد B | یعقوب : غیر موجوده فی E
- (۴) جماعت : جماعتی DF جمعی A | فرزندان : فرزندان را DF
- (۵) ناکام : غیر موجوده فی C
- (۶) بگوشه چشم : غیر موجوده فی D | شمه چشم E شمه F حزن بگوشه چشم C | اشارت : نظر C | کرد بحزن : بحزن کرد EB | بحزن حزن چون : غیر موجوده فی C | عشق را دید : وعشق را C | در خدمت : بخدمت EC
- (۷) حسن : عشق B | بزانو در : بزانوی ادب C | آمد : آمده AC | حالی : و حالی B | روی : رود E

خواست که بیش رود بای دلش بستک حیرت درآمد از دایره صبر
 بدر افتاد دست ملامت دراز کرد و چادر عافیت بر خود بدرید و بیکبارگی
 ۳ سودائی شد، اهل مصر در پوستینش افتادند و اربی خود این بیت میگفت

بیت

ما علی من باح من حرج مثل ما بی ایس یکتکم
 زعموا انتی احکم و غرامی فوق ما زعموا

-
- (۱) خواست که بیش رود : غیر موجوده فی CE | حیرت : حزن D |
 در : بر C | از : و از BD
 (۲) بدر : بیرون B | ملامت : ملاقات E
 (۳-۲) و بیکبارگی - سودائی افتادند : غیر موجوده فی B
 (۳) سودائی : - سودای ADF | پوستینش : پوستش D پرستش F پوستیروی E
 ملامتش C | و اربی : و با B | بیت : غیر موجوده فی C
 (۴) بیت : نظم C
 (۵) ما علی... یکتکم : غیر موجوده فی E | من باح : الفرار C الوال A |
 ما علی من باح من حرج : علی بانی من الثین وحنین B | بی : غیر
 موجوده فی B | یکتکم : بکم B یکتکم A
 (۶) انتی : انتی ADEF | احکم : احکم E | زعموا : زعم E

چون دانستیم که او را از ما فراغتی حاصلست هر یکی روی بطرفی
 نهادیم 'حزن بجانب کنعان رفت و من راه مصر برگرفتم' زلیخا چون این
 سخن بشنید خانه بعشق پرداخت و عشق را کرامی تر از جان خود
 می داشت تا آنکه که یوسف بمصر افتاد، اهل مصر بهم برآمدند
 خبر بزلیخا رسید این ماجرا با عشق بگفت عشق کربان زلیخا
 بگرفت و بتمناش یوسف رفتند زلیخا چون یوسف را دید

- (۱) فراغتی : فراغت A | او را از ما فراغتی حاصلست : او را فراغتی
 از ما حاصلست F | حاصلست : هست E | یکی : يك D | روی :
 رویی F روی AD
- (۲) من : حسن B | برگرفتم : گرفتم F | زلیخا چون : چون
 زلیخا B
- (۳) سخن : حال A غیر موجوده فی E | خانه : خانه را B | بعشق :
 با عشق A | پرداخت : باز پرداخت B | از جان خود : از جان D
 از حال خود E | عشق را کرامی تر از جان خود : عشق را از جان
 خود کرامی تر C
- (۴) میداشت : داشت CD | آنکه : آنکه AD | یوسف : یوسف
 صلوات الله علیه AB | اهل مصر : اهل E | اهل مصر بهم برآمدند :
 غیر موجوده فی D | برآمدند : آمدند F
- (۵) خبر بزلیخا رسید : زلیخا چون B | بزلیخا : بزلیخا D | این :
 زلیخا این A
- (۶) بگرفت : گرفت E | یوسف : غیر موجوده فی E | رفتند :
 رفتند AF رفت B | زلیخا : غیر موجوده فی BE | دید : دید AF

چون آنجا رسیدیم حسن پیش از آن شده بود که ما دیده بودیم مارا بخود راه
نداد چندانك زاری پیش می کردیم استغناء او از ما زیادت میدیدیم

بیت

۳

می کن که جفات می بزید
می کش که خطات می بسازد
بسیار بهی از آنچه بودی
نادیدن مات می بسازد
در گریه و آه سرد می کوش
کین آب و هوات می بسازد

۶

۹

(۱) چون آنجا رسیدیم : غیر موجوده فی D چون بدان جانب رسیدیم E
پیش : غیر موجوده فی E شده : رسیده A | ما : غیر موجوده فی A |
دیده بودیم : دیدیم D

(۲) نداد : نمی داد ACF | چندانك : و چندانك CD | پیش : غیر
موجوده فی D | میکردیم : کردیم B | او از ما زیادت میدیدیم :
زیادت نمود D | از ما : غیر موجوده فی B | میدیدیم :
دیدیم B بود E | میدیدیم : میدیدیم وصف الحال این بیت خواندیم C

(۳) بیت : شعر CD قصیده B

(۴) می کن : می کش D | بزید : بسازد AB | بزید E

(۵) می کش : می کن B

(۸) آه - سرد : زار و آه E | می کوش : من کوش ACDE

پیش من آمدند و با من مشورت کردند و من این حال بر حسن که
 پیشوای ما بود عرض کردم، حسن گفت شما صبر کنید تا من بروم
 و نظری در اندازم اگر خوشم افتاد شما را طلب کنم، ما همه گفتیم
 ۳ که فرمان تراست، حسن بیک منزل بشهرستان آدم رسید جا دلکشا
 یافت آنجا مقام ساخت ما نیز بری او بر آمدم چون نزدیک رسیدیم
 ۶ طاقت وصول او نداشتیم همه از پای در آمدم و هر یکی بگوشه
 افتادیم تا اکنون که نوبت یوسف درآمد نشان حسن پیش یوسف
 دادند من و برادر کمین که نامش حزانت روی بدان جانب نهادیم

- (۱) و با : با DF | مشورت : مشورتی B | و من : من ACE | این :
 از B آن FCE | بر حسن : حسن B
- (۲) پیشوای ما بود : برادر همین است D | عرض : عرضه B | گفت :
 گفت که E | شما : غیر موجوده فی A | کنید : کنیت B | تا : که تا E
- (۳) در اندازم : کنم C | خوشم افتاد : خوش آید B خوشم آید C | چشم
 خوش افتاد D خوش افتادم E | همه : غیر موجوده فی E
- (۴) که : غیر موجوده فی E | جا : جایی BF جای AE | دلکشا : دلکشای B
- (۵) بری : در بی CEF | بر آمدم : اندیم AE بیامدم B | رسیدیم :
 آمدم B | چون نزدیک... در آمدم : غیر موجوده فی ED
- (۶) او : غیر موجوده فی B | همه از پای در آمدم و : غیر موجوده فی C
- (۷) نوبت : نوبت E | یوسف : صلوات الله علیه AB | حسن : حسن را B
- (۸) دادند : می دادند AED | نامش : غیر موجوده فی D | بدان : بدین D |

فصل ۷

- ۰ چون عشق این حکایت بکرد زاینجا برسد که سبب آمدن تو از ولایت
خود چه بود؛ عشق گفت ما سه برادر بودیم، برادر مهین را حسن
۳ خوانند و مارا او پرورده است و برادر کمین را حزن خوانند
و او بیشتر در خدمت من بودی و ما هر سه باهم خوش بودیم؛ ناگاه آوازه
در ولایت ما افتاد که در عالم خاکی یکی را پدید آورده اند بوالعجب
۶ هم آسمانیست و هم زمینی و هم جسمانیست و هم روحانی
و آن طرف را بدو داده اند و از ولایت ما نیز گوشه نام زد
او کرده اند، ساکنان ولایت مارا آرزوی دیدن او خواست، همه

- (۱) چون عشق : عشق چون E | بکرد : کرد ED | که : غیر موجوده فی A
سبب : غیر موجوده فی E
(۲) خود : غیر موجوده فی E | بود : است B | برادر : غیر موجوده فی A
(۳) او : و A | است : بود C
(۴) بیشتر : همواره E | باهم : بهم E
(۵) ولایت ما : عالم E | که در عالم خاکی یکی را : که یکی را در عالم خاکی B |
عالم : ولایت E | یکی را : یکی D | پدید : بدر A | آورده اند :
آورد A | بوالعجب : بوالعجب A | بی بوالعجب F غیر موجوده فی E
(۶) جسمانیست : جسمانی E | و هم : هم CF
(۷) و آن : و این D این C | طرف را : طرف EB | گوشه : گوشه را A
(۸) آرزوی : روی E | خواست : خواست BF برخاست D

زندگانی خوانند، در آن غسل بفرماید کردن، چون زندگانی ابد یافت
 کتاب آلهیش بیاموزد، و بالاء این شهرستان چند شهرستان دیگر
 ۳ است، راه همه بدو نماید و شناختش تعلیم کند، و اگر حکایت آن شهرستانها
 با شما بکنم و شرح آن بدهم فهم شما بدان نرسد، و از من باور
 ندارید و در دریای حیرت غرق شوید، بدین قدر اختصار کنیم و اگر
 ۶ این چه کفتم در یابید جان سلامت ببرید.

- (۱) زندگانی... چون : غیر موجوده فی EB | در آن غسل : در آنجا غل DE
 در انجاش غسلی C در انجاش علمی F | بفرماید کردن : کند ED |
 ابد یافت : اثر اوست B
- (۲) الهیش : الهیتش C | بیاموزد : بیاموزاند DE | بالاء این شهرستان :
 غیر موجوده فی B | این : آن D
- (۳) است : هست D | نماید : نمایند D | شناختش : سیاحتش AE |
 حکایت : حکایتهای D | آن : غیر موجوده فی DE | شهرستانها :
 شهرستانهای دیگر C
- (۴) بکنم : کنم E بگویم A | بدهم : هم E | من : ان E
- (۵) غرق : غرقه B | بدین : و این E | قدر اختصار : اختصار ABD
 قدر اختصار E | کنیم : کنم DE
- (۶) این چه : آنچه DE | در : اگر در E | بایید : بایند EB | جان :
 حال F | حالی DE | سلامت : سلام ED | سلامت F | ببرید : برند B
 ببرند E

ایستاده است آن یکی روز و شب بکشتن و دریدن مشغولست
و آن دیگر بدزدی کردن و خوردن و آشامیدن مشغول، کند ازفتراک
۳ بکشد و در کردن ایشان اندازد و محکم فرو بندد و هم آنجاشان
بیندازد، و عنان مرکب را. سیارد و بانگ بر مرکب زند و بیک تک
ازین نه دریند بدرجهاند و بدر دروازه بدارد حالی پیر آغاز سلام کند
۶ و او را بنوازد و بخوبش خواند و آنجا چشمه است که آنرا آب

(۱) است : اند | آن : از آن B این D غیر موجوده فی E | روز و شب :

غیر موجوده فی DE | مشغولست : مشغول : ED

(۲) و آن : و این AF | دیگر : یکی D | کردن و خوردن : غیر موجوده

فی B | مشغول : غیر موجوده فی DE باید که فی الحال C

(۳) بکشد : بکشاید E | اندازد : اندازند E | بندد : بندند E |

و درهم : و درهم AB

(۴) بیندازد : بیندازند E | و عنان مرکب را سیارد : و بعد از آن C |

مرکب را : بمرکب EB | سیارد : سیارند E | زند : زندند E | و بیک

تک : و بیک یک FC

(۵) در بند : دروازه D | بدر : بیرون B | جهانند : جهانند E | بدر

دروازه : بدروازه F | بدارد : برارد CF غیر موجوده فی E | پیر :

پیری D نیز F پیری بینند E | کند : غیر موجوده فی C

(۶) بخوبش : بخود D بخودش AE | بخوبش خواند : بخودش را

دهد B | آنجا : از آنجا B | آنرا : غیر موجوده فی ABDE

کند، چون آنجا برسد آتشی بپند افروخته و یکی نشسته و چیزی
بر آن آتش میپزد و یکی آتش تیز میکند و یکی سخت گرفته است
۳ تا یخته میشود و یکی آنچه سرجوش و لطیفتر است جدا میکند
و آنچه درین دیک مانده است جدا میکند و بر اهل شهرستان قسمت
میکند، آنچه لطیفتر است بلطیف میدهد و آنچه کثیفتر است بکثیف
۶ میرساند، و یکی استاد است دراز بالا و هر که از خوردن فارغ
میشود کوشش میگیرد و بالا میکشد، و شیری و گرازی میان بیشه

-
- (۱) برسد : رسد BDE | افروخته : برافروخته AF
(۲-۱) و چیزی بر آتش میپزد : و بر آتش چیزی میپزد C
(۲) بر آن : بر AC | میپزد : میزند D | است : غیر موجوده فی E
(۳) میشود : شود B | است : غیر موجوده فی F | آنچه : انك CF |
سرجوش و لطیفتر است : سرجوش است و لطیفتر B خوشتر است
و لطیفتر D خوشتر و لطیفتر E | جدا میکند : غیر موجوده فی C
(۴) و آنچه درین دیک مانده است : و از آنک بن مانده و کثیفتر است C
بر آنچه نزدیک مانده است D | جدا میکند : جدا میگیرد A
بر میگرد B جدا و یکی برمی گیرد و ED جدا میکند و یکی آنها را
بر می گیرد C | اهل شهرستان : شهرستان E
(۵) لطیفتر : لطیف AC | کثیفتر : کثیف C
(۶) میرساند : میدهد A | استاد : استاد FD | است : غیر موجوده
فی AF | دراز : بدروازه DE | و : تا E
(۷) میشود : شود E | کوشش : میان کوش B | و بالا : لا B
و در بالا CF و بر بالا E | میکشد : می کند B | شیری و گرازی :
گرازی و شیری ED | گرازی : کوزنی B | میان بیشه : بیش B

در باقی کند الا بقدر حاجت، و از آنجا بدروازه پنجم آید
و دروازه پنجم پیرامن شهرستان در آمده است و هرچه در شهرستان است
۳ میان این دروازه است و کردا کرد این دروازه بساطی گستریده است و یکی
بر بساط نشسته چنانکه بساط ازو بر است و بر هشت مخالف حکم میکند
و فرق میان هر هشت پدید میکند و يك لحظه ازین کار غافل نیست
۶ و اورا معرف خوانند، بفره اید تا بساط در نوردد و دروازه بهم کند؛ و چون
ازین پنج دروازه بیرون جهاند میان شهرستان برآید و قصد بیشه شهرستان

- (۲) و دروازه پنجم : آن دروازه C که DE | است : غیر موجوده فی CD |
و هرچه : و شهرستان و هرچه A | شهرستان است : شهرستانست AF
- (۳) دروازه : و دروازه BD | کردا کرد : کردا کرد B | این : آن DE |
گستریده : گسترده DB | است : غیر موجوده فی E | و یکی : دنکین E
- (۴) نشسته : نشسته است BDF تکیه زده E | چنانکه : چنانچه C |
ازو : ازوی B
- (۵) پدید : غیر موجوده فی E | و يك : يك DE | لحظه دم B
- (۶) و اورا معرف خوانند : غیر موجوده فی C | معرف : معرفت A
معروف ED | و دروازه بهم کند : غیر موجوده فی C | و دروازه :
و روی بدروازه B و در دروازه E | بهم : بهم F | و چون : چون B
- (۷) میان شهرستان : میان ایشان بشهرستان B در میان شهرستان C |
بر آید : در آید C پدید آید E | و قصد : قصد ED | بیشه : پیشگاه B
بیشه آن C بیشه و ران A

و او آنرا می ستاند و خرج می کند؛ او را بگوید تا داد و ستد کم کند
و کرد فصول نگردد، و از آنجا بدروازه چهارم آید و دروازه چهارم
۳ فراختر از بن سه دروازه است، و درین دروازه چشمه است خوش آب
و بیرامن چشمه دیوارست از مروارید و درمیان چشمه تختیست
روان و بر آن تخت یکی نشسته است، او را چاشنی گیر خوانند،
۶ و او فرق کند میان چهار مخالف و قسمت و ترتیب هر چهار او می
تواند کردن، و شب و روز بدین کار مشغول است، بفرماید تا آن شغل

- (۱) او: غیر موجوده فی BD | او آنرا: بدو C | ستاند: رساند C |
و خرج: تا او بخرج C غیر موجوده فی E | بگوید: بگویند E | داد
و ستد: ستدو داد A | کم: کمتر CF
- (۲) کرد: اگر B | و از: از B | آنجا: آنجا چون ED | و دروازه
چهارم: غیر موجوده فی B و آنرا DE
- (۳) است: بیند ED | دروازه: درب DE
- (۴) بیرامن: در آن E | دیوارست از مروارید: از مروارید دیواری
کشیده C | درمیان: میان E | تختیست: نبجلی ست F
- (۵) نشسته است: نشسته CEF | چاشنی گیر: چاشنی گیری B
- (۶) او فرق: فرقی E | کند: میکند CEF | میان: غیر موجوده فی E |
مخالف: مختلف B مخالف را E | ترتیب: ربنت D زبنت AF |
هر: میان هر B | چهار: چار F
- (۷) کردن: کرد B (۶-۷) و قسمت..... می تواند کردن: غیر موجوده فی C |
است: غیر موجوده فی C | آن: این A | شغل: شغل را E

در راه است که همیشه در روشن باشد و هر صورتی که حادث شود
این بیک آنرا بستاند و بدو رساند و او آنرا دریابد، و او را
۳ بفرماید تا هر چه شنود زود باز نماید و هر صورتی را بخود راه ندهد
و بهر آوازی از راه نرود، و از آنجا بدروازه سوم رود و دروازه سوم
هم دو در دارد، و از هر دری دهلیزی دراز میرود تا هر دو دهلیز
۶ سر به حجره بر آید و در آن حجره دو کرسی نهاده است و یکی بر هر دو
کرسی نشسته، و خدمتکاری دارد که آنرا باد خوانند، همه روز کرد
جهان می گردد و هر خوش و ناخوش که می بیند بهره بدو می آرد

- (۱) روش : رویش AC | است : غیر موجوده فی E
(۲) این : آن BDE | بدو : بد E | و او را : و B او را AF و آنرا E
(۳) بفرماید : بگوید CF | شنود : غیر موجوده فی E | باز : غیر موجوده
فی B | نماید : رساند D | ندهد : باز ندهد A
(۴) رود : رسد E (۴-۵) دروازه سوم هم دو در دارد : آنرا دو دروازه
هست D آنرا دو درست E
(۵) و از : و در E غیر موجوده فی B | دهلیزی : دهلیز F |
هر : بهر CF از هر DE
(۶) بر آید : بر آرد B بر آورد D برارند A او رود E | است : باشد E |
بر هر دو : بهردو C
(۷) و خدمتکاری : خدمتکاری B | همه : هر B | روز : روز D
(۸) می گردد : می رود CD دود CF | هر : هر چه B | که : غیر موجوده
فی B | بدو : غیر موجوده فی C | می آرد : می گیرد CF

دیدیانی بدو تعلق دارد و او از چندین ساله رام بتواند دیدن،
و بیشتر در سفر باشد، و از جای خود نجنبند و هر جا که خواهد رود
۳ و اگر چه مسافتی باشد بیک لمحه برسد، چون بدو رسد، بفرماید تا
هر کسی را بدروازه نکذارد و اگر از جائی رخنه پیدا شود زود خبر
باز دهد، و بدروازه دوم رود و دروازه دوم دو در دارد هر دری را
۶ دهلیز است دراز بیج بیج بطلم کرده، و در آخر هر دری تختی کسترده
مدور و یکی بر هر دو تخت تکیه زده و او صاحب خبر است و اوزا یکی

- (۱) دید: و دیده CDE | بدو تعلق دارد: می کند B | او: غیر موجوده
فی ED | راه: غیر موجوده فی BD | ساله: غیر موجوده فی E
(۲) رود: غیر موجوده فی ADE
(۳) و اگر چه: اگر چه B | باشد: بعید بود B | بیش باشد E |
لمحه: لحظه D | برسد: رسد B | بفرماید: غیر موجوده فی E |
تا: تا که F
(۴) کسی را: کسی ED | نکذارد: بگذارد E | جایی: جا A
(۵) رود: رسد B | دروازه دوم: آنرا ED | دوم: دوم نیز هم CF |
در: دروازه E | دارد: باشد DE | دری: در D
(۶) دهلیز است: دهلیزی هست D | دهلیزی باشد E | دهلیز است F |
بیج بیج: بیج در بیج BF | بیج بیج بطلم کرده: غیر موجوده
فی C | بیج در بطلم ED | کرده: کرد F | دری: دری بدور C |
کسترده: کترده B
(۷) مدور: بدور F و مدور E | غیر موجوده فی C | و یکی: یکی DE |
بر هر دو: بر آن B | تخت: غیر موجوده فی DE | زده: زده است BD

- چون بطبقه سوم رسد حجره بپند دلکشا و در آن حجره تختی از
 خاك پاك كستریده بر آن تخت یکی تکیه زده طبعش باعتدال نزد يك،
 ۳ فکر برو غالب، امانت بسیار بیش او جمع کشته، و هرچه بدو سپارند
 هیچ خیانت نکند، هر غنیمت که ازین جماعت حاصل کرده است
 بدو سپارد تا وقتی دیگرش بکار آید، و از آنجا چون فارغ شود و قصد
 ۶ رفتن کند پنج دروازه پیش آید دروازه اول دو در دارد و در هر
 دری تختی کستریده است طولانی بر مثال بادامی و دو پرده یکی سیاه و یکی
 سپید در پیش آویخته و بندهاء بسیار بر دروازه زده و یکی بر تخت تکیه

- (۱) دلکشا : دلکشای B دلکشای E | و در : در E | در آن حجره :
 غیر موجوده فی D
 (۲) پاك : باد A | کستریده : کترده BD | بر : و بر AF و یکی بر D |
 تخت یکی : غیر موجوده فی D
 (۳) فکر : و فکر D | برو : درو B | امانت : و امانت E | کشته : غیر
 موجوده فی DE | و : غیر موجوده فی BDE | هرچه : هرچ AF
 (۴) هیچ : غیر موجوده فی ED | خیانت : خیانتی CF | غنیمت :
 غنیمتی CF | حاصل : بحاصل B
 (۵) و از آنجا چون : چون از آنجا C | از : غیر موجوده فی B
 (۶) دروازه : غیر موجوده فی AD
 (۷) تختی : تخت E | کستریده : کترده D | است : غیر موجوده فی AE |
 بادامی : بادام E | بادهرفی B | پرده : پرده دارد ED
 (۸) در : و در D | بیش : بیش او ED | بر دروازه : در دروازه E |
 زده : کرده E

نهادن و هرزه روی و کشتن و از راه بردن دوست دارد؛ و میبوسه بر
 چیزی که نداند حکم کند؛ و در همسایگی او در حجره دوم تختی از
 بخار کستریده و بر آن تخت یکی تکیه زده طبعش بحرارت مایل، نیک و بد ۳
 بسیار دیده؛ گاه بصفت فریشتگان بر آید و گاه بصفت دیوان؛ چیزه‌ها
 عجب بیش او یابند؛ نیرنجات نیک داند؛ و جادوی آوززند؛ چون ویرا
 ببیند چایلو سی پیش گیرد و دست در عنانش آویزند و جهد کنند تا او را ۶
 هلاک کند تیغ با ایشان نماید و بتیغ بیم کنند که ایشان از پیش بگریزند؛

- (۱) نهادن : غیر موجوده فی D | روی^۱ و کشتن : کوئی و هرزه کشتن E
 غیر موجوده فی D | و کشتن از راه بردن : غیر موجوده فی B
- (۲) نداند : نداند بود B | دو : در E | همسایگی او در : غیر موجوده فی D
- (۳) کستریده : کسترده D | کستریده ببند BC | و بر آن تخت یکی :
 و یکی بر آن تخت BD
- (۴) بصفت دیوان : صفت دیوان گیرد C
- (۵) عجب : عجیب B | عجایب D | یابند : بیابند B | توان یافت C |
 نیرنجات : و نیرنجات B | نیرنجات F | آوز : آوزی E | چون :
 و چون BCD
- (۶) ببیند : ببند CB | گیرد : گیرند AEF | آویزند : زند B | آوزد CE
 آوزد D | جهد : جهد F — کنند : کنند ABF | او را : او F
- (۷) هلاک کند : هلاک کنند AF | با ایشان : بدیشان BC |
 بتیغ : غیر موجوده فی C | که : تا E | غیر موجوده فی D | ایشان :
 غیر موجوده فی C | از پیش بگریزند : از بیم تیغ بگریزند B

طبعش بیبوست مایل، چابکی جلد اما بلید، کشف رموز دیر
 تواند کرد اما چون فهم کند هرگز از یادش نرود چون ویرا ببیند
 ۲ چرب زبانی آغاز کند و ویرا یچیز هاء رنگین فریفتن گیرد و هر لحظه
 خود را بشکلی بروی عرضه کند، باید که با ایشان هیچ التفاتی
 نکند و روی از ایشان بگرداند و بانگ بر مرکب زند و بطبقه دوم
 ۶ رسد، آنجا هم دو حجره بیند در حجره اول تختی از باد کستریده
 و یکی بر آن تخت نکیه زده طبعش بیرودت مایل، دروغ گفتن و بهتان

- (۱) بیبوست : بیبوسته E | چابکی : حافظی A (و هذا هو اصح من "چابکی"!)
 چابکی جلد : غیر موجوده فی B | جلد : جلد باشد E | اما : غیر
 موجوده فی D | بلید : بلند EF | کشف : کشف بود و E | دیر :
 دیر تر فهم A | دیر فهم D
 (۲) تواند کرد : تواند کردن D کند B | فهم : فهمی D | کند : کرد AE
 هرگز : غیر موجوده فی D | چون : و چون EC | ببیند : بیند BE
 (۳) چرب : خوب E | فریفتن گیرد : قرینه گیرند E
 (۴) خود را : خود E | خود را بشکلی : شکل دیگر خود را B | بروی
 برو BE | عرضه : عرض AD | کند : کنند E | با ایشان :
 بدیشان BE | التفاتی : التفات E
 (۵) نکند : نکند E
 (۶) آنجا هم دو حجره ... کستریده : غیر موجوده فی C | هم : غیر
 موجوده فی F | ببیند : بیند A | کستریده : نهاده D
 (۷) نکیه زده : بروی کرده D نشسته C غیر موجوده فی E | دروغ : بدروغ E

- گردد، راه جهان کوچک بیرسد و از جانب شمال در آید و ربع
مسکون طلب کنند و چون در شهرستان رسد کوشکی ببیند
۳ سه طبقه، در طبقه اول دو حجره پرداخته و در حجره اول تختی
[از آب]* کستریده و یکی بر آن تخت تکیه زده، طبعش برطوبت
مایل زیرکی تنظیم اما نسیان برو غالب، هر مشکلی که برو عرضه
۶ کنی در حال حل کنند، و لیکن بر بادش نماید، و در همسایگی او
در حجره دوم تختی از آتش کستریده و یکی بر آن تخت تکیه زده

(۱) راه: و راه AE و از CF | جهان کوچک: چهار کوشک E | بیرسد:
برسد D | شمال: شمالی D | و بر A

(۲) و چون: چون B | در شهرستان: بشهرستان B | ببیند: ببیند AF

(۳) در طبقه: در سه طبقه B | اول: غیر موجوده فی E | دو:
غیر موجوده فی A | دو حجره پرداخته و در حجره اول: غیر
موجوده فی B | اول: دوم A

(۴) کستریده: کسترده AD | آن: غیر موجوده فی E | طبعش: و طبعش B

(۵) تنظیم: عظیم است E عظیم دارد CF | مشکلی: مشکل EF | عرضه:
عرض AD

(۶) بر: در CF | لیکن: لیکن E | همسایگی او در: غیر موجوده فی D

(۷) در: غیر موجوده فی CE | تختی: غیر موجوده فی C | کستریده:
کسترده BD | زده: کرده D

* راجع الشرح! غیر موجوده فی النسخ

و بر دروازه آن شهرستان پیری جوان* موکلست و نام آن پیر
جاوید خردست و او پیوسته سیاحی کند چنانکه از مقام خود نجنبد
۳ و حافظی نیکست، کتاب الهی داند خواندن و فصاحتی
عظیم دارد، اما گنگست پس دیرینه است اما سال ندیده
است، و سخت کهن است اما هنوز سستی درو راه نیافته است، و
۶ هر که خواهد که بدان شهرستان رسد ازین چهار طاق نش طناب
بکشد و کمندی از عشق سازد وزین وقت بر مرکب شوق نهد،
و بمیل کرسنکی سرمه بیداری در چشم کشد، و تیغ دانش بدست

- (۱) آن شهرستان: شهر E | جوان: جاوید C غیر موجوده فی E | و نام: نام C
(۲) جاوید: جاوید E غیر موجوده فی C | خردست: عقل است C
(۳) داند خواندن: خواندن داند B داند بر خواندن E
(۴) گنگست: گنگی E | پس: و پس A
(۵) است: غیر موجوده فی CF | وسخت: سخت C | کهن: کهنه D |
است: غیر موجوده فی A | هنوز: غیر موجوده فی BE | درو:
دروی CDF بدر E | است: غیر موجوده فی CF
(۶) خواهد که: غیر موجوده فی E | که: غیر موجوده فی F | بدان:
درین D بر آن E | ازین: این E | چهار: چهل نه D | طاق: طناب B |
نش: غیر موجوده فی E
(۷) از عشق: غیر موجوده فی ABDE | وقت: نرقب D زفت E غیر
موجوده فی CF | نهد: بر نهد F
(۸) سرمه بیداری در چشم: سرمه در چشم بیداری E | بدست: در دست A
* کذا و لکن راجع الشرح!

خود گویم و صفت عجایب کنم که آنجاست شما فهم نکنید و در ادراك شما نیاید؛ اما ولایتیست که آخرین ولایتهای ما آنست و از ولایت شما بنه منزل کسی که راه داند آنجا تواند رسیدن حکایت آن ولایت چنانك بفهم شما نزدیک باشد بکنم

فصل ۶

بدانك بلاء این گوشك نه اشكوب طاقیت که آرا شهرستان جان خوانند و او بارویی دارد از عزت و خندقی دارد از عظمت

-
- (۱) خود گویم : خودیم A | عجایب : عجایب آنجا C | کنم : شمر CF |
 که آنجاست : غیر موجوده فی BC | آنجاست : کجاست E | شما :
 غیر موجوده فی B
- (۲) اما ولایتیست : اما ولایتی است B غیر موجوده فی E | آخرین :
 آخرین B | ولایتهای ما : ولایت من B | ما آنست : ماست F | ولایتهای
 ما آنست : ولایتماست E | واز : از C
- (۳) بنه منزل کسی که راه داند : هر کس که راه داند بدین نه منزلی E |
 که راه داند آنجا : راه داند و ز آنجا F | آنجا : بد آنجا C | رسیدن :
 رسید BDE
- (۴) بفهم شما : بشما E | بکنم : بگویم E
- (۵) بدانك : اكمون بدانك DF | بلاء : از بلاء AC | اشكوب :
 اسكونه B | این : آن B بس A | شهرستان : مهرستان E
- (۶) او : او را E | بارویی : باروی E باره BD | دارد : است E | خندقی :
 خندق A | دارد : غیر موجوده فی ABE

صوفی مجردم هر وقتی روی بطرفی آورم هر روز بمنزلی باشم
و هر شب جایی مقام سازم چون در عرب باشم عشقم خوانند، و چون
۳ در عجم آیم مهرم خوانند، در آسمان بمحرك مشهورم در زمین
بمسکن معروفم اگرچه دیرینه ام هنوز جوانم و اگرچه بی ارکم از
خاندان بزرگم قصه من درازست «فی قصتی طول» و انت ملول، «ما سه
۶ برادر بودیم بنابر برورده و روی نیاز ندیده» و اگر احوال ولایت

- (۱) هر : و هر CF | وقتی : وقت E | روی : روی F | بطرفی آورم :
بطرفی بهم ADE | بطرفی روم B | بهر طرفی زانم F | هر : و هر A مصراع
هر D | باشم : غیر موجوده فی D
- (۲) و هر شب... عرب باشم : غیر موجوده فی B | جایی : جای A بجای F |
مقام سازم : غیر موجوده فی D | عرب : غربت F | و چون :
چون BDE
- (۳) در عجم : بعجم D | عجم : قربت C غیر موجوده فی F | آیم :
باشم BE | مهرم : مهر E | خوانند : کویند CE | در آسمان :
غیر موجوده فی B | بمحرك : بمجردی B بمحرك E محرك F | مشهورم :
معروفم A | در : و در E
- (۴) بمسکن : بمسکنی B بمسکون E | معروفم : مشهورم A | دیرینه :
دیرینه B دیر پیدا F | دیرینه ام : دیر شد که پیدا ام C | هنوز : اما E |
و اگرچه : اگرچه E
- (۵) فی قصتی طول : که قصتی طویل (!) B قصتی طول A
- (۶) برادر بودیم : برادانیم B | ندیده : نادیده E | و اگر : اگر E
- (۶) احوال ولایت : حال D

واولۀ در شهر مصر افتاد مردم بهم بر آمدند عشق قلندر وار خلیع
 المذار بهر منظری گذری و در هر خوش یسری نظری می کرد و از
 هر گوشۀ جگر گوشۀ می طلبید هیچ کس بر کار او راست نمی آمد، نشان
 سرای عزیز مصر باز بر سید و از در حجرۀ زلیخا سر در کرد، زلیخا چون
 آن حادثه دید بر خاست و روی به مشق آورد و گفت ای صد هزار جان
 ۶ گرامی فدای تو از کجا آمدی و بکجا خواهی رفتن و ترا چه خوانند،
 عشق جوابش داد که من از بیت المقدس از محله روح آباد
 از درب حسن، خانه در همسایگی حزن دارم پیشۀ من سیاحتست

- (۱) در شهر مصر: در مصر A بشهر مصر B در شهر E | افتاد: در افتاد B
 (۲) گذری: در هر ره گذری E | و در هر: و از و در هر AB | می کرد:
 غیر موجوده فی E
 (۳) جگر گوشه: غیر موجوده فی B | گوشه: غیر موجوده فی E | هیچ کس: هیچ E
 (۴) سرای: غیر موجوده فی E | باز: غیر موجوده فی BD | و از:
 و بر | حجره: سرای C | سر در کرد: باز شد D | سر در کرد زلیخا:
 غیر موجوده فی E
 (۵) آن: این AD | حادثه: حال C | دید: بدید B | بر: بریای AD
 خواست: خواست AC | و گفت: گفت E | هزار: هزاران D
 (۶) گرامی: کر C | تو: تو باد F | آمدی: کجاء A آمده B می آبی DE |
 بکجا: کجاء AB | رفتن: رفت E | چه: کی E
 (۷) عشق: غیر موجوده فی B | جوابش: جواب CE | ن: غیر
 موجوده فی E | المقدس: المقدس B آمده ام D
 (۷-۸) روح آباد از درب حسن: روح آباد از ضرب حسن B روح آباد از
 در حنین CF
 (۸) در: و در E | سیاحتست: سیاحی است D شفاخت است E

فصل ۵

وزان سوی دیگر عشق شوریده قصد مصر کرد و دو منزل يك منزل
می کرد تا بمصر رسید و هم چنین از کرد راه بیازار بر آمد

بیت

۳

عشق بیازار روزگار بر آمد
دمدمه حسن آن نگار بر آمد

عقل که باشد کنون چو عشق خرامید
صبر که باشد کنون چو یار بر آمد
نام دایم بعد چند سال که کم بود

از خم آن زلف مشکبار بر آمد

۹

(۱) وزان : وازان AD ازان C | مصر : همی E | و دو : دو D | يك :

بيك ADE یکی C

(۲) کرد : راسد E | و هم چنین : و همچنان A و هم C | و هم چنین از :

غیر موجوده فی D | کرد : و کرد D | راه بیازار : راه میان بازار A

راه بمیان بازار BE بازار D | بر : در C | بر آمد : آمد E | آمد :

آمد و می گفت AD

(۳) بیت : شعر CD غیر موجوده فی E

(۴) روزگار : غیر موجوده فی F

(۵) دمدمه : آوازه B دبده CF

(۶-۷) عقل... بر آمد : غیر موجوده فی E | چو : کی A

(۷) چو یار : کی کار A | بر : در B

(۸-۹) غیر موجوده فی B

(۸) چند : اند A | که : کی E (۹) از : در E

سجاده صبر فرو کرد و حزن را بر آنجا نشاند و خود در بهلوش
 بنشست، چون روزی چند برآمد بمقوب را با حزن انسی پدید آمد چنانکه
 ۳ يك لحظه بی او نمی توانست بودن هر چه داشت بحزن بخشید اول سواد
 دیده را پیش کش کرد که «وابيضت عيناه من الحزن» * پس
 صومعه را «بیت الاحزان» نام کرد و تولیت بدو داد

بیت

از خصم چه باك چون تو یارم باشی
 یا در غم هجر غمگسارم باشی
 ۹ کجاست خصم کنار یرکن از خون جگر
 چون تو بمراد در کنارم باشی

- (۱) کرد: افکند E | بهلوش: بهلو E
 (۲) بنشست: نشست BE | روزی چند: روز چند F | پدید: پیدا E
 (۳) يك لحظه: لحظه AD | بودن: بود B | سواد: غیر موجوده فی B
 سویداء E
 (۴) دیده را: دیده E | کش: کش او B | که: که آیه C غیر
 موجوده فی E | الحزن: الحزن فهو کظیم B
 (۵) تولیت: تولیت E
 (۶) بیت: الرباعیه D غیر موجوده فی E
 (۸) هجر: عشق A
 * قرآن شریف: XII, 84

کون و فسادند بخدمت شیخ باز رسیم، چون برین قرار افتاد حزن
روی بشهر کنعان نهاد و عشق راه بمصر بر گرفت

فصل ۴

۳ راه حزن نزدیک بود بیک منزل بکنعان رسید از در شهر در شد
طلب پیری می کرد که روزی چند در صحبت او بسر برد، خبر
یعقوب بشنید کنعانی ناگاه از در سومعه او در شد، چشم یعقوب
۶ برو افتاد، مسافری دید آشنا رویی و اثر مهر درو پیدا، گفت مرحبا
بهزار شادی آمدی بلا خرده از کدام طرف مارا تشریف داده، حزن
گفت از اقلیم ناکجا اباد از شهر یا کان، یعقوب بدست نواضع

-
- (۱) شیخ: شیخ خود C | چون: چون E | برین: بدین DE | حزن: حزن E
(۲) بشهر: بشهرستان DE | بمصر: مصر ADEF | بر گرفت: گرفت B
(۳) از در شهر..... بسر برد: غیر موجوده فی EF
(۴) پیری: پیر B | می کرد: کرد AD | صحبت: خدمت C | بسر:
بری A
(۵) یعقوب: یعقوب صلوات الله علیه AB | شنید: شنید C | یعقوب
شنید کنعانی: یعقوب کنعانی شنید EF | کنعانی: غیر موجوده فی A
او: ان A | چشم: طلب پیری می کرد که روزی چند در صحبت
او بسر برد چون روی E:
(۶) برو: بروی E برای AF | روی: روی AE غیر موجوده فی D | و اثر مهر:
اثر می E | مهر: مهری D | پیدا: بدید B
(۷) خرده: مزه E | مرا: غیر موجوده فی EF | داده: دادی AE
دارد D | حزن گفت: غیر موجوده فی D
(۸) اقلیم: اقلام F | ناکجا اباد: ناکج اباد A | شهر: شهرستان E

جز جان من از غم تو با سوز مباد

اکنون که در انتظار روزم برسد

من خود رفتم کسی بدین روز مباد

۳

حزن چون از حسن جدا ماند عشق را گفت ما تا بودیم در خدمت

حسن بودیم و خرقه ازو داریم و پیر ما اوست اکنون که ما را مهجور

کردند تدبیر آنست که هر یکی از ما روی بطرفی نهیم و بحکم ریاضت

۶

سفری بر آریم مدتی در لکد کوب دوران ثابت قدمی بنمایم و سر

در کربان تسلیم کشیم و بر سجاده ملّمع قضا و قدر رکعتی چند

بگزاریم باشد که بسمی آن هفت پیر گوشه نشین که مرئیان عالم

۹

(۱) با : در B

(۲) در : بر E

(۳) کسی : کی B

(۴) حزن : ببتندی همنما فصل جدید فی BEF | حزن : عشق A |

حزن چون : چون حزن D | عشق را : حزن را A | گفت :

گفت که C | ما تا : تا ما BCF | ما با تو E

(۵) بودیم و : غیر موجوده فی BCE | و پیر : پیر F | اکنون که :

اکنون E | ما را : ما را او B

(۶) کردند : کرد B کردید E | یکی : یک DE | نهیم : نهاد A رویم B |

ریاضت : زیارت D

(۷) بر آریم : کنیم D | ثابت قدمی : قدمی ثابت E | بنمایم : نمایم ADE

(۸) چند : غیر موجوده فی C

(۹) آن : این A | که : کی A | مرئیان : مرئیان E

بیت

- بحق آنک مرا هیچ کس بجای تو نیست
 جفا مکن که مرا طاقت جفای تو نیست
 ۳ حـن چون این ترانه گوش کرد از روی فراغت جوابش داد

بیت

- ۶ ای عشق شد آنک بودمی من بتو شاد
 امروز خود از تو نمى آید یاد
 عشق چون نا امید شد دست حزن گرفت و روی بیابان حیرت
 ۹ نهاد و با خود این زمزمه مى کرد

بیت

بر وصال تو هیچ دست پیروز مباد

- (۱) بیت: غیر موجوده فی C
 (۳) جفای: جفا A (بغير همزة !)
 (۴-۲) غیر موجوده فی CF
 (۴) ترانه: پروانه E | گوش: در گوش B | فراغت: فراق E |
 جوابش داد: گفت E
 (۵) غیر موجوده فی DE
 (۷) امروز خود از تو: و اکنون ز تو A هیچ
 (۸) نا امید: تو مید B | شد: کشت DEF | گرفت: بگرفت B | بیابان:
 بیابان F | حیرت: حسرت EF
 (۹) مى کرد: مى کرد و مى گفت F
 (۱۰) بیت: شعر C الرباعیه D

تنک در آمد حسن را دبد خود را با یوسف برآمیخته چنانک میان حسن
و یوسف هیچ فرقی نبود، عشق حزن را بفرمود تا حلقه تواضع
بجینباید از جناب حسن آوازی بر آمد که کیست، عشق بزبان
حال جواب داد

بیت

چا کر ببرت خسته جگر باز آمد
بیچاره پیا رفت و بر باز آمد
حسن دست استغنا بسینه طلب عشق باز نهاد عشق بآوازی حزن
این بیت بر خواند

- (۱) چون تنک در آمد: غیر موجوده فی C | حسن را: حزن را E
و حسن را C | خود را: غیر موجوده فی BD | بر: در DE
(۲) و یوسف: و میان یوسف A | هیچ: غیر موجوده فی D | فرقی:
فرقت A فرق E | بفرمود: فرمود D | تواضع: تواضع را E
(۳) آوازی: آواز DE | بر آمد: آمد E | بزبان: برمای B
(۴-۳) بزبان حال: غیر موجوده فی C
(۴) داد: داد که C (۶) ببرت: بدرت BE
(۷) پیا رفت و: پیا شد E
(۸) عشق: غیر موجوده فی C | باز: غیر موجوده فی B | بآوازی
حزن: غیر موجوده فی C | بآوازی فصیح حزن D | بآوازی:
EFB بآواز
(۹) این: و این C | بیت: بیت را E

بود نیابت بحزن داد و بفرمود تا همه از دور زمین بوسی کنند زیرا
که طاقت نزدیکی نداشتند، چون اهل ملکوت را دبدبه برحسب
۳ افتاد جمله بسجود در آمدند و زمین را بوسه دادند که
* فسجد الملائكة کلهم اجمعون *

فصل ۳

حسن مدتی بود که از شهرستان وجود آدم رخت بر بسته بود دروی
۶ بعالم خود آورده و منتظر مانده تا کجا نشان جایی یابد که مستقر عز
ویرا شاید، چون نوبت یوسف در آمد حسن را خبر دادند حسن
حالی روانه شد، عشق آستین حزن گرفت و آهنگ حسن کرد چون

-
- (۱) نیابت : نقابت ABD نیابت خود C | و بفرمود : و فرمود B
بفرمود D | همه : هم D | بوسی : بوسه A بوس E
- (۲) نزدیکی : نزدیکی از B
- (۳) جمله : غیر موجوده فی E | بسجود : در سجود CF | در آمدند :
آمدند C در افتادند D | که : قوله تعالی C
- (۴) فسجد : وسجد E | اجمعون : اجمعین DE
- (۵) حسن : چون B | آدم : آدم علیه السلام A
- (۶) خود : وجود A | تا کجا نشان جایی یابد : که ایشان جایی باشند D |
نشان جایی : نشانی جایی B | جایی : جای AEF | یابد : باشد BEF
- (۷) ویرا : او را AE ورا CF ایشانرا D | یوسف : یوسف علیه السلام AD
سلوات الله علیه B | حسن را خبر دادند : غیر موجوده فی E
- (۸) روانه : روان B | حزن : حسن B | گرفت : بگرفت DE
* قرآن شریف XV, 30

و زهنگاه دلکش یافت فرود آمد همگی آدم را بگرفت چنانکه هیچ چیز
 در آدم نگذاشت، عشق چون از رفتن حسن خبر یافت دست در
 ۳ کردن حزن آورد و قصد حسن کرد، اهل ملکوت چون واقف شدند
 یکبارگی بر پی ایشان برانندند، عشق چون بملکت آدم رسید
 حسن را دید تاج تعزز بر سر نهاده و بر تخت وجود آدم قرار گرفته
 ۶ خواست تا خود را در آنجا کنجاند پیشانیش بدیوار دهشت آمد
 و از پای درآمد، حزن حالی دستش بگرفت، عشق چون دیده باز کرد
 اهل ملکوت را دید که تنگ در آمده بودند روی بدیشان نهاد
 ۹ ایشان خود را بدو تسلیم کردند و پادشاهی خود بدو دادند، و جمله
 روی بدرگاه حسن نهادند، چون نزدیک رسیدند عشق که سپهسالار

- (۱) زهنگاه: زهنگاهی AC ترتیب کاهی B | یافت: دید B | فرود: فرو CF | همگی: و همگی B | آدم را: آدم A | بگرفت: فرو گرفت CE | هیچ چیز: هیچ جای و هیچ چیز B | جای هیچ چیز A
 (۲) در آدم: غیر موجوده فی B در اندرونش D در آدم علیه السلام A
 (۴) برپی: پی CF | برانندند: بر رفتند E | آدم: آدم علیه السلام A
 (۶) تا: که DE | دهشت: هیبت C | آمد: در افتاد A افتاد F باز آمد D
 (۷) و از: از C | در آمد: افتاد C | بگرفت: گرفت ADE
 (۸) که: غیر موجوده فی D
 (۹) ایشان: غیر موجوده فی E | خود: خود را E
 (۱۰) بدرگاه حسن: بحسن D | نهادند: آوردند B | رسیدند: آمدند E | سپهسالار: سپهسالار AEF

تقدیر بر کار تدبیر بر تختہ خاک نهاد صورتی زیبا پیدا شد، این
 چهار طبع را که دشمن یکدیگرند بدست آن هفت رونده که سرهنگان
 ۳ خاستند باز دادند تا در زندان شش جهتشان محبوس کردند چنانک
 جہشید خورشید چہل بار بیرامن مرکز برآمد، چون اربعین صباحا
 تمام شد کسوت انسانیت در کردانشان افکندند تا چهارگانه یگانه
 ۶ شدند، چون خبر آدم صلوات اللہ و سلامہ علیہ در ملکوت شایع
 گشت اهل ملکوت را آرزوی دیدن خاست آن حال بر حسن عرض
 کردند حسن که پادشاه بود گفت کہ اول من بکسوارہ بروم اگر مرا
 ۹ خوش آید روزی چند آنجا مقام کنم شما نیز بر بی من بیایید، حسن
 بر مرکب کبریا سوار شد و روی بپہرستان وجود آدم نهاد جایی خوش

- (۱) تدبیر : تقدیر E | صورتی : صورت C
 (۲) طبع را : طبایع E | یکدیگرند : یکدیگر بودند CF | آن : این A |
 سرهنگان : سرهنگ D
 (۳) در زندان : در BE | چنانک : چندانک C
 (۴) بار : بارگرد B | بیرامن : کرد D | مرکز : مرکز خاک C
 (۵) کردانشان : کردان ایشان B | تا : غیر موجودہ فی C
 (۶) شدند : شد AB
 (۷) دیدن : دیدن او B | خاست : خواست AE | آن : این ACE | حال :
 حال را B | عرض : عرضه CE
 (۸) حسن : غیر موجودہ فی D | کہ : غیر موجودہ فی CF | اول :
 غیر موجودہ فی B باول E | بروم : بیش بروم AD | مرا :
 غیر موجودہ فی E
 (۹) بر بی من : بر بی E
 (۱۰) جایی : جای A | خوش : خوش دید E

نگریست خود را عظیم خوب دید بشاشتی دروی پیدا شد تبسمی بکرد
چندین هزار ملك مقرب از آن تبسم دید آمدند عشق که برادر
۳ میانین است با حسن انسی داشت نظر ازو بر نمی توانست داشت
ملازم خدمتش می بود، چون تبسم حسن دید آمد شوری دروی افتاد
مضطرب شد خواست که حرکتی کند حزن که برادر کهن است
۶ دروی آویخت ازین آویزش آسمان و زمین پیدا شد.

فصل ۲

چون آدم خاکی را علیه الصلوة والسلام بیافریدند آوازه در ملاء
اعلی افتاد که از چهار مخالف خلیفه ترتیب دادند، ناکاه نکارکر

-
- (۱) خوب : خوش A | بشاشتی : بشاشت AF | دروی : درو ACF | پیدا شد :
دید آمد B پیدا A | بکرد : کرد CDE
- (۲) چندین : و چندین D | آمدند : آمد A
- (۳) میانین : میانه A میانین B میانین F | ازو : ازوی BDE | داشت :
داشتن AF گرفت D
- (۴) می بود : بود A | دروی : درو A
- (۵) حرکتی : حرکت CF | کهن : مهمین A
- (۶) دروی : درو F | ازین : از آن A
- (۷) علیه الصلوة والسلام : غیر موجوده فی CEF صلوات الله علیه B |
بیافریدند : بیافرید ACDE
- (۸) مخالف : مختلف B طبایع E | خلیفه : خلیفه ABDEF | دادند :
داده اند E | نکارکر : کارکر BCE

فصل ۱

- بدان که اول چیزی که حق سبحانه و تعالی بیافرید کوهری بود
تا بناك، اورا عقل نام کرد که «آول ما خلق الله تعالی العقل» و آن
۳ کوه را سه صفت بخشید یکی شناخت حق و یکی شناخت خود
و یکی شناخت آن که نبود پس بیود، از آن صفت که بشناخت
حق تعالی تعلق داشت حسن پدید آمد که آنرا نیکویی خوانند،
۶ و از آن صفت که بشناخت خود تعلق داشت عشق پدید آمد که آنرا
مهر خوانند و از آن صفت که نبود پس بیود تعلق داشت حزن
پدید آمد که آنرا اندوه خوانند، و این هر سه که از يك چشمسار پدید
آمده اند برادران یکدیگر اند، حسن که برادر مهین است در خود ۹

- (۱) سبحانه و تعالی : تعالی FC
(۲) که : حدیث قدسی C | تعالی : غیر موجوده فی E
(۳) حق : خود B | خود : حق B
(۴) نبود پس بیود : بیود و پس نبود B | آن که نبود و پس بیود : بود و
نا بود پس C | از : و از D
(۵) حق تعالی تعلق داشت : غیر موجوده فی B | تعالی : غیر موجوده فی C
(۶) داشت : دارد E
(۷) خوانند : گویند A | نبود پس بیود : بنا بود A با بود و نا بود C بنمود
و بود F نبود پس بود D
(۸) سه که : سه E | چشمسار : چشمسار CF
(۹) آمده اند : آمدند B | برادران : و برادران D

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين

نحن نقص عليك احسن القصص بما اوحينا اليك هذا القرآن وان كنت
٣ من قبله لمن الغافلين*

ولو لا كم ما عرفنا الهوى
ولو لا الهوى ما عرفناكم

٦ كـر عشق نبودی و غم عشق نبودی
چندیں سخن تـز که گفتی که شنودی
در باد نبودی که سر زلف ربودی
٩ رخساره معشوق بهاشق که نمودی

-
- (١) وبه نستعين: رب تم بالخیر والسعادة CF
(٣-٢) هذا القرآن.....الغافلين: غير موجودة في C | وان.....الغافلين:
غير موجودة في EF
(٤-٥) غير موجودة في E
(٥) بعد 'عرفناكم' زيادة في D: فحاشاكم تنقضون اليهود و تنسون
من ليس ينساكم
(٧) شنودی: شنیدی E
(٨) ور: کر C
(٩) رخساره معشوق: رخساره ز معشوق A
*قران شریف: XII,3

THE LOVERS' FRIEND.

An Allegorical Story by Suhrawerdī Maqtūl

TRANSLATED BY

O. Spies and S. K. Khatak.

INTRODUCTORY REMARKS.

In his review¹ of *Mu'nis ul-'Ushshāq* edited by Otto Spies² the reviewer has observed that a translation of the text might have easily been given along with the text-edition³. But since there already exists a French translation by Mr. Henry Corbin⁴ I had intentionally abstained from a second translation. The French translation, however, is sometimes unfaithful and incorrect; and is, moreover, not intended to have "un caractère définitif⁵." Further, Mr. H. Corbin could utilise only two manuscripts (namely F and A)⁶ while the text-edition is based on a careful collation of six Mss. preserved in Constantinople. Meanwhile another Ms., No. 2205, foll. 17a-25a⁷, dated 1238/39 A.H.,

1. See *Islamic Culture*, Vol. VIII, No. 4, Oct. 1934, p. 681.

2. Delhi 1934 and *Bonner Orientalistische Studien*, Heft 7.

3. Also a few other scholars have suggested the need of a translation.

4. *Pour l'Anthropologie Philosophique : Un traité Persan inédit de Suhrawerdī d'Alep* (†1191), *Recherches Philosophiques* 1932-33, Paris 1933, pp. 371-423.

5. Corbin, p. 397, foot-note 1.

6. For the other Mss. see: text-edition p. 19.

7. Cf. *Supplement to the Catalogue of the Persian Manuscripts*, Vol. II, Calcutta 1933, p. 137.

has become known in the Public Oriental Library at Bankipore.

In face of the foregoing facts we thought it desirable to give a literal English translation. The Persian text is not always as easy to understand as it seems at the first glance. So the translation can be made use of by those who do not read Persian, but are interested in Suhrawardī's philosophy, mystical and religious beliefs and conception of the world. It was not necessary to give the philosophical background of Suhrawardī's time and ideas since H. Corbin has well developed these aspects (pp. 371-396).

Translation of verses from the Holy Qur'ān is given from Marmaduke Pickthall, "The Meaning of the Glorious Koran," London 1930, but the verses are counted according to Fluegel's edition. Names of objects personified in the treatise have been translated only once, on their first occurrence. Later on the original Īrānī names have been retained.

To save the readers the pains of constant reference to the commentary, we have given the gist of its contents in foot-notes.

TRANSLATION.

In the Name of God, the Beneficent, the Merciful;
and we ask Him for help.

"We narrate unto thee the best of narratives in that We have inspired in thee this Qur'ān, though aforetime thou wast of the heedless¹."

1. Qur'ān XII, 3.

But for you, we wouldn't have known Love,
 But for Love, we wouldn't have known you.
 Had there been no Love and the pangs of
 Love,
 Who would have uttered so many beautiful
 words and who would have heard?
 Had there been no wind to carry off the
 locks¹,
 Who would have revealed the face² of the
 beloved to the lover?

CHAPTER I.

Know you that the first thing that God—the Praise-worthy and Mighty—created was a luminous essence. He called it 'Aql (the Intellect). For "the first thing which God the Almighty created was the intellect"³"; and He endowed that essence with three qualities: one the knowledge of Truth; the second the knowledge of Self; the third the knowledge of that which was not and then came into existence.

1-2. Zulf and rukhsāra: In mysticism God is considered as a beloved. As such, mystics have described his locks, face, lips, eyes, mole etc. His locks lie loose on his face. They are never at rest; sometimes they hide the face and sometimes it is revealed. These two phenomena are called "Jalāl" and "Jamāl" respectively. Cf. the following characteristic lines:

تجلی که جال و که جلالت رخ و زلف آن معانی را منالت

صفات حق تعالی لطف و قهرست رخ و زلف بتان را زان دو بهرست

Mahmūd Shabistari, Gulshan-i-rūz.

3. Cf. Ghazālī, Sharḥ al-ihyā, Vol. I, 452.

From the quality which related to the knowledge of Truth, Ḥusn (beauty) came into existence which is (also) called "Nikūyī." And from the quality relating to the knowledge of Self 'Ishq (love) came to light which is also called "Mihr." From the quality relating to "non-existing and then existing," Ḥuzn (sorrow) came into existence which is (also) called Andōh. And all these three who have emanated from one fountain-head are brothers to one another.

Ḥusn who is the eldest brother looked into himself and found himself extremely beautiful¹. A cheerfulness appeared in him. He smiled and so many thousands of cherubim came into existence from that smile. 'Ishq who is his younger brother had affection for Ḥusn and could not remove his gaze from him and remained his slave in service. When the smile of Ḥusn came into appearance, he (*i. e.* 'Ishq) was agitated and disturbed. He wanted to move, but Ḥuzn who is the youngest brother suspended himself to him and from this suspension heaven and earth came into existence.

CHAPTER II.

When the earthly Adam—on him be blessings and peace—was created¹ a tumult arose in the

1. In the text read: بنود

2. *i. e.* the Phenomenal World.

3. The French translation "le plus élevé de tous les bions" is incorrect. عظیم (without the *izāfa*) is used as an adverb in the sense of بسیار Cf. also our "Three Treatises on Mysticism," p. 34, foot-note 1.

4. The plural refers to تضا و قدر

sublime assembly that from the four elements a vicegerent has been created. Suddenly the designer of predestination put the compass of device to the tablet of dust¹. A beautiful form came into appearance. These four dispositions which are the adversaries of one another were given into the hands of the seven planets which are the select commanders, so that they were imprisoned in the prison of the six directions and the king of the sun revolved round the centre forty times. When the forty mornings were completed the robe of humanity was put on their necks so that the four became one. When the news of Adam—God's benedictions and His peace be upon him—spread in the hierarchy of angels the inhabitants thereof desired to see him. This affair was reported to Ĥusn. Ĥusn who was the king said, "At first I will ride alone. If I like it I will stay there for a few days; then you may also follow me."

Ĥusn mounted the horse of grandeur and set for the 'city of the existence of Adam'. He found it to be a pleasant place and a heart-attracting mansion. He dismounted and took possession of the whole² of Adam so that he left nothing in Adam.

When 'Ishq came to know of the departure of Ĥusn he put his hand in the neck of Ĥuzn and left for Ĥusn. When the people of the hierarchy of

1. It is incorrect on the part of the French translator to read تَدِير with izāfa. "la pointe" is not to be found in the Persian text.

2. In the text read : مکی

angels came to know of this they immediately pursued them¹. When 'Ishq reached the kingdom of Adam he saw Husn wearing the crown of honour on his head and reposing on the throne of the existence of Adam. He wanted to accommodate himself there. His forehead struck against the wall of terror and he fell off his feet. Husn immediately took him by the hand. When 'Ishq re-opened his eyes he saw that the angels had gathered fast together. He turned towards them. They submitted themselves to him and surrendered him their rulership. And all of them set for the court of Husn. When they reached near, 'Ishq who was the commander-in-chief handed over the vicegerency to Husn and ordered that all should kiss the earth from a distance, because they had not the power to approach. When the people of the hierarchy of angels saw Husn all of them prostrated themselves and kissed the earth: "So the angels fell prostrate, all of them together²."

CHAPTER III.

It was a long time that Husn had left the city of the existence of Adam and returned to his own world and was waiting to find a place fit for the habitation of his honour. When the turn of Yūsuf came they informed Husn. He started at once. 'Ishq took hold of the sleeve of Husn and resolved to go to Husn. When he approached very near he saw Husn having mixed himself with Yūsuf so that there was no distinction between Husn and Yūsuf. 'Ishq

-
1. براند is from راندن "to drive; to pursue."
 2. Qur'ān XV, 30.

ordered Huzn to knock at the gate of Humility. A voice came from the majesty of Husn¹: "Who is it?" 'Ishq replied with the tongue of ecstasy:

Verse.

"Your slave has returned to you broken-hearted,

The poor soul went on his feet and returns on his head²."

Husn put the hand of independence against the chest of search of 'Ishq. 'Ishq recited the following verse in a sorrowful tone:

Verse.

"For³ the sake of this that I have no one except you

Don't be cruel, for I cannot bear your cruelty."

When Husn heard this song he carelessly replied:

Verse.

"O 'Ishq! gone is the time when I enjoyed your company,

To day I do not even remember you⁴."

When 'Ishq was disappointed he took the hand of Huzn and turned his face to the desert of amazement and chanted to himself—

1. آوازی بر آمد goes with از جناب حسن

2. Or we may translate "has toppled over his head."

3-4. Are missing in the Fātih Ms. and have therefore not been translated into French.

Verses.

"May no hand be successful in obtaining
your union,

May no other soul but mine burn in your
languish.

Now that in expectation my day is come
I am gone; may no one see this day."

When Huzn was separated from Husn he said to
'Ishq:

"Ever since we were, we remained in the service of
Husn and we received the patched-garment from him
and he is our Pîr (mystagogue). Now that we have
been forsaken the line to be followed is that, each one
of us turns his face to a different direction; and that
we undertake a journey in accordance with ascetic
exercise, and for a time remain firm-footed under the
kicks of time, and draw our head into the collar of
resignation, and pray some rak'ats on the multi-
coloured prayer-carpet of Divine will and decree. It
may be that through the help of those secluded Pîrs
who are the patrons of the world of Formation and
Decay we may return to the service of the Shaikh."
When this was agreed upon, Huzn turned his face to
the land of Canaan and 'Ishq took the way to Egypt.

CHAPTER IV.

The way of Huzn was nearer. In one stage
he reached Canaan and entered through the gate of
the city. He was seeking for a Pîr in order to spend
a few days in his company. He heard about Ya'qûb
of Canaan. Forthwith he entered the door of his her-
mitage. The eye of Ya'qûb fell on him. He saw a

traveller with a familiar face in which the signs of love were visible. He said, "Welcome, you have come with a thousand joys. From what direction have you honoured us having taken all these troubles?" Huzn replied, "From the 'Country of the No-where-land' from the 'City of the Pure'."

Ya'qūb spread the carpet of Patience with the hand of Humility and seated Huzn there and himself sat by his side¹. When a few days passed Ya'qūb took a fancy for Huzn so that he could not exist for a moment without him. Whatever he possessed he bestowed on Huzn. First he presented him with the pupil of his eyes "and his eyes were whitened on account of sorrow²." He named the hermitage 'the abode of sorrows' and gave him the superintendence.

Verses.

Why fear the enemy when you're my friend,
Or when you're my confidant in the pangs
of separation?
Tell the enemy: Fill your sides with the
blood of your liver,
When in accordance with my wishes you
are in my side.

CHAPTER V.

And from the other direction the afflicted 'Ishq determined to go to Egypt, and made two stages one

-
1. This sentence is wanting in the French translation
 2. Qur'ān, XII 84

until he reached Egypt; and likewise from the dust of the way he came to the market and said :

Verses,

Love has arrived in the market of the world'.
The clamour of the beauty of that beloved
was spread.

What is intellect now when love has strutted?
What is patience now when the friend has
come?

The name of my heart after being lost for
some years

Has reappeared from the curvature of that
musk-diffusing lock.

A tumult arose in the city of Egypt. People gathered together. 'Ishq like an unencumbered Qalandar passed every place and glanced at every handsome youth and from every corner he sought a beloved¹. No one served his purpose. He enquired about the palace of the king of Egypt and thrust his head into the door of the parlour of Zulaikhā. When Zulaikhā witnessed that incident she got up, turned towards 'Ishq, and said, "O a hundred thousand precious souls be thy sacrifice". Where do you come from and where would you to? What are you called?" 'Ishq replied, "I come from the Holy-house, from the quarter Ruḥābād,

1. ^{لجج} is omitted in Ms. F.

2. Lit. "lobe of the liver." The French translation is incorrect.

3. The French translation is unhappy.

from the lane of Ḥusn'. I have a house in the neighbourhood of Ḥuzn. My profession is travel. I am a solitary ṣūfī. Every time I turn my face to a direction, every day I am at a stage, every night I stay at a place. When I am in Arabia they call me 'Ishq and when I come to Īrān they call me 'Mihr.' In heaven I am celebrated as the 'mover' and on the earth I am known as the 'quiter'². Although I am old I am still young and although without provisions I come from a noble family. My tale is lengthy, "My tale is long and you are tired." We were three brothers, brought up in luxury, and not having seen the face of privation. If I were to relate the affairs of my country and describe the wonders that are there you will not understand and they will not be comprehended by you. But it is a country which is the last of our countries: and from your country one who knows the way can reach there in nine stages³. I will narrate the story of that country in a manner akin to your understanding."

CHAPTER VI.

"Know you that above this nine-storied palace⁴ there is a cupola which is called the City of the Soul. It has a rampart of grandeur and a ditch of magnificence. At the gate of that city 'an Old Youth

1. The French translator omits *در حنین* which is a mistake in Ms. F.

2. The French translator reads *maskin* instead of *musakkin*. So he has missed the opposition between *muharrrik* and *musakkin*.

3. i. e. the nine skies.

4. i. e. the nine heavens.

is appointed as a guard. The name of that old man is Eternal Intellect¹. He always travels² but does not move from his place³. He is gifted with a good memory⁴. He knows how to read the Divine book⁵. He is very eloquent but is mute⁶. He is very⁷ old but has not seen time⁸. He is very ancient but as yet debility has not found its way to him. And whoever desires to reach that city should sever from these four arches⁹ with six ropes¹⁰, and prepare a lasso of Love; and place the saddle of Time¹¹ on the horse of Desire; and apply to his eyes the collyrium of watchfulness with the bodkin of Hunger; and take the sword of Wisdom¹² in hand; ask the way to the smaller world¹³ and come from the North¹⁴ and seek the inhabited quarter. When

-
1. *i. e.* عقل اول.
 2. *i. e.* promulgates intellectual virtues.
 3. Because it is incorporeal.
 4. *i. e.* knows the sciences
 5. *i. e.* he knows Divine secrets.
 6. *i. e.* he can comprehend معقولات but not محسوسات
 7. In the text read: بس
 8. Because time is determined by the revolution of the skies which are corporeal things.
 9. *i. e.* the four elements.
 10. *i. e.* the six directions.
 11. Better read ترقب in the text, and translate "contemplation."
 12. *i. e.* knowledge.
 13. Means the microcosm *i. e.* the human body.
 14. Because the *rub'-i-maskūn* is towards the north of the hemisphere. With regard to the human body it means the abode of souls.

he reaches the city he will find there a three-storied¹ palace.

In the first story there are two parlours. In the first parlour a throne of Water² is laid and one is reclining on it. His nature is inclined towards moisture. He is very sagacious, but forgetfulness prevails over him. He immediately solves every difficulty³ that you place before him, but he does not remember it. In his neighbourhood in the second parlour there is a throne of Fire⁴. One is reposing on that throne. His nature inclines towards dryness. He is clever (and) cunning but dull⁵. He takes time to solve the mysterious allusions; but when he comprehends them they never escape his memory. When he sees him⁶ he commences persuasive language, and begins to deceive him by elegant things and every time he presents himself to him in a different form⁷. He should not pay any heed to these, and should turn his face from them, and should urge his horse forward and reach the second story.

There also he will find two parlours. In the first one a throne of Wind is laid out. One⁸ is

-
1. Means the three chambers of the brain.
 2. Means the place which belongs to *hiss-i-mushtarik*.
 3. The commentary reads شكلى "proposition." According to the commentary it means محروسات
 4. Means the palace of *quwwat-i-khayāl*.
 5. Cf. Shakespeare, Hamlet, 2 Act, 2 Sc. "A dull and muddly-mettled rascal." This sentence has been omitted by the French translator.
 6. i. e. the comer.
 7. All these things are the creation of *quwwat-i-khayāl*
 8. Refers to *quwwat-i-wahm*.

resting on that throne. His nature inclines towards coldness. He likes telling lies, false accusation, loitering¹, sauntering², and leading astray, and always delivers judgment about things which he does not know³. And in his neighbourhood, in the second parlour, a throne of Vapour is laid. One is leaning on it. His nature is inclined towards heat. He has seen many things good and bad. Sometimes he assumes the form of angels and sometimes⁴ that of demons⁵. Wonderful things are found in his presence. He knows necromancy very well. They learn magic from him. When he sees him he begins flattering and takes hold⁶ of his reins and tries to destroy him⁷. He should show them the sword⁸, and frighten them with the sword so that they run away from his presence.

When he reaches the third story he will see a heart-attracting parlour. In that parlour a throne of pure Earth is laid. One⁹ is resting on that throne.

1. Also means "gossip."

2. In the text read کشتن

3. For a better understanding of the *quwwat-i-wahm* and its workings see our book "Three Treatises on Mysticism," p. 66 (text).

4. Refers to *quwwat-i-mutakhayyila*.

5. The thoughts ruled by عقل are good and called مفکره and compared to angels; ruled by وهم they are bad and called متغیله and compared to demons.

6. In the text read آويزد

7. By keeping men back from comprehending مقولات

8. i. e. the sword of knowledge.

9. i. e. *quwwat-i-hāfiza*.

His nature is moderate¹. Reflection prevails over him. Many trusts have been deposited with him². And he does not misappropriate whatever is entrusted to him. He³ makes over to him all the wealth that he acquires from this body⁴ in order that it may be of use to him at some future time⁵.

When he has finished there and intends to go away he will come to five doors⁶. 'The first door' has two wings. In each wing a throne is laid which is oblong like an almond⁷. And two curtains, a white one and a black one⁸, are hanging in the front. Many fastenings are laid on the door⁹. One is reposing¹⁰ on the throne. He is concerned with espionage. He can see through the course of so many years. Mostly he is travelling but does not budge from his place. Wherever he wants to go—be it a long distance—he reaches in a moment. When he¹² reaches him, he

-
1. He differentiates between truth and falsehood.
 2. The French translator has misunderstood the construction and has omitted the words بسیار.....کثرت.
 3. *i.e.* the comer.
 4. Means body of thoughts.
 5. the French translation is corrupt.
 6. *i.e.* the five external senses.
 7. *i.e.* the faculty of sight.
 8. *i.e.* the two eyes.
 9. Refers to the whiteness and blackness of the eye.
 10. The French translation "*serviteur*" and *s'agitent* for the words خدمت and خدمه respectively is wrong.
 11. In the text read خدمه after نکته See the variants to the text.
 12. *i.e.* the comer.

orders him not to allow every one¹ to pass the door. And if a breach appears anywhere he should inform him at once. Then he goes to the second door. The second door has two wings². Each wing has a threshold³,—lengthy, zig-zag⁴, and with a talisman laid on it. At the end of each wing a circular throne is laid. One⁵ is reposing on both the thrones. He is the news-master. He has a courier⁶ on the way who is always in motion. And the courier⁷ accepts every form that appears; and presents it to him; and he comprehends it. He orders him to tell him immediately every thing that he hears; and not to allow to himself every form; and not to go out of the way by every sound.

From there he goes to the third door. The third door has also two wings⁸. And a lengthy threshold leads from each wing uptil both the thresholds end in a parlour. In that parlour there are two chairs⁹. One¹⁰ is sitting on both the chairs. He has a servant who is called "wind." Every day he goes¹¹ round the world and brings him a part of every

-
1. *i.e.* every casual object that comes into vision.
 2. *i.e.* the two ears.
 3. *i.e.* the foramen.
 4. Instead of بيج بيج Mr. Corbin reads بيج بيج.
 5. *i.e.* Quwwat-i-sūmmi'a.
 6. *i.e.* the wind.
 7. In the text read بيك.
 8. *i.e.* the two nostrils.
 9. *i.e.* the two lobes of the brain.
 10. *i.e.* قوت شم.
 11. In the text read کرد.

pleasant and unpleasant smell that he finds. He appropriates and expends it. He tells him not to deal¹ much; and not to go about useless things.

From there he arrives at the fourth door². The fourth door is wider than these three doors. In this door there is a spring of sweet water. Around the spring there is a wall of pearls³. Inside the spring there is a floating throne⁴, and one⁵ is sitting on that throne. He is called the "Taster." He differentiates between the four elements⁶ and he can separate and arrange all the four. Day and night he is busy in that work. He orders him to leave aside that work except in accordance with the requirements.

From there he comes to the fifth door⁷. The fifth door surrounds the city. Whatever⁸ is in the city is in this door⁹. And a carpet¹⁰ is spread around this door¹¹ and one¹² is sitting on the carpet so that he covers the whole carpet¹³. He commands

1. Lit. "buying and selling."
2. *i.e.* the mouth.
3. *i.e.* the rows of teeth.
4. *i.e.* the tongue.
5. *i.e.* قوت ذائقه
6. *i.e.* the food which is made of the four elements.
Also note that there are four tastes.
7. *i.e.* the epidermis which contains all the senses.
- 8-9. French translation om.
10. *i.e.* the nerve-tissue.
11. Because the nerves pervade the whole epidermis.
12. *i.e.* قوت لامه
13. Because قوت لامه comprises all the senses.

the eight qualities¹ and brings out the difference between all those eight; and he is not unmindful of this work even for a moment. He is called the "Distinguisher."² He orders him to roll up the carpet and close the door³.

When he causes his horse to leap out of these five⁴ doors he arrives in the city and leaves for the wood⁵ of the city. When he reaches there he sees a fire⁶ lighted there. One⁷ is sitting and cooking something on the fire. One⁸ inflames the fire. One⁹ is holding it fast so that it is cooked. One¹⁰ separates the cream and the better part and separates that which is left at the bottom¹¹ of the cauldron. He distributes it among the inhabitants of the city. He gives to the higher class that which is subtle and to the lower class what is dense. One¹²

1. Heat, coldness, moisture, dryness, lightness, heaviness, smoothness, and roughness.

2. Not "*Bien-connu*" (*mu'arraḥ*) as Mr. Corbin reads, but *mu'arrif* "one who makes known, distinguishes."

3. In the text read دروازه

4. In the text read پنج

5. i.e. the heart. Lit. "liver."

6. i.e. the stomach.

7. i.e. قوت جاذبه

8. i.e. قوت هاضمه

9. i.e. قوت ماسکه

10. i.e. قوت دافعه

11. Better read درین instead of درین

12. i.e. قوت نامه

with a tall stature¹ is standing. Whoever finishes eating he holds him by the ear and pulls him up². And a lion³ and a boar⁴ are standing in the wood. The one is engaged in killing and tearing⁵ day and night; and the other in stealing and eating and drinking⁶. He unties the lasso⁷ from the saddle-strap and throws it in their necks and ties them fast and throws them there⁸. And he gives reins to his horse, and shouts on it, and in a single gallop makes it leap out of the nine barriers⁹ and stops it outside the door¹⁰. At once an old man¹¹ begins to salute him and entertains him and calls him to himself. In that place there is a spring¹² which is called the "water of life." He orders him to bathe there. When he attains immortality he teaches him the Divine Book. Above this city there are some other cities¹³. He

-
1. Mr. Corbin misunderstands دراز بالا
 2. The French translation is entirely wrong.
 3. *i.e.* قوت شهوت
 4. *i.e.* قوت غضبی
 5. The actions of قوت غضبی namely resistance and vengeance.
 6. The actions of قوت شهوت which consist of seeking sexual and carnal pleasures.
 7. *i.e.* قوت عقل
 8. *i.e.* he subdues them and subjugates them to عقل and شرع
 9. *i.e.* the nine skies.
 10. *i.e.* leaves the microcosm and comes to the macrocosm.
 11. *i.e.* عقل اول
 12. *i.e.* the spring of immortality.
 13. So in all Mss., but the commentary reads singular and explains it by حظيرة القدس

shows him the way to all of them. And teaches him how to recognize them.

If I were to relate to you the history of those cities and give you details your intelligence would not comprehend it, and you would not believe it from me and you will be drowned in the ocean of astonishment. We will limit ourselves to this much. If you understand what I have said you will escape in safety.

CHAPTER VII.

When 'Ishq had narrated this story Zulaikhā enquired, "What was the cause of your coming from your country?" 'Ishq replied, "We were three brothers. The eldest brother is called Ḥusn and he has brought us up. The youngest brother is called Ḥuzn and he often used to be in my service. And all the three of us were happy together. Suddenly a tumult was raised in our country that a wonderful¹ being has been created in the terrestrial globe. He is celestial as well as terrestrial, corporeal as well as spiritual. That side has been entrusted to him and a part of our country has been also assigned to him. A desire to see him arose² in the inhabitants of our country. All of them approached me and consulted me. I represented this affair to Ḥusn who was our leader." Ḥusn said, "You wait till I go and have a look at him. If I like him I will call for you." All of us said, "Yours is the command." Ḥusn reached

1. برالعجب is an adjective of یکی Mr. Corbin's translation is incorrect.

2. In the text read برخاست

the city of Adam in one stage: found it a heart-attracting place and settled there. We also followed him. When we reached near we had not the power to meet him. All of us fell off our feet and every one of us fell in a corner until now that the turn of Yūsuf has come. Ḥuzn was pointed out to be in the presence of Yūsuf. I and the youngest brother whose name is Ḥuzn turned our faces towards that direction. When we reached there Ḥuzn had been there even before we saw him. He did not give us access to himself. 'The more' we lamented the more we saw his independence of us increase.

*Verses.*³

Continue oppression, for it befits you,
Do kill for error becomes you,
You are much better than what you were—
It becomes you not to see us.
Compel in lamentation and cold sights,
For this atmosphere³ suits you.

When we realized that he is independent of us each one of us parted in a different direction. Ḥuzn went towards Canaan and I took the way to Egypt."

When Zulaikhā heard this speech she evacuated the house for 'Ishq. And considered 'Ishq dearer' than her own life until Yūsuf came to Egypt. The people of Egypt were confounded. The news reached

-
1. In the text read *یش*
 2. Mr. Corbin has omitted this poem in the translation.
 3. Lit. "water and air;" آب is used for *کره* and هوا for *سرد*
 4. In the text read *کرامی*

Zulaikhā. She related the matter to 'Ishq. 'Ishq took hold of Zulaikhā's collar and they went to see Yūsuf. When Zulaikhā saw Yūsuf she wanted to go ahead. The foot of her heart stumbled against the rock of perplexion. She fell out of the circle of patience. She extended the hand of reproach and tore her mantle of prosperity and all at once became melancholic. The people of Egypt spoke ill¹ of her and she thoughtlessly recited these lines :

He who declares his love does no fault.

Similarly, what is in me cannot be concealed.

They assert that I love you,

But my passion is above that what they assert.

CHAPTER VIII.

When Yūsuf became the king of Egypt the news reached Canaan. Desire overpowered Ya'qūb. Ya'qūb informed Huzn about this condition. Huzn thought it advisable that Ya'qūb should take his children and go to Egypt. Ya'qūb submitted the leadership to Huzn and with the train of his children took the way to Egypt. When he reached Egypt he entered the door of the palace of the king of Egypt. Suddenly he saw Yūsuf and Zulaikhā sitting on the royal throne. With the corner of his eye he winked to Huzn. When Huzn noticed 'Ishq he knelt in the service of Huzn (and) immediately placed his face

¹. The French translator who follows the text F has translated در پرستی افتادند as "*Tout le monde lui prodigua des soins*" but he should have translated "The people of Egypt fell in worship."

on the dust. Ya'qūb and his children acted in concordance¹ with Ḥuṣn and all of them prostrated on the earth. Yūsuf turned towards Ya'qūb and said, "O father, this is the interpretation of the dream which I had narrated to you. O my father! Lo! I saw in a dream eleven planets and the sun and the moon, I saw them prostrating themselves unto me."²

CHAPTER IX.

Know you that of all the names of Ḥuṣn one is "Jamāl" and the other "Kamāl." And it is said 'Verily, God is beautiful, He likes beauty.'³ And all things that exist—whether spiritual or corporeal—seek perfection. And you would not see any one who has no liking for beauty. So if you contemplate well (you will know that) all seek Ḥuṣn; and exert to betake themselves to Ḥuṣn. And it is difficult to reach Ḥuṣn who is sought by all; because it is not possible to reach Ḥuṣn except through the mediation of 'Ishq. And 'Ishq does not give access to himself to every one; and does not place his foot in every place, and does not show his face to every eye. And if he⁴ comes to him at a time when he⁵ is prepared for that felicity, he⁶ sends Ḥuṣn who is the guardian of the door to clean the house; and not to let any one to the door; and to proclaim the arrival of the

1. In the text read موافقت

2. Quran XII, 4.

3. Cf. Ibn Qayyim al-Jawziyya, *Rawḍat al-muḥibbīn*, p. 237 sqq.

4. The text unfortunately omits كى meaning some one. In the present case "he" stands for 'Ishq.

5. i.e. the man.

6. i.e. 'Ishq.

Solomon of 'Ishq and shout out "O ants! Enter your dwellings lest Solomon and his armies crush you, unperceiving,"¹ in order that the little ants of the external and internal senses may settle in their respective places and be saved from the shock of the army of 'Ishq and no confusion find its way to the mind². He circumambulates the house and inspects all (of it) and alights in the parlour of the heart and destroys some (of it) and constructs some (of it), and gives up his former habit and spends a few days in this business. Then he goes to the court of Husn.

So, when it is known that it is 'Ishq that takes the seeker to the sought, an effort should be made to prepare oneself to know 'Ishq and understand the stages and grades of lovers and submit oneself to 'Ishq. After that he will see wonders.

*Verses*³

Eject hollow imaginations from your head;
Languish through coquetry; and increase
supplication.

Your teacher is love, when you reach there
He will himself utter with the tongue of
ecstasy: Act thus.

CHAPTER X

When "affection" reaches the utmost extremity
it is called "love", 'Love is excessive affection.' Love

1. Quran XXVII, 18.
2. The French translator has entirely missed the construction of the foregoing sentences.
3. Mr. Corbin intentionally omits to translate these verses.

is more particular than affection because all love is affection but all affection is not love. And affection is more particular than "knowledge" because all affection is knowledge, but all knowledge is not affection. And two opposite things come out of knowledge, which are called "friendship" and "enmity". Because knowledge pertains either to a thing which is agreeable and suitable to the body or the spirit which is called "pure good" and "absolute perfection"; and the human soul seeks it, and desires to betake itself to that, and attain perfection: or, it pertains to a thing which is not suitable and not agreeable to the body and the spirit which is called "pure evil" and "absolute defect"; and the human soul always flies from that and it has a natural aversion towards that. From the first comes¹ friendship and from the second enmity. So the first round² is knowledge, the second round is affection, and the third round is love. And one cannot reach the world of love which is the highest of all, unless he makes two rounds of the stair from knowledge and affection. And this is the meaning of "Two steps and you have reached." And just as the world of love is the end of the world of knowledge and affection, one who is in union with it is the end of the learned scholars and illustrious philosophers. And therefore it is said:

No created being has love,
None but the mature has love.

1. Mr. Corbin translates خیزد by "sagesso", perhaps he reads خرد

2. In the text read پایه

CHAPTER XI.

'Ishq (love) is derived from 'Ashaqah (ivy)¹ and ivy is the weed which grows in the garden at the root of a tree. At first it grips hard to the earth² then it shoots up³ and winds⁴ itself round the tree: and so it proceeds till it covers the whole of the tree and racks it to such a degree that no sap is left in the veins of the tree. It plunders all the nourishment that comes to the tree through the water and air until the tree dries up.

Likewise, in the world of humanity which is the essence of the creation there is a tree with an erect stature which is attached to the heart's core. The heart's core grows in the land of angels. Every thing that is there⁵ has life; as it is said:

Whatever resides in that place
Has a life—even a stone or a clod.

1. This etymology is also given by Mughulṭā'ī, *Kitāb al-wāḍiḥ al-mubīn*, edited by O. Spies, p. 53: "And there is a tree called 'ashaqa which becomes green, then it becomes thin and pale. Zayjā'ī [a grammarian of the Baṣra School, died 337 A. H.; cf. al-Anbārī, *Nuḥḥat al-alibbā'*, p. 379] said: 'Āshiq is derived from that. Ibn al-'Arābī [a grammarian of the Kāfa School, died 231 A. H.; cf. al-Anbārī, pp. 207-12; *Tārīkh Baghdād* V, p. 282] said: 'ashaqa is the bindweed; it becomes green and pale and twines about the trees within its reach. So (the word) 'Āshiq is derived from that." See also Ibn Qayyim al-Jawziyya, *Rawḍat al-muḥibbīn*, pp. 31-32.

2. i. e. roots itself firmly in the earth.

3. Lit. raises its head.

4. In the text read مبيج

5. i. e. زمین. ملکوت

That heart's core is a seed which the Gardener of eternity without beginning and end (*azal wa-abad*) has planted in the garden of the angels of "Say; The spirit is by command of my Lord"¹ from the granary of "The souls are mustered armies."² He rears it with His essence, for "the hearts of the servants are between the fingers of the Merciful which He turns as He likes." When through the felicity of the right hand of God the help of the water of knowledge "(We made) every living thing out of water"³ and the breeze of "Verily, for your Lord there are blasts in the days of your time"⁴ reach the heart's core hundreds of thousands of spiritual branches and shoots grow on it. That liveliness and freshness means that, "I perceive the breath of the Merciful (coming) from the right hand." So the heart's core which is called the "excellent word" becomes the excellent tree" *viz.* "Allah coineth a similitude: a goodly saying as a goodly tree."⁵ There is a reflection of this tree in the world of Formation and Decay which is called the "shadow" and the "body" and the "upright tree." When this excellent tree begins to grow and nears perfection, 'Ishq springs up from a

1. Qur'ān XVII, 87.

2. The complete ḥadīth runs as follows: "The souls are mustered armies: those who are acquainted together have friendly connections and those who are unacquainted with one another wage war against one another." See Mughulṭā'i, *Kitāb al-wāḍiḥ*, p. 39., cf. further Mus'ūdī, *Murūj adh-dhahab*, (French edition) Vol. IV, p. 168; Vol. VI, p. 381, Muḥammad b. Dā'ūd, *Kitāb az-Zuhra*, p. 14; Ibn Qayyim al Jawzīya, *Rawḍat al-muḥibbīn*, p. 83.

3. Qur'ān XXI, 31.

4. See our book "Three Treatises on Mysticism," p. 33.

5. Qur'ān XIV, 29.

corner and folds itself round it until it reaches such an extent that it leaves no sap of humanity in that tree. As the fold¹ of 'Ishq strengthens² on the tree its reflection—which is that upright tree—becomes leaner and paler; until the connection³ is severed altogether. Then the tree becomes the "absolute soul" and becomes worthy of finding a place in the Divine garden; viz. "Enter thou among My bondmen! Enter thou My garden!"⁴ And since this aptitude can be found through 'Ishq, 'Ishq is the pious deed which takes him to this state. "Unto Him good words ascend, and the pious deed doth He exalt."⁵ And piety is the preparation for this stage. And when they say that so and so is pious it means that he is prepared for the splendour of 'Ishq. Although it takes the soul to the world of eternity it brings back the body to the world of mortality; for, in the world of Formation and Decay there is not a thing which has the power to bear the burden of 'Ishq.

Verses.

The enemy who desires your union
May not obtain joy for a single moment!
No! No! I would not curse him any more
Were the enemy iron, your love would
suffice.

1. The reading in Mss. F and A is *بيخ* and *سج* respectively, while Mr. Corbin translates "griffe."

2. The French translator abruptly ends the sentence here, and gives a misleading foot-note on *shajara*.

3. *i.e.* *علاقة بشرية*

4. Qur'ān LXXXIX, 29-30.

5. Qur'ān XXXV, 11.

CHAPTER XII

'Ishq is a slave, born in the family, who has been brought up in the city of eternity without beginning. And the king of eternity without beginning and eternity without end has endowed him with the superintendence of the two worlds. Every moment this superintendent goes to a different direction¹ and every time he looks at a different climate. And in his royal mandate it is laid down that the lord of every city that he visits should sacrifice a cow for him; "God commandeth you that ye should sacrifice a cow"². And 'Ishq does not enter the city unless the man sacrifices the cow of the (lower appetitive) soul³.

And the human body is like a city: his limbs are its lanes; and his veins are streams that have been cut through the lanes. And his senses are artisans every one of whom is busy in a different profession. And the (lower appetitive) soul is a cow⁴ which creates mischief in the city. It has two horns: one is greediness and the other is desire. It has a fancy colour: it is yellow, clear and fascinating. One who looks at it is delighted "Verily, she is a yellow cow, bright in her colour, gladdening beholders."⁵ Neither is it old whose benedictions are sought in accordance with "Blessing is with your elders"; nor

1. The French translation of this sentence runs thus: "cette surveillance, il l'exerce à tout instant et de tous côtés."

2. Qur'ān II, 63.

3. By omitting *nafs* the French translator has missed the very soul of the sentence.

4. See foot-note 3 above.

5. Qur'ān II, 64.

is it young whom we can neglect writing about in accordance with the adjudication of¹ "Youth is a branch of madness." It neither understands the lawful nor comprehend the intelligible. It neither envies paradise nor fears hell "Verily, she is a cow neither with calf nor immature; (she is) between the two conditions."²

Verses.

Sans knowledge sans wisdom sans truth sans
faith

Like an infidel dervish without country or
religion.

Neither it tills the land with the ploughshare of ascetic exercise in order to be able to sow the seed of practise therein, nor it draws the water of knowledge from the well of reasoning with the bucket of meditation in order to reach the unknown through the known. It constantly roams in the desert of selfishness like a horse with a broken headstall: "Verily she is a cow unyoked, she plougheth not the soil, nor watered the tilth; whole and without mark."³

Every cow is not fit for this sacrifice. Such a cow is not to be found in every city. And every one has not the courage to sacrifice this cow, and every time this grace does not come to a man.

Verses.

It requires years that an original stone
through the sun

Becomes a ruby in Badakhshan or a carnelian in Yaman.

1. *يتولى* does not belong to the Arabic text as Mr. Corbin understands it. Rather it corresponds to *يحكم*.

2. Qur'an II, 63.

3. Qur'an II, 66.

THREE TREATISES ON MYSTICISM

BY

SHIHĀBUDDĪN SUHRAWERDĪ MAQTŪL

with an account of his Life and Poetry

EDITED AND TRANSLATED

BY

Otto Spies and S. K. Khatak

1935.

129

C O N T E N T S

Chapter I: Introduction	1
Chapter II: Translation of "The Language of the Ants"	13
Chapter III: Translation of "The Note of Sīmurgh"	28
Chapter IV: Translation of "The Treatise of the Bird"	45
Chapter V: Text of <i>Lughat-i-Mūrān</i>	۳-۱۲
Chapter VI: Text of <i>Şafīr-i-Sīmurgh</i>	۱۳-۲۸
Chapter VII: Text of <i>Risālat uṭ-ṭair</i>	۳۹-۵۶
Chapter VIII: Persian Commentary on <i>Risālat uṭ-ṭair</i>	۵۷-۸۹
Chapter IX: Biography of Suhrawardī according to <i>Nuzhat ul-arwāḥ</i> :			
<i>a)</i> His Life	۹۰-۱۰۱
<i>b)</i> His Works	۱۰۱-۱۰۲
<i>c)</i> His Poems	۱۰۳-۱۱۲
<i>d)</i> His Bons Mots	۱۱۲-۱۲۱

MEMORIAE MATRIS
SACRUM.

CHAPTER I.

INTRODUCTION.

Shihābuddīn Suhrawardī Maqtūl is one of the outstanding mystic philosophers of the 6th century A.H. He was imprisoned by the order of Ṣalāḥuddīn on a charge of heresy and put to death either by starvation or strangulation by Malik uz-Zāhir, the son of Ṣalāḥuddīn, at Halab in the year 587 A.H. People therefore called him "Shaykh Maqtūl". It seems to us superfluous to give his biography here, as his life and works have already been studied by several scholars.¹

I have, moreover, given in my edition of Suhrawardī's *Mu'nis ul-'Ushshaq*² an account of his life and works on the basis of such well-known biographical works of the Arabs as have been so far printed. Maulana Syed Sulayman Nadvi and Professor Muhd. Shafi (Lahore), the former in his review of the book in *Ma'ārif*, Vol. 34, number 2, p. 155, Azamgarh 1934, and the latter in a private letter, have drawn my attention to Shahrāzūrī's *Nuzhat ul-arwāḥ war-raudat ul-afrāḥ*³. This biographical work contains a long and exhaustive biography of Suhrawardī with a detailed list of his works and poetry and is all the more important as Shahrāzūrī himself was an "Ishrāqī". The information given by him is more comprehensive than that of Yāqūt, Ibn Khallikān and Ibn abī Uṣaibi'a. Since this book is not yet published we consider it worth while to publish here in Chapter IX the Arabic text of the "Murdered Shaykh's" biography. For the edition I have made use of the following MSS.:—

1. Cf. Brockelmann, *Gesch. d. Arab. Lit.*, Vol. I, 437; Muhammad Iqbal, *The Development of Metaphysics in Persia*, London 1908, pp. 121-50; *Encyclopaedia of Islam*, s. v. Suhrawardī; L. Massignon, *Recueil de textes inédits*, Paris 1929, p. 111; M. Horten, *Philosophie des Islam*, München 1924, pp. 120-26.

2. O. Spies, *The Lovers' Friend*, Delhi 1934 (*Bonner Orientalistische Studien*, Nr. 7)

3. Cf. Brockelmann, Vol. I, 468.

1. Berlin 10056 (Landsb. 480),⁴ copied 782/1380, is a fairly good copy denoted by **B** in the list of the variants.

2. Berlin 10055.(Mo 217)⁵ is incomplete, four pages at the end are missing; it abruptly ends with the words:

فهو من المحرومين So the part from من لطائف is not found in this copy. The MS., copied ca 1100/1688, is completely dependent on B and it is denoted here by **C**. Prof. P. Kahle in Bonn was kind enough as to provide me with the rotographs of this MS. and the preceding one.

3. MS No. 990 of the Raghib Pasha Library in Istanbul is a very reliable copy which I was able to utilise through the kindness of Dr. H. Ritter who sent me the rotographs of it. It is denoted by **R**.

4. The British Museum manuscript Add. 23,365 (Cf. Catal. manuscr. Arab. Mus. Brit., vol II, p. 602) follows entirely the tradition of B and C. It was written in the year 995 A.H. and contains a greater number of mistakes and misreadings by the scribe than the two MSS. B and C and I have denoted it by **L**.

5. A modern transcription of the MS. preserved in Hyderabad⁶ is in the possession of Maulana Sulayman Nadvi who kindly had it transcribed for me. I desire here to express my best thanks to him also. The MS in Hyderabad was copied in the year 1029 A.H. from an old MS. which was completed according to its colophon, on Ramadan, the 25th, 703 A.H. The copy from this MS. is denoted by **S**.

Sulhrawerdī is, besides Ibnul-‘Arabī, one of the most remarkable exponents of the movement which attempted to

4. Cf. W. Ahlwardt, Verzeichnisse der arab. MSS. in Berlin, vol. IX, p. 460.

5. Ibid. Vol. IX, p. 459

6 Cf. Fihrist-i Kutub, Vol. I, p. 212 ; 333.

explain the Quran and the doctrines of Islam to a great extent in an esoteric and allegorical way. His philosophical and mystical ideas and teachings are reflected in his works on philosophy, mysticism, and metaphysics. Suhrawerdī's principal and most characteristic work, *Kitāb ḥikmat il-ishrāq* "The Philosophy of Illumination" is well-known; and his philosophy is living upto this day in the order the followers of which call themselves "Ishrāqīyūn".¹

Professor L. Massignon has given a chronological classification of Suhrawerdī's works,² and differentiates between works of his youth, of the Peripatetic period, and the Avicenna-Platonic period.³

The works of his youth reveal a struggle between his Iranian conceptions and Islamic doctrines. He was a Persian by birth and a Muslim by faith. So, on the one hand, he is strongly attached to Iranian beliefs and on the other, to his Arabian faith. His earlier writings, consequently, are an attempt to reconcile his philosophical ideas with Islam so much so that inspite of the storm and stress of youth he did not dare to pronounce his doctrines publicly; and so he clothed them in the garb of allegory.⁴ When he later on professed his ideas boldly and openly at Aleppo he had to suffer death for his outspokenness.

The three mystico-philosophical treatises which we edit and translate, for the first time, in the following pages belong to the class of his works of youth. Of this period besides his Arabic works of which *Ḥayākil un-nūr* is the most important, Suhrawerdī has also some nice and original Persian treatises

1. Cf. Encyclopaedia of Islam, s.v. Suhrawardī; O. Spies, loc. cit., p. 18

2. Only 17 of his works are quoted there, a list containing 50 books, however, is given on the pages 101-102 of this book.

3. Cf. L. Massignon, Textes inédits etc., p. 113.

4. These allegories are the oldest allegories in Persian literature known so far.

which have remained unnoticed and almost unknown upto the present day. These treatises are as follows:—

I. Mu'nis ul-'Ushshaq

"The Lovers' Friend" is perhaps the most characteristic of these rasā'il. It is an allegory on the Quranic story of Joseph and contains also an original tract on microcosm in which the metropolis of spirit guarded by an Old-Youth (*i.e.* the Eternal Reason) is described at length. It has been edited on the basis of MSS. in Constantinople by O. Spies with a Persian commentary; and translated into French by Henry Corbin.⁵ Another MS. of the same is preserved in Bankipore No. 2205, fol. 17a-25a in a manuscript of mixed contents, dated 1238/39 A.H. Cf. Supplement to the Catalogue of the Pers. Manusc., Vol II., Calcutta 1933, p. 137.

II. Lughat-i Mūrān

"The Language of the Ants" is also an allegorical composition consisting of 12 chapters wherein the author has explained delicate mystico-philosophical theories in commonplace appealing terms. The first nine chapters are in the form of stories and the characters employed are birds and animals which are made to speak and think. The last three chapters are written rather in the form of aphorisms and the treatment here is brief but bold.

The subject-matter of the 12 chapters is as follows:—

1. Man is from divine origin and union with God is his ultimate goal.
2. Man should detach himself from the world and seek union with God
3. Union is possible.

5. Pour l' Anthropologie Philosophique: Un traité Persan inédit de Suhrawardi d'Alep (+ 1191), Recherches Philosophiques 1932-33. p. 371-423.

4. God is Omniscient; and man must try to comprehend His qualities.
5. Comprehension of Divine Qualities is possible through self-purification and renunciation.
6. No one can harm a *ṣūfī*; and he enjoys the tortures to which he is subjected.
7. To save himself from troubles the *ṣūfī* should not express all that is in his ken as only a few can understand those conceptions.
8. One who forgets God forgets everything, and God alone can guide him back to the right path.
9. Divine favours are proportionate to human labours, and the utmost exertions are met with unbounded munificence.
10. God is free from directions.
11. Self-mortification is the only road to self-emancipation.
12. God alone will remain for ever; all else is transitory.

Only one manuscript of the "Language of the Ants" is known which is extant in Constantinople, Aya Sofya No. 4821, foll. 88-97. It was written in 677 A.H. This MS. of mixed contents contains also other tracts *e. g.*, SUHRAWERDĪ's *Mu'nis ul-'Ushshūq*, foll. 48a-59b (Cf. O. SPIES, *The Lovers' Friend*, p. 19); AHMAD UL-GHAZĀLIS', *Sawanih*, foll. 97a—124b. (Cf. H. Ritter, *Philologica VII*, *Der Islam*, Vol. XXI, p. 94) etc.

III. *Ṣafir-i-Simurgh*

"The Note of Simurgh" is a mystical tract. It is divided into two parts (*qism*) of three chapters (*faṣl*) each. The

author describes it as "a few sentences written about the states of the Brethren of Seclusion" and calls it "The Note of Sīmurgh" whom he introduces at length. The Sīmurgh, here, stands for the ṣūfī (*sālik*) who has passed all the stages (*maqāmāt*) on the road (*tarīqa*) and reached the goal (*fanā fil-ḥaqq*).

The author begins by saying, that, he who renounces the world and gives up all worldly attachments and practices ascetic exercises for a certain time becomes a ṣūfī and acquires the various qualities which he next sets to enumerate.

In the first chapter of the first part, entitled "About the Beginnings", Suhrwerdī deals with the excellence of the acquisition of the knowledge of God (*ma'rifa*) and corroborates his reasonings by Quranic quotations; in the second chapter he gives an account of the Divine Lights that appear to the Ṣūfī and guide him. In the third chapter he says that when the Lights remain for a long time and do not pass away quickly it is called "Tranquillity" (*sakīna*) and describes the delights and attainments of the man who has attained "Tranquillity".

In the first chapter of the second part which is entitled "About the Ends" Suhrwerdī describes *fanā-i-akbar* as the stage beyond "Tranquillity" in which the ṣūfī becomes unconscious of himself, and *fanā dar fanā* as the stage in which he becomes unconscious of the unconsciousness. He also enumerates the various unifications in connection with annihilation. In chapter two the author explains the advantages of *ma'rifa* warning us, however, against exposing and divulging the secret of "Predestination". In the last chapter he deals with Affection (*muhabbat*) and Relish (*ladhdhat*). He regards affection as imperfect, and relish as leading to perfection.

On the whole, we have adopted the text of our edition from the manuscript Fatih 5426, fol. 103a-108a replacing it in

some places by the Bankipore manuscript where this latter text seemed to be more correct.

A few grammatical and orthographical remarks about the Fatih MS.¹ may be added. Sometimes the comparative is used for the superlative² e.g. *كاملتر* for *كاملترین*. In such cases we have retained the comparative form in the text, translating it, however, by the superlative. The copyist does not differentiate between *د* and *ذ* and *ك* and *ك*; he also generally makes no distinction between *ب* and *پ* and *ج* and *چ*. The *madda* above *alif* is never given, but *zabar* is sometimes—and that very rarely—given instead. *ك* in compound words is always written without the final, e.g. *چنانكه* is written as *چنانك*. In the plural sometimes the orthography *ـرمای* or *آرامه* is found.

The second manuscript, extant in Bankipore No. 2203. fol. 1b—8b (Cf. Suppl. Cat. p. 135) is a fairly modern copy but contains better readings sometimes. In the colophon, dated 'Tuesday the 11th Dhu '1-Hijja 1238 A. H., the scribe Indād 'Alī says that he transcribed the copy by the order of Nawwāb Nūr-ul-Ḥasan Khān Bahādur. The colophon runs thus:

رزقنا الله الخلاص عن تلك الجزيرات وسواكتها وعن جميع الموانع
وأوصلنا الى بحر المعاني والحقائق وشرقنا بوصول شيخنا وايبنا
واستادنا بوقت سپهر روز شنبه بتاريخ يازدهم شهر ذى الحجه فى ١٢٣٨ هجرى
قدسى حسب الارشاد نواب فلك جناب كردون بارگاه دولت و اقبال همراء

1. This MS. of mixed contents contains among others al-Ghazālī's *ḥamāqat ahl al-ibāḥat* which has meanwhile been edited and translated by O. Pretzl, *Die Streitschrift des Ghazālī gegen die Ibāḥiya*, München 1933: (not seen); Subrawerdi's, *Pertevisnāme*, fol. 52a—79a, *Ḥayakil un-nūr*, fol. 79b—91a, *Mu'nis ul-'Ushshāq*, fol. 19b—99a (cf. O. Spies, loc. cit., p. 20) etc.

2. This may be an influence from Arabic.

عالیجاء معالی پائیکاه عمدۃ الاعاظم والاعیان صاحب الجود والامتنان جناب
نواب نور الحسن خان بہادر دام اقبالہ و ضاعف حشمہ واجلالہ از دست
فقیر حقیر یر تقصیر عاصی یر معاصی امداد علی غفر اللہ ذنوبہ و ستر
عیوبہ اتمام یافت بعون ملک الوہاب -

We could utilise this manuscript through the kind offices of Mr. Syed Akhtar Imani, M.A. student of Arabic in the Muslim University, who carefully collated our text with this manuscript. We thank him very much for his help. We denote the Bankipore manuscript by B while the Constantinople manuscript is denoted by A. In the list of the variants the abbreviation غ means غیر موجودہ فی .

IV. Tarjuma lisān ul-haqq wa-huwa risālat ut-tair.

The next treatise belongs to just the same literary *genre* as the preceding treatises. The author calls it "Translation of the language of Truth and this is The Treatise of the Bird".

(a) The Treatise.

According to H Khal. III, p. 418 both Ibn Sīnā and al-Ghazālī have composed Arabic treatises under the same title. H Khal. does not mention that of Suhrawardī. The Arabic text of Ibn Sīnā's treatise was edited by M.A.F. Mehren with a French translation¹. By a comparison of the Arabic and Persian texts we come to the conclusion that both are almost identical and that the Persian version is more or less a translation of the Arabic text although there are sometimes additions or omissions in this text or that.

1. Traité Mystiques, 2 ième Fascicule, Leiden 1891. According to Zirkili, Qamūs, page 251, it was also published again in "Al-Mashriq" Vol. IV, page 772.

The authorship of Ibn Sīnā is quite certain as his disciple al-Jūzjānī and after him Ibn abī Uṣaibi'a¹ mention it, characterising it in the following words: "The treatise of the Bird, an allegorical composition in which he described how he reached the knowledge of Truth".

Thus we have here, as stated by Suhrawardī himself at the very beginning, a Persian translation of Ibn Sīnā's treatise by Suhrawardī.² Shahrāzūrī also mentions the *Risālat al-ṭ-ṭair* as one of Suhrawardī's works. Cf. p. 102, No. 31 of this book.

The treatise itself is a small allegory that hints at the worldly distractions that face, and the impediments that are to be surmounted by the mystic traveller who is represented in the story as a bird.

The Bird relates³ that some hunters netted a flock of birds in which he was flying, and considered his bondage and imprisonment congenial until one day he saw his other companions free and about to fly, but still having a strip of the bonds on their legs. After some incipient refusal they assisted in setting him free. But they could not remove from his leg the remaining strap which they also wore. After a long flight over seven mountains they came to the eighth where there was the "King" whom they informed about their condition and who expressed his readiness to help them in unfettering the remaining bonds. He, therefore, sent with them a messenger for the execution of that task.

1. ed. A. Müller, Vol. II, page 19.

2. Suhrawardī, on the other hand, has composed another tract quite similar to Ibn Sīnā's *risālat al-ṭ-ṭair* which is entitled *al-ghurba al-gharība*. It has always been mentioned among the works of the murdered Shaykh. Refer H. Khal. III, 310; Yāqūt VII, 270; Mir'āt al-janān III, 435; and p. 102, No. 27 of this book. Four manuscripts of it are extant in Constantinople; cf. Spies, *Mu'nis ul-'Ushshāq*, page 13. The edition and translation of this text is under preparation.

3. Cf. also the statement of its contents given by Mehren, loc. cit., pp. 25-26.

The edition of the text is based on the same manuscript Fatih 5426, foll 99b—102a. Although written by the same hand as *Saḡīr-i Sīmurgh* the copy of *risālat ut-ṭair* is full of mistakes of the copyist which have been corrected in the foot-notes. Other MSS. of it are not known.

(b) The Commentary.

The author of the Persian commentary¹ is 'OMAR b. SAHLĀN US-SĀWĀJĪ. He lived at Nīshāpūr and was an eminent philosopher of the time of Malāk Shāh Saljūqī.² The commentator is the author of *Risālat-us-sanjariya fi kullimāt il-'unsurīya* (cf. H. Khal. III, 412) and *Tarikh Ishbāhān* (cf. H. Khal II, 108). 'Omar b. Sahlān³ supported himself by selling his transcripts of Ibn Sīnā's *ash-Shifā'*.⁴

There is only one manuscript of this commentary so far known. It is extant in the British Museum, and described in Catal. Codd. Manuser. Arab. Mus. Brit., Vol. II, p. 450 No. 26. We thought it desirable to edit this commentary along with the Persian text and to desist from translating it since it has been utilised to a certain extent by the French translator.

V. Par-i Jibrā'il.

"THE WING OF GABRIEL" is the next of these treatises which will shortly be edited by H. CORBIN⁵ with a Persian Commentary⁶ in the "*Journal Asiatique*." It is therefore not

1. Cf. Brockelmann, Vol. I. p. 456, No. 44; Mehren, loc. cit., p. 25.

2. Or of Sultan Sanjar (512-548 A.H.) Cf. Br. Mus. Cat. of Pers. MSS., Vol. II, 439. For the author's *nisha* cf. Yāqūt, Mu'jam, ed. Wüstenfeld, Vol. III, p. 24.

3. In Flügel's edition of H. Khal. II, 108 read 'Omar instead of 'Abdullāh; in the Constantinople edition I, 217 read Sahlān instead of Shahlān.

4. Cf. Suppl. Pers. MSS. in the British Museum, p. 1087b.

5. We learn this from a personal letter to Prof. O. Spies.

6. Rotographs of the commentary were sent to him by O. Spies as he had times expressed his desire several times to edit it jointly with O. Spies.

necessary to go into the details although we have carefully studied it. Besides the manuscript in Constantinople, Aya Sofya 4821¹ another manuscript is extant in Bankipore, No. 2206, fol 25b-31a.² It is entitled here "Bayān-iāwāz-i par-i Jibrā'il"

There are some more rasā'il of this kind of which no manuscripts are known to us so far; they are mentioned in Shahrāzūrī's *Nuzhat ul-arwāh*. Cf. p. 102 of this book.

Suhrawardī's works are full of his philosophy and, particularly, his philosophical ideas are scattered about in the accompanying treatises. Although the ideas are not systematically developed, yet we find ample material to work upon. The various aspects of philosophy, ontology, cosmology and psychology can be expounded with the help of his writings. We do not propose here to deal with them in detail³ as a separate paper on Suhrawardī's philosophy according to the texts edited here will be published in the next volume of the "Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society."

As regards the translation it has been our endeavour to give a literal translation as far as possible, but at times we could not help translating freely. The quotations from the Holy Quran are given according to the translation of MARMA-NUKE PICKTHALL, *The Meaning of The Glorious Koran*, London 1930. In the list of the variants to the texts غَيْرُ موجودٍ means غير موجود في. Other abbreviations are given in the first chapter or where the book is quoted for the first time.

-
1. Cf. O. Spies, *Mu'nis*, p. 19.
 2. Cf. *Suppl. Catal.*, p. 137.
 3. Dr. Mohammad Iqbal has dealt with them in general in his book "The Development of metaphysics in Persia," London 1908, pp.120-150.

Our best thanks are due to Dr. H. RITTER in Constantinople for sending us certain rotographs of manuscripts preserved there, to Messrs. ABDUL AZIZ MEMON (Arabic Department) and ZIA-I AHMAD Badauni (Persian Department) for some useful suggestions, and to NAWWAB MUHAMMAD ISMAIL KHAN, the Acting Vice-Chancellor of the Muslim University, for providing a part of the funds for publication.

CHAPTER II.

TRANSLATION

OF THE

"LANGUAGE OF THE ANTS"

In the name of God, the Merciful, the Compassionate!
O Lord increase my knowledge.

Praise be to the originator of all, for, in reality, all the entirely deserves to acknowledge that the existence of all the existant things is due to witnessing the "essence."

And benedictions be upon the Lord of mankind, Muhammad the chosen—peace of God be upon him, his offspring and their souls.

One of the dear friends who was favourably inclined towards this frail being requested me. I will write a few sentences pointing out the procedure, provided he withholds them from incapable persons—if it pleases God. They are called "Language of the Ants" and success is with God.

CHAPTER ONE.

A few fleet and loin-girded ants came out of the depth of the darkness of their ambush and their prior abode and made for the desert in order to arrange for their victuals. By chance, some shoots of vegetation came into the region of their observation. In the morning time drops of dew had settled on the sides of their surfaces. One [of them] asked another: "What is this?" Some said: "The source of these drops is the earth." Others said: "They are from the sea."

In this manner a controversy arose. A dextrous ant amongst them said: "Wait for a moment [to see] which way is it inclined, for every one has an attraction towards the side of its origin and an inclination for adhesion to its mine and source. All things are drawn towards their choice. Don't you see that a clod of earth is thrown towards the surroundings, but since its origin is a stone, and since the rule of "All things return to their origin" is well-laid, the clod finally comes down. Whatever retreats to pure darkness has also that [darkness] for its source. And on the side of the light of Divinity this fact is more evident with regard to a noble essence, God forbid any supposition of a union. Whatever seeks light is also from light."

The ants were in this [discussion] when the sun grew warm and the dew began to rise from the face of the vegetation. The ants, [then], came to know that it did not belong to the earth; it went to the air as it belonged to the air. "Light upon light; Allah guideth unto this light whom He will; and Allah speaketh to mankind in allegories."¹ "And that thy Lord, He is the goal."² "Unto Him good words ascend, and the pious deed doth He exalt."³

CHAPTER TWO.

Some turtles had a nest on the shore. At a certain time they were gazing upon the sea by way of recreation. A speckled bird was playing on the surface of the water after the habit of the birds. Sometimes it dived and sometimes it emerged. One of them asked: "Is this agreeable form watery or airy?" Another said: "If it had not been watery, what had it to do with water." A third one said: "If it is watery it cannot live without water."

1. Quran XXIV, 35.

2. Quran LIII, 43.

3. Quran XXXV, 11.

The Qaḍī, a sincere judge, decided the matter in this wise: "Observe it and look after its affairs! If it can live without water it is neither watery nor is it in need of water. The proof of this is the fish that when it leaves the water its life cannot continue." Suddenly a strong wind arose and stirred the water. The small bird took to the height of the air. They said to the judge: "Our satisfaction needs an explanation."

The judge quoting the saying of Abū Ṭalib Maḳkī¹—may God sanctify his soul—about our Prophet—Peace of God be upon him—in the chapter "Extasy and Fear" [namely]: "When he puts it on, it removes the order of the 'aql from him and so the "Kaun" and "makān" is taken away from him", said: "In the state of extasy the "makān" was taken away from the Prophet," and that he² says about Ḥasan-i Ṣalīḥ³ in the chapter "Affection" regarding the "maqām-i Khullā":⁴ "The vision appears to him and then the "makān" is rolled up for him." And the great men consider passions amongst the veils of intellect and the body as the place. Ḥusain b. Maṣṣūr says regarding the Chosen—peace be upon him: "He shut the eyes out of kindness." He also says: "The Ṣūfī is beyond the beings and above the worlds." All are agreed that so long as the veils are not removed observation cannot be acquired. This essence which comes into observation is created and produced.⁵

All the turtles cried out: "How can an essence relating to place go out of the place and how can it break off from

1. Abū Ṭalib Muḥammad b. 'Alī al-Maḳkī led the life of an ascetic and wa'iz; he lived in Mekka, Basra and Bagdad where he died in 380 or 386. Cf. Brockelmann I, 200; Tārīkh Baghdād, Vol. III, page 89; Ibn Khallikān p. 602; Nafahātul-Uns p. 135; Massignon, Lexique, Index, p. 291.

2. *i. e.* Abū Ṭalib Maḳkī.

3. The famous ascetic Ḥusain al-Baṣrī.

4. *i. e.* the stage of "Divine Friendship." Cf. Massignon, Lexique, p. 177; 195.

5. Cf. Massignon, La Passion, Vol. II, 559.

the [six] directions?" The judge replied: "I too related this story at this length for this very purpose." The turtles cried out: "We have dismissed you; you are dismissed" and threw dust on him and retired to their nest.

CHAPTER THREE.

All the birds were present in the court of Solomon—peace be upon him—except the nightingale. Solomon appointed a bird as a messenger to tell the nightingale "it is necessary for us to meet each other." When the nightingale received the message of Solomon—peace be upon him—he had not come out of his nest. He turned to his friends [saying] "The command of Solomon—peace be upon him—is in this manner and he does not tell lies. He has promised an assembling. If he is outside, an assembling and meeting is not possible inside; and our nest cannot hold him; and there is no other way."

There was an aged one among them. He said: "If the promise of "The day when they shall meet Him"¹ be right and the declaration of "All will be brought before Us"² and "Unto Us is their return"³ "Firmly established in the favour of a Mighty King"⁴ comes true, the way is this: since our nest cannot hold King Solomon we should also leave the nest and go to him, else meeting will not be possible. Junayd—mercy of God be upon him—was asked: "What is Taşawwuf?" He recited this verse:

"He sang to me wholeheartedly, and I also sang as he did,
And we were wherever they were, and they were
wherever we were."

-
1. Quran XXXIII, 43.
 2. Quran XXXVI, 32.
 3. Quran LXXXVIII, 25.
 4. Quran LIV, 55.

CHAPTER FOUR.

Kaikhusrav had a world-displaying cup. Whatever he liked he could inspect there. He saw the universe and became informed of concealed things. It had been made by a slave, out of leather, in the form of a cone. He had placed thereon an opening and closing mechanism. When he wanted to see one of the concealed things he opened the cover. When he had opened all fastenings it did not come out. When he had closed all it came out of the turning instrument. When the sun was on head, he placed that cup against it. When the light of the sun fell on it all drawings and lines of the world appeared there. "And when the earth is spread out and hath cast out all that was in her, and is empty and attentive to her Lord in fear! 'Thou, verily, O man, art working toward thy Lord a work which thou wilt meet (in His Presence).'"¹ "Not a secret of you will be hidden."² "A soul will know what it hath sent before it and what left behind."³

Verse:

"When I heard from my master the description of
the cup of Jem
I was myself the world-displaying cup of Jem".

Verse:

"They talk of the world-displaying cup,
Our woollen cloth is that old buried cup."
'This is from Junayd:" "The nightly flashes of light
shine when they appear."

CHAPTER FIVE.

Someone became friendly with one of the kings of the Jinns. He said to him: "How can I see you?" He replied:

-
1. Quran LXXXIV, 3—6.
 2. Quran LXIX, 18.
 3. Quran LXXXII, 5.

"If you want to have the advantage of seeing us put some frankincense in fire and throw away all the pieces of iron that are in the house; and of the seven metals, all that produce noise and sound. "Pollution shun!"¹ And remove everything that has noise in stability and companionship. "Then bear with them and say : Peace!"² Then look out of the window after having sat in a circle and having burned frankincense. You will see me; for others "it is an evil similitude."³ They asked Junayd—may God have mercy on him: "What is *Taṣawwuf*?" He replied: "They are the people of a house which nobody except them enters." Khwaja Abū Sa'id Kharrāz⁴ may God have mercy on him—said:

"My qualities rose for the sovereign altogether,
My qualities disappeared when you disappeared from
the prison,
And he disappeared on whose account was my
absence,
So this was my annihilation, understand, O people of
senses."

In reply to one he says the verse:

"I am perplexed and I do not know on account of
my perplexity who I am,
Except what people say about me and my compa-
nions."

One of the great men says: "Cut off the attachments
and cast out the obstacles so that you witness the Lord of the

1. Quran LXXIV, 5.

2. Quran XLIII, 8.

3. Quran XVI, 62.

4. *Abū Sa'id* Ahmad b. 'Isā *al-Kharrāz*, born in Bagdād died in Cairo in 286 A. H.-899 A. D. For his life of *Tārīkh Baghdād*, Vol. IV p. 276; *Shadhāt* II 192; his doctrine is developed by Massignon, *Lexique Technique*, p. 270-73; Selections from his sayings: Massignon, *Textes inédits* p. 42.

creatures." He said: "When we did so and fulfilled all the conditions:" "the earth shineth with the light of her Lord, and it is judged between them with truth"¹ and it is said, "Praise be to Allah, Lord of the worlds. Peace be upon those meeting-places, verily they are the path of my approach to water and the channel of my north wind."

CHAPTER SIX.

At a certain time, some bats turned hostile towards a chameleon and the animosity between them became violent. The controversy between them transgressed the limit. The bats decided that when the darkness of the night is diffused over the surface of the firmament and the sun goes into the enclosure of sunset, they will gather and make an attempt against the chameleon and will take the chameleon captive like warriors in order to punish it according to their heart's desire and to kill it by the way of vengeance. When the time at their disposal came to an end they came out and dragged the poor chameleon to their house of adversity by assisting and helping one another. They kept it captive for that night. In the morning they said: "What is the mode of punishing this chameleon?" All agreed on killing it. Then they consulted one another about the manner, and came to the conclusion that there is no punishment worse than looking at the sun. Altogether, in analogy of their own conditions, they did not regard any punishment worse than association with the sun. They terrified it of looking at the sun. The chameleon itself wished that of God. The poor chameleon desired in its heart this sort of death. Husain-i Mansûr says:

"Kill me, O my confidants; killing me is my life,
My life is my death and my death is my life."

1. Qur'an XXIX, 69.

When the sun arose they threw it out of their house of misfortune, in order that it may be tortured by the rays of the sun, and that torture was its vivification and "Think not of those, who are slain in the way of Allah, as dead. Nay, they are living. With their Lord they have provision; jubilant [are they] because of that which Allah hath bestowed upon them of His bounty."¹

If the bats knew how much kindness they had done to the chameleon by that punishment and what defect they have by loss of its pleasure they would have died out of anger.

Abū Sulaimān of Darān² says: "If the heedless knew what pleasures of the gnostic they lack, they would die out of sadness."

CHAPTER SEVEN.

Once a hoopoo on his way, fell amongst the fairies, and alighted in their nest. The hoopoo is known for extreme keen-sightedness. The fairies are purblind; as the story of their states is well-known to the Arabs. The hoopoo passed the night in their nest and they asked all sorts of news from him.

In the morning the hoopoo prepared to depart and decided to leave. The fairies said: "O wretch, what is this novelty that you have introduced? Do they travel in the

1. Quran III, 163.

2. Abū Sulaimān 'Abdarrahmān b. 'Atiyah ad-Darānī, disciple of 'Abdalwāhid b. Zaid (cf. Massignon, *Textes* p. 5), was born in the year 140 A. H. in Wāsiṭ. He left his native place about 180 and settled down at Darāyā, in the plain of Damascus, where he died in 215 A. H. His disciple was Aḥmad b. abi'l-Hawwārī who edited the works of his master. Cf. Massignon, *Lexique* p. 197 sqq.

day?" The hoopoo replied: "This is a strange thing; all movements are done in the day." The fairies said: "Perhaps you are mad. How can anyone see a thing in the dark day when the sun becomes dark?" He answered: "It is just the opposite. You have all the lights of this world through the light of the sun. All the luminous objects obtain light and acquire brilliancy from it. They call it "eye of the sun," because it is the source of light."

They compelled him (to explain) how anyone can see a thing in the day. He said: "In imagining things we connect them with ourselves. All persons see in the day and behold, I am seeing. I am in the world of observation. To my eyes the veils are removed. In spite of my doubts I perceive brilliant surfaces by way of revelation."

The fairies, on hearing this story, forthwith began to lament and raised a tumult and said to one another: "This bird asserts perspicacity in the day when there is a presumption of blindness." They immediately attacked the eyes of the hoopoo with their beaks and claws and abused him and called him "one who can see in the day" because purblindness was a virtue to them. They said: "If you do not repent there is fear of your death." The hoopoo thought: "If I do not withdraw they will kill me because mostly they wound the eye; and death and blindness will occur simultaneously." He received the inspiration "Speak to the people according to their intelligence." He immediately closed his eyes and said, "Here! I have also attained to your state and become blind."

When they found things to be thus, they refrained from beating and charging. The hoopoo came to know that the proposition, "To divulge the Divine secret is unbelief, to divulge the secret of predestination is rebellion, and to publish a secret is unbelief" is current amongst the fairies.

Upto the time of departure he used to pretend blindness with great difficulties and used to say:

"Many a time have I said that I will divulge,
Whatever secrets there are in the world.
But out of fear of the sword and slaps on the neck
'There are a thousand ties on my tongue."

He was distressed in himself and said: "Verily in the house of my friend is knowledge in a great amount, if I find for it those who will take it." "If the veil is removed, my belief will not be increased" and the verse "So that they worship not Allah Who bringeth forth the hidden in the heavens and the earth."¹ "And there is not a thing but with Us are the stores thereof; and We send it not down save in appointed measure."²

CHAPTER EIGHT.

A king had a garden which was never without sweet basils, verdure, and places of pleasure, in all the four seasons. Great streams were running there and many varieties of birds produced different sorts of tones on the sides of the branches. Every tune that could come to the mind and every beauty that could come to the imagination was available in that garden. Of all that, there was a number of peacocks with extreme gentleness, beauty and grace, that lived and resided there.

One day the king caught a peacock out of them and ordered him to be sewn in leather so that no colour of his feathers remained visible. He could not observe his beauty however much he tried. According to his (king's) order a basket was placed over him in the garden which had not but

1. Quran XXVII, 25.

2. Quran XV, 27.

one hole through which they put a little millet for the sake of victuals and provision of his livelihood.

Times passed. This peacock forgot himself, the kingdom, the garden and the other peacocks. He looked at himself and could not see anything except the dirty and wretched leather and a very dark and uneven habitation. He made up with that, and confirmed in his mind that there can be no land larger than the base of the basket. So that he firmly believed that if anyone contends a pleasure and a dwelling and a perfection beyond this, it will be absolute heresy, complete blunder and pure ignorance. But, whenever a wind blew and he received the smells of flowers, trees, roses, violets, jessamines and varieties of basils through that hole he found a strange pleasure. A commotion appeared in him and he experienced the delight of flight. And he felt a desire in him, but he did not know where the desire came from, because he considered himself no other than the leather, and the world no other than the basket, and the food no other than the millet. He had forgotten everything.

And also, when he sometimes heard the notes and sounds of the peacocks and the tunes of the other birds, his desire and inclination became manifest, but he did not become aware through the sounds of the birds and the blowing of the morning breeze. One day he was enjoying these:

"There came to me the morning breeze almost saying:
I am a messenger to you from the friends."

For a long time he remained meditating what that sweet smelling wind was and where those melodious sounds came from.

"O lightning that flashes,
From what sides of the enclosure do you spread?"

He could not understand while at those "times" a happiness involuntarily appeared in him.

Ah, if but Lailā once would send me a greeting
down of grace, though between us lay the
dust and the flags of stone,

My greeting of joy should spring in answer, or
there should cry toward her an owl, ill bird
that shrieks in the gloom of graves!¹

This ignorance of his was due to his having forgotten himself and his country. "They forgot Allah, therefore He caused them to forget their souls."² Every time when a wind or a sound came from the garden he felt a desire without discerning its cause or knowing its reason.

"The lightning of Ma'arra travelled after the
middle of the night,
It passed the night at Rama³ describing its
weariness,
It deeply grieved riders, horses and camels
And increased till it was about to grieve the
saddles."⁴

He remained in that perplexity for many days, till one day the king ordered: "Bring the bird and set it free from the basket and the leather." "There is but one shout⁵ and lo!

1. These verses, taken from the *Hamāsa*, figure in the famous tale which is told of the death of Lailā, the beloved of Taubah, son of al-Humayyir. Cf. the translation by Ch. J. Lyall, *Ancient Arabian Poetry*, London 1885, p. 76.

2. Quran LIX, 20.

3. Name of a place.

4. From the beginning of *Siqt az-zand* by Abu 'l-'Alā al-Ma'arrī. Cf. *Sharh at-tauwīr 'alā siqt az-zand*, Cairo 1303, p. 23.

5. Quran XXVII, 19.

from the graves they lie unto their Lord." ¹ "When the contents of the graves are poured forth and the secrets of the breasts are made known, on that day will their Lord be perfectly informed concerning them." ²

When the peacock came out of the veils he saw, himself in the garden, and his colours, and the garden, and the flowers, and the figures, and the expanse of the world, and the ability of walking and flying, and the sounds and tunes of other birds. He remained astonished about the state of affairs and felt regret. "Alas, my grief that I was unmindful of Allah;" ³ "And now We have removed from thee thy covering, and piercing is thy sight this day." ⁴ "Why, then, when [the soul] cometh upto the throat [of the dying] and ye are at that moment looking; and We are nearer unto him than ye are, but ye see not." ⁵ "Nay, but ye will come to know! Nay, but ye will come to know!" ⁶

CHAPTER NINE.

All the stars and constellations spoke to Idris—peace be upon him. He asked the moon: "Why does your light decrease sometimes and increase at others?" She replied: "Know you! that my body is black, but polished and clear and I have no light. But when I am opposite to the sun, in proportion to the opposition an amount of his light appears in the mirror of my body; as the figures of the other bodies appear in the mirror. When I come to the

-
1. Quran XXVI, 51.
 2. Quran C, 9-11.
 3. Quran XXXIX, 57.
 4. Quran L, 27.
 5. Quran LVI, 82.
 6. Quran CII, 3-4.
 7. Cf. *maṭḥalu nūrihi* in Quran XXVI, 35.

utmost encountering I progress from the nadir of the new moon to the zenith of the full moon. Idris inquired from her: "How much is his friendship with you?" She replied: "To such an extent that whenever I look at myself at the time of encountering I see the sun because image of the sunlight is manifest in me, since all the smoothness of my surface and the polish of my face is fixed for accepting his light. So, every time when I look at myself I see the sun. Do you not see that if a mirror is placed before the sun the figure of the sun appears in it? If by Divine decree the mirror had eyes and looked at itself when it is before the sun, it would not have seen but the sun, in spite of its being iron. It would have said: "I am the sun," because it would not have seen in itself anything except the sun. If it says: "I am the Truth" or "Glory be to me! How great is my glory"¹ its excuse must be accepted; even the blasphemy "wherefrom I came near, verily, you are me."

CHAPTER TEN.

For one who lives in a house, if the house is in directions he is also in directions. This is also necessitated on the negative side in this way: "He vacated a house for me, who am one of the broken-hearted." God is free from place and direction. The supposition of the rescinders is wrong, namely, "Firmness of resolution comes proportionately to the people endowed with resolution," and everything of the house resembles the landlord. "Naught is as His likeness; and He is the Hearer, the Seer."² Never can the house and the landlord be one.³

1. For the explanation of "subhānī" see Massignon, *Lexique*, p. 249 sqq.

2. Quran XLII, 9.

3. This is a very condensed chapter. Many things have been taken for granted. It, therefore, seems necessary to trace the development of the ideas of the author. This chapter is written in refutation of those who confine God to directions. They say that it is the knowledge of God and

CHAPTER ELEVEN.

Whatever is useful and good is bad; whatever is the veil of the way is the unbelief of men. To be satisfied with self through what it acquires and to make up with that is a weakness in the path of the [mystical] travelling and to be pleased with oneself is vanity, although it is on account of Truth. To turn the face towards God entirely is liberation.

CHAPTER TWELVE.

A fool placed a light before the sun and said: "O mother, the sun has made our light invisible." She replied: "If it is taken out of the house, especially near the sun, nothing will remain. Then the light and its brilliancy will vanish." But when one sees a big thing he considers a small one contemptible in comparison with that. One who enters a house from the sunshine cannot see anything although it (the house) is illuminated. "Everyone that is thereon will pass away; there remaineth but the countenance of thy Lord of Might and Glory."¹ "Is not everything except God in vain?"² "He is the First and the Last, and the Outward and the Inward; and He is Knower of all things."³

not God Himself that is present everywhere. In fact, they have assigned Him a definite place, the *'arsh*. The author meets their arguments by saying: God does not live in a place, and He is therefore not in directions, because he who lives in a house is in directions, since the house is in directions. He also proves this by a negative proof according to *فَرِغَ لِي بَيْتًا*. He further negates their contention of "Everything of the house resembles the landlord" which is based on *فَرِغَ لِي بَيْتًا* by quoting the Quranic verse *لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ* and concludes that the house and the master of the house are not *one* from which it follows by inference that God is free from place and direction.

1. Quran LV, 26-27.

2. From Labid; cf. A. Huber, *Der Diwan des Labid*, ed. C. Brockelmann, Leiden 1891, p. 28.

3. Quran LVII, 3.

CHAPTER III.

TRANSLATION

OF THE

NOTE OF SÎMURGH

In the name of God, the Merciful, the Compassionate. With Him is might and strength.

Praise be to the Bestower of life and the Creator of all existing things and blessing be upon the masters of Prophecy and the leaders of prophetic appearance, upon the Master of the great Shari'a and the Guide of the exemplary path, Muhammad, the Chosen—Peace and benediction be upon him.

Now to begin: These are a few sentences written about the states of the Brethren of Seclusion. And the description thereof is limited to *two* parts: *the first part* is about the Beginnings and *the second part* about the Ends.

This treatise is known as "*The Note of Sîmurgh*"¹ who has no tongue. And if at the outset we were to give an introduction about the state of affairs of this respectable bird and his residence: the bright-minded have shown that anyone who goes to the Mountain of Qâf² in the spring season and renounces his nest and plucks off his feathers with his beak³ when the shadow of the Mountain of Qâf

1. For Sîmurgh cf. Encyclopaedia of Islam s.v. Sîmurgh.

2. Cf. Encycl. of Islam s.v. Qâf and Hibbatuddîn ash-Shahrâstânî, *Jabal Qâf*, Baghdâd 1346.

3. Cf. *Mathnawî* of Jalâluddîn Rûmî, Books V and VI (Text), ed. by R. A. Nicholson, pp. 36-37.

بر خود می کند طاووسی بدشت يك حكيمى رفته بود آنجا بگشت
گفت طاووسا چنین پر سنی بی دریغ از بیخ چون بر می کنی

falls on him for a space of a thousand years of the time "Verily a day with your Lord is like a thousand years"¹ and these thousand years are in the eyes of the People of Reality like a dawn from the East of the Divine realm—in this time he becomes a Simurgh whose note awakens the sleepers. His residence is in the Mountain of Qāf. His note reaches all; but it has few hearers.² All are with him and the majority are without him³; as the poet says:

"You are with us, but not ours,
You are the soul and are therefore invisible."

And his shadow is the cure for the sufferers who are entangled in the whirlpool of the diseases of dropsy and atrophy, and it avails leprosy and removes various afflictions. This Simurgh flies without moving, soars without travelling, and comes near without traversing distance.

But know you, that all colours are in him but he is colourless; and his nest is in the East and the West is [also] not devoid of him. All are occupied with him and he is free from all. All are filled with him, and he is empty of all. And all sciences emanate from the note of that bird. Wonderful musical instruments like the organ and others have been derived from the sound of that bird; as the poet says:

"Since you have not even seen Solomon,
How can you know the language of birds?"

His food is fire.⁴ If one ties a feather out of those feathers on his right arm and walks over fire, one will be

1. Quran XXII, 46.

2. *i.e.* it is heard by a few.

3. Cf. St. John I, 10-11.

4. Cf. Khaqāni, British Museum MS. No. add 25018, fol. 9a.

عشق آتش کاش دوزخ غذای اوست بس عشق روزه دار تو در دوزخ هوا

proof against fire.¹ And the morning breeze comes from his breath, therefore the lovers tell it the secrets of their hearts and minds.

And all that has been written here is concealed from what is in the breast; a part of it is a brief account of him and his note.

First Part about the Beginnings and it has three Chapters.

Chapter one on the excellence of this science.

Chapter two on what appears to the Ahl-i-Badāyā.

Chapter three on Tranquillity.

Second Part about the Ends and it has three Chapters.

Chapter one on Annihilation.

Chapter two on 'The more learned one is the more perfect he is.

Chapter three on 'The affirmation of man's relish towards the Truth.

PART ONE

ABOUT THE BEGINNINGS

CHAPTER ONE

ON THE EXCELLENCE OF THIS SCIENCE OVER ALL OTHER SCIENCES.

Be it not unknown to the light-hearted that the preference of a science to others is due to several reasons. Firstly, the "known" should be nobler, *e. g.* goldsmithship is preferable to pack-saddle-craft; because that deals with gold and this other with wood and wool.

Secondly, because the arguments of this science are stronger than those of any other science.

1. Cf. *Enycl. of Islam* s.v. *Simurgh* s.v. and O. Spies in "*Handwoerterbuch des deutschen Maarchens*, herg. von L. Mackensen, Vol. II, p. 71.

Thirdly, because occupation therein should be more momentous and its advantage greater.

And in comparison to other sciences all the signs of preference are found in this science.

With regard to the "object" and the "known".—It is apparent that the object and the aim of this science is Truth. And it is impossible to compare other existant things with His grandeur.

*With regard to ascertainment of argument and corroboration of proof*¹.—It is established that observation is stronger than argumentation. The Masters of the art of Kalām consider it lawful that God the Almighty should give man the necessary knowledge about His existence, qualities and so on. Since it is lawful, the acquisition of some knowledge of this sort is undoubtedly superior to that which necessitates bearing the troubles of observation, labours of reasoning, and falling into the places of doubts and abodes of suspicion. One of the Ṣūfis was asked, "What is the proof of the existence of the Creator?" He replied: "For me it is the morning instead of the lamp." Also another one of them says: "The semblance of one who seeks after the Truth through arguments is like one searching after the sun with a lamp."

Since the masters of the principles have accepted and agreed that in the next world God the Almighty will create in men a perception in the sense of vision, to see God without mediation; argument, proof, and admonition are no considerations with the People of Truth. So according to these principles it befits [Him] to create in his [man's] heart perceptions of this kind in order to see Him in this world without any mediation and proof. And it is therefore that 'Omar—may God be pleased with him—said, "My heart has

1. In the following argument the author tries to explain that *ma'rifa* employs observation (*mushāhada*) and discards argument and proof (employed by other sciences), because observation is stronger than argument and proof, and because in face of it there is no need for them.

seen my Lord" and 'Alī—may God beautify his face—says, "If the veil is removed, my belief is not increased."¹ And here secrets are concealed which are not proper [to be dealt with] in this place.

With regard to importance.—There is no doubt that for men there is nothing more important than the greatest felicity. Rather, all questions cannot be treated in this brief treatise. And the greatest of the means of access is *ma'rifa*.

So from all aspects it is proved that *ma'rifa* is nobler than all sciences.² And Junayd—peace be upon him—said, "If I knew that under the sky there is a science in this world nobler than that in which the seekers of *ma'rifa* contemplate, I would have engaged myself to buy it and would have toiled in the best way to acquire it until I had got it."

CHAPTER TWO ON WHAT APPEARS TO THE AHLI-BADĀYĀ.

The first lightning that comes to the souls of the Seekers from the presence of Divinity is accidents and flashes; and those lights dawn upon the soul of the [mystic] traveller from the world of Divinity; and it is delightful.

Its onrush is like this: that a dazzling light suddenly comes, and soon disappears; and "He it is Who shows you the lightning."³

From the second point of view it refers to the "times" of the Companions of Seclusion. The Ṣūfīs call these accidents "time" and it is therefore that one says, "Time is sharper than the sword" and they have said, "Time is a cutting sword." In the Book of God there are many references to that, as it is said: "The splendour of His light-

1. Lit. "I do not take certainty in excess". Cf. also p. 22.

2. Cf. L. Massignon, *La Passion II*, 545; the same, *Tawāstin* p. 156.

3. Quran XIII, 13.

ning almost takes away the eye-sight."¹ Wāsiṭī² was asked, "Wherefrom is the restlessness of some people in the state of hearing music?" He answered, "There is a light which appears and is then extinguished;" and quoted this verse :³

"From them a flash came to the heart.

The flash of the lightning appeared and dwindled away."
"And therein they have food for the morning and the night."⁴

These flashes do not come at all times. At times they are intercepted. And when ascetic exercise increases, lightnings come more often, until that limit is reached that whatever man looks into, he sees some of the states of the next world. Suddenly these dazzling lights become successive: and may be after this the limbs are shaken.⁵ As is well-known, the Prophet—peace be upon him—says in expectation of this state, "Verily, for your Lord there are blasts of His mercy in the days of your time, provided you expose yourselves thereunto."⁶

At the time of break, the devotee seeks the help of gentle thought and pure commemoration, against the impurities of carnal desires, in order to regain this state. And it is pos-

1. Quran XXIV, 43.

2. Abū Bekr al-Wāsiṭī (died 331) is meant here. For his life see *Nafahāt al-uns*, edited by W. Nassau Lees, Calcutta 1859. His works have been utilised by Sulamī in his *Tafsīr*, cf. L. Massignon, *Textes inédits*, p. 72; *Lexique Technique*, p. 293; *Kitāb al-Tawāsin*, p. 215. Al-Wāsiṭī's sayings have been collected by Ibrāhīm Miskīn in the year 1067 A. H. in a book entitled "*Tarjamat-i aqwāl-i Wāsiṭī*" of which a manuscript is preserved in Calcutta A S B 1273.

3. The metre of this line is *Ramāl*. The line alludes to Quran XIII, 13.

4. Quran XIX, 62.

5. As an after-effect.

6. See also Mu'nīs al-'ushshāq, p. 42.

sible that sometime this state does come to one who is without ascetic discipline, but he remains unaware.

If one waits for it in the days of 'Id-festivities when men go to places of worship, and when raised voices and loud glorifications and harsh clamours take place and sounds of cymbals and trumpets prevail—if he is a man of intelligence having a sound nature and rememorizes the divine states, he will at once find this effect which is very pleasant.

And likewise it is in battles when men come face to face and the clamour of the warriors rises and there is neighing of the horses and the sounds of the drum and the military band become louder, and men engage in fight and unsheath swords: If some one has a little purity of heart, even if he is not a man of [ascetic] discipline, he will come to know of this state provided that at that time he rememorizes the divine states and brings to mind the souls of the departed and the observation of [Divine] Majesty and the rows of the high assembly.

Similarly, if somebody sits on a galloping horse and makes it run very hard¹ and thinks that he is leaving the body aside and becoming extremely reverent and going to the presence of [Divine] Existence in the state of the soul exclusively and to be included in the rows of the saints—an effect like this state will also appear to him, although he is not a devotee of discipline. And here there are secrets which only a few can understand in these days.

When these lightnings come to men they affect the brain to some extent, and it² may also appear in the brain and shoulder and back, etc; so that the vein begins to pulsate and

1. The use of *جَوْدَى* as an adverb of a verbal noun is very old and is not commonly found now-a-days, comp. also the use of *جَوْدَى* in the same way.

2. i. e. the effect.

it is very pleasant, and he also tries to complete *sama'*. So far this is the first stage.

CHAPTER THREE ON TRANQUILLITY.

At length when the lights of the Secret reach the utmost extremity and do not pass away quickly and remain for a long time, that is called "Tranquillity" and its delight is more perfect than the delights of other flashes. When a man returns from Tranquillity, and comes back to [the ordinary state of] humanity, he is highly regretful at its separation; and regarding this one of the saints has said :

"O breath of the soul, how good are you,
One who is emerged in you has tasted the food of
intimacy."

In the Holy Quran Tranquillity is mentioned many times, as it is said: "And God sent down His tranquillity"¹ and in another place He says "He it is Who sent down Tranquillity into the hearts of the faithful that they might add belief unto their belief."² He who attains Tranquillity knows about the minds of men, and acquires knowledge of unknown things, and his penetration of mind becomes perfect. The Chosen—God bless and keep him and his family—informed about it, saying, "Fear a believer's penetration of mind, for he perceives with the light of God." And the Prophet—peace be upon him—says about 'Omar—be God pleased with him, "Verily, Tranquillity speaks through the tongue of 'Omar;" and he also said, "Verily, in my community there are mutakallimûn and muḥaddithûn and 'Omar is one of them."

One who possesses Tranquillity hears very pleasant sounds from the high Paradise, and spiritual discourses reach him; and he becomes comfortable; as is mentioned in the Divine Revelation: "Verily, in the remembrance of God do hearts find rest!"³ . And he witnesses very fresh and

1. Quran XLVIII, 26.

2. Quran XLVIII, 4

3. Quran XIII, 28.

pleasant forms through the compact of his contiguity with the spiritual world.

Of the stages of the People of Love this is the intermediate one.

In the state between awakening and sleep he hears terrible voices and strange noises at the time of the slumber of Tranquillity and sees huge lights and he may become helpless through superabundance of delight.

These accidents are according to the Seekers [of Truth] and not in the manner of a group who close their eyes in their privacy and cherish phantasies. Had they sensed the lights of the truthful, many would have been the sorrows encountering them; "And there those who deemed it vain will lose."¹

PART TWO ABOUT THE ENDS *and it has three* *Chapters.*

CHAPTER ONE ON ANNIHILATION.

And this Tranquillity becomes such that if man desires to keep it off from himself he cannot do so. Then man reaches such a stage that whenever he likes, he gives up the body and goes to the world of [Divine] Majesty; and his ascents reach the high spheres. And whenever he likes or desires he can do so. So whenever he looks at himself he becomes happy, because he discerns the radiance of God's light [falling] on him. Hitherto it is a defect.

If he exerts further, he also passes this stage. He becomes such that he does not look on himself and his knowledge of his existence is lost; this is called "*fana'-i-akbar*".

1. Quran XL, 78.

When one forgets himself and also forgets the forgetfulness it is called "*fanâ dar fanâ*".

And as long as they delight in *ma'rifa* they are at a loss. This is reckoned amongst latent polytheism. On the other hand, he reaches perfection when he loses knowledge¹ in the "known", because, whoever delights in "knowledge" likewise as in the "known" has made that² his object. He is "alone" when in the "Known" he gives up the thought of "knowledge." When the knowledge of humanity also disappears it is the state of Obliteration, and is the stage of "Everyone that is in it, will pass away and there remaineth but the face of Thy Lord, the Glorious and Beneficient."³

One of the Seekers says that "There is no God but God" is the unification of the common-folk, and "There is no He but Him" is the unification of the higher class. He has erred in the classification.

There are five grades of *Tauhid*. One is "There is no God but God" and this is the unification of the common-folk who negative Deity⁴ from what is not God. These people are the commonest of the common.

Beyond this sect there is another group, nobler in comparison to these and commoner in comparison to another sect. Their unification is "There is no He but Him". This [group] is higher than the first one. And their place is higher, because the first group only negative divinity from what is

-
1. *i.e.*, knowledge about the acquirements.
 2. *i.e.*, knowledge.
 3. Quran LV, 27, 28.
 4. *i.e.*, negate divinity from what is not God.

not God. This other group did not restrict themselves to negating Truth from what is not Truth. On the other hand, in face of the existence of God, the Almighty, they have negated all other existences. They have said: "Heship" is for Him, none else can be called "He" because all "Heships" emanate from Him. So "Heship" is exclusively meant for Him.

Beyond these there is another group whose unification is "There is no Thou but Thou". This group is higher than that which addressed God as "Him". "Him" is used for the absent. These negate all "Thouships" which in occasioning "Thouship" asserts the existence of oneself; and they refer to the presence [of God].

There is a group above these and these are higher still. They say: When someone addresses another as "thou" he separates him from himself, and he asserts duality; and duality is far removed from the world of unity. They lost and considered themselves lost in the appearance of God, and said: "There is no I but Me". They spoke truer than all these. I-ship, Thou-ship, and He-ship are all superfluous reflections about the essence of the unity of the Self-existent. They submerged all the three words in the sea of Obliteration and destroyed expressions and annihilated references: "And everything will perish save His face."¹ And their place is more elevated. As long as a man has human attachments with this world he will not reach the world of Divinity above which there is no other stage since it has no end. A pious man was asked: "What is *taṣawwuf*?" He answered: "Its beginning is God and as regards the end it has no end."

1. Quran XXVIII, 88.

CHAPTER TWO ON THE MORE LEARNED ONE IS THE
MORE PERFECT HE IS.

There is a well known tradition of the Prophet saying : "Never has God created an ignorant Wali". The Master of the great Shar'fa, with all his perfection, was commanded to increase [his] knowledge ; and God, the Almighty, orders him : "And say, O my Lord, increase me in knowledge." ¹ One of his blessing sayings is, "No morning will come for any day of yours in which knowledge is not increased". So, when such is the case with the Prophet what will be the case with others ?

For this knowledge which comes to the gnostic through revelation it is not necessary to deal with divorce, business, taxation and transactions because this is an exoteric science; rather, it comes through discovering the affairs of the selfexistence and [Divine] Majesty and Protectorship, and the arrangement of the organisation of existence, and the world of angels, and the hidden secrets in heaven and earth; as He said: "Say [unto them, O Muhammad]: He Who knoweth the secret of the heavens and the earth hath revealed it." ²

To find out the secret of predestination and to divulge it is forbidden; as in prohibiting it the saying of the Prophet distinctly commands: "Predestination is the secret of God, so do not divulge it."

The People of Reality are all of opinion that divulging the secret of predestination is heresy. Also all that is within the knowledge of the Men of Reality is not put into expression, lest all people practise it, because the beauty of the Majesty of [Divine] Oneness is above this

1. Quran XX, 113.

2. Quran XXV, 7.

that it should be the passage of every comer, and the objective of every messenger, and the aim and object of every seeker—while, “Few of my servants are thankful.”¹

In the nature of mankind, in spite of the great number of the limbs of the body, there is not more than “one dot”² worthy of the horizon of Divinity. “We found there but one house of those surrendered [to Allah].”³ So when the case of the constitution of a person is in this fashion that out of the many faculties and limbs, and of the composition of mankind with its multiplicity of compositions, there is not more than one⁴ capable of making progress, then the condition of a populated place should also be conjunctured to be in the same wise. Then the talk is better unexpressed; and these are two couplets of mine :

“In the corner of the tavern are many men,
Who read the secrets of the tablet of existence.
They are out of the evil of the afflictions of the
 revolutions of the firmaments,
They know; and are glad and happy.”

A man possessing in sight should always investigate strange things and realities, and express only that much which is worthy of his mind. Husain Manşûr-i-Hallâj—God’s mercy be upon him—said : “Love between two persons becomes fast when between them no secret remains hidden.” So when love becomes perfect, the secrets of hidden and concealed sciences and of the corners of the existing things do not remain concealed to him.

Since the acme of the perfection of man is to attain the resemblance of God the Almighty, and since the knowledge

1. Quran XXXIV, 12.
2. Refers to the heart.
3. Quran LI, 36.
4. The same *nugla*.

of Perfection is a quality of his, ignorance is a defect in him.

It therefore follows that whoever knows more about the realities of His existence is nobler. And in short: ignorance is hideous.

CHAPTER THREE ON THE AFFIRMATION OF MAN'S RELISH AND AFFECTION TOWARDS GOD, THE ALMIGHTY.

The belief of the Mutakallimān and the whole of the Ahl-i usūl is that man should not take to God for his friend, because friendship consists in the inclination of the soul for a homogeneous being, and God, the Almighty, is above having any kindredship with the creation: rather affection consists in man's obedience towards God.

The People of *ma'rifa* affirm affection and relish. And in that homogeneity is not a condition according to them; since [sometimes] a man likes a colour or an object, in spite of the fact that it is not homogeneous with him. Affection towards God the Almighty has no connection with animal faculties, rather there is a divine point which is the centre of the secrets of Truth, in man. And this affection is related to *Dhawq*. And affection is finding pleasure of one person in imagining the presence of another: and in this homogeneity is not a condition.

Love consists of an affection which has transgressed its limit. It gives rise to the acquisition of desire and yearning. Every yearner has by matter of necessity acquired one thing and not another, because if he has acquired all the beauty of the beloved, he will not remain behind [seeing] his face; and also, if he has acquired and comprehended nothing his desire will not be fulfilled. So all yearning is the acquisition of the non-acquired. But yearning is defective, because it necessitates non-acquirement.

The discourse about the affirmation of relish means the acquirement of perfection with regard to a thing and the knowledge of the acquisition. When perfection with regard to things is acquired and the acquirer is unaware of it, it is not perfection. When the eye acquires perfection with regard to things it consists of the sight's vision of subtle things; and it discovers that, and is relished thereby. The sense of hearing has a relishment, and that is perception of the subtle hearings of pleasant voices. The sense of smell perceives subtilities of pleasant smells: and like-wise in the same manner it is with all other faculties. Perfection, with regard to the rational soul, is the knowledge of Truth and comprehension of realities. So when the soul acquires that, its perfection with regard to supreme things comes from the illumination of the light of Truth, and rises to perfection with regard to God, of which the relish is greater still, because its comprehension is nobler.

The human soul is the noblest of the Seekers and Truth is the greatest of the "known." So relish must be more perfect; but the impotent man has no sense of the pleasures of copulation, though he hears that men enjoy it to their full: and that old man has said well: "One who did not taste, does not know."

This story is the affirmation of relish and affection. In the days of Junayd—peace of God be upon him—the Sûfis were reported against. Ghulam Khalîl¹ and a number of Mutakallimân and Fuqahâ' scandalised the Brethren of

1. Ghulam Khalîl (died 275) whose full name is Abû 'Abdallâh Ahmad b. Muḥammad b. Ghâlib b. Khâlid al-Baṣrî was a Hanbalite faqîh, traditionalist and ascetic, cf. *Tarikh Baghdad* V, 78; *Nafahât ul-Uns* and *Abu 'l-Mahâsin*, *Nujûm*, Vol. II, 79. He urged the Caliph to put Junayd, Nûrî etc., to death since they were freethinkers and heretics cf. *Tadhkirat al-Awliya'* II, 48. See also *Kashf ul-mahjûb*, Transl. p. 191 and *Massignon*, *Textes* p. 212.

Seclusion and gave a verdict of their heterodoxy and infidelity and produced witnesses and documents. In that calamity Junayd withdrew himself. Amrul-qulûb Abu 'l-Husain Nûrî¹ and Kattânî² and Zaqqâq³ and a number of great men were produced in the assembly of justice. The executioner intended to kill [them]. It is a well-known story that Abu 'l-Husain Nûrî made haste to open the execution.⁴ He was asked about it and said: "I wished to sacrifice for my brethren the one moment of my life which remained." This story was related to the Caliph and it turned a cause of their liberation. Before this they also tried to injure Dhu 'n-Nûn al-Miṣrî, but God the Almighty granted him liberty.

CHAPTER ON THE END OF THE BOOK.

The essence of the distributed is not worthy of knowing the undistributed because [in that case] knowledge will also be distributed; and his distribution will also cause the distribution of knowledge. Maṣṣûr-i Hallāj said: "The Ṣūfî does not accept and is not accepted⁵ and is not divided and dissected".

1. Abu 'l-Husain Aḥmad b. Muḥammad an-Nûrî (died 295) was a famous ṣūfî in the time of Junayd. Cf. *Nafahāt al-Uns*; Massignon, *Textes inédits*, p. 51. He founded also a sect cf. *Kashf al-Mahjûb*, transl. by Nicholson, p. 189-95.

2. Abū Bakr al-Kattānî (died 322) was a disciple of Junayd. For his life cf. *Shadharāt* II, 296; *Tārīkh Baghdād* III, 74.

3. Abu Bekr Aḥmad b. Naṣr az-Zaqqāq al-Miṣrî (died 290) was a contemporary of Junayd cf. *Nafahāt* p. 213; *Textes inédits*, p. 44; *Sha'rānî*, *Ṭabaqāt al-kubrā*, Cairo 1299, Vol. I, 177 where Zaqqāq is just the same mistake as in our text.

4. *viz.*, to be killed first of all.

5. Cf. Massignon, *Lexique: Textes Hallajiens*, p. 94 (section III), p. 95 (section IV, 3).

He also said at the time of crucification : " The aim of the ecstatic is the complete isolation of the One in unity".¹

Those who wish to throw off the workshop of the spider ought to remove 19 grippers from themselves. Of these, five are the external birds² and five the internal ones³ and two fast walkers with visible movements and seven slow walkers with invisible movements. Of all, it is more difficult for you to drive off the birds, because however much a man flies, the birds fly a-head of him and perplex him. Of all the birds, the internal ones are the more difficult to repel. Between them is an island where slender legged men dwell. Whenever a man proceeds they suddenly kick their legs and put them in his neck and deter him from his progress so that he may not find the water of life.

I have heard that if one embarks in the ark of Nûh and takes the rod of Moses in his hand he will be freed from that.

1. The Divine union, therefore, is according to Hallaj not the destruction, but the transfiguration of the personality. Cf. Massignon, *Kitâb al-Tawâsin*, p. 165, 169, 182 ; *Lexique : Textes Hallagiens* p. 103.

2. i.e., the five external senses.
 3. the five internal senses.

CHAPTER IV.

TRANSLATION

OF THE

"LANGUAGE OF TRUTH"

AND THAT IS

"THE TREATISE OF THE BIRD."

Praise be to God, the Beneficent, the Merciful. 10 Lord help in its completion.¹

Translation of the language of Truth and that is the treatise of the Bird—by the leader of the world, the most learned of the time, the king of scholars and philosophers Shaykh Shihābuddīn as-Suhrawardī—peace of God be upon him.

Is there anyone among my brethren who may lend me some hearing that I may relate to him a part of my troubles, that perhaps he may bear some of my troubles in partnership and brotherhood, because one's friendship is not pure unless he guards it against the contamination of impurity. And where can I find such a sincere friend—since the friendships of these times are [common] like merchandise at the time of need, and the regard for the friend is discarded when there is needlessness—except the brotherhood of friends which is a tie from Divine proximity, and whose affection comes from sublime neighbourhood, and who see the hearts of each other with the eyes of reality and scour off the rust of doubt and pride from their minds. This class is not assembled except by the call of Truth. When they are assembled they accept this precept.

O Brethren of Reality, conceal yourselves like the porcupine that exposes its inward-side to the desert and conceals his outward-side. For, I swear by God, that your inside is revealed and your outside is concealed.

1—1. The words seem to be an addition by the scribe.

O Brethren of Reality, strip off the skin that you are wearing even as the snake does. And walk like the ant so that no one may hear the sound of your steps. And be like the scorpion so that your arms are always on your back; for the devil comes from the back. And take poison in order that you may live happily. Welcome death so that you may remain alive. And always keep flying and do not specify any nest, for all birds are caught from their nests. And if you have no feathers to fly with, creep on the earth till you change place. And be like the ostrich that swallow hot¹ pebbles. And be like the vulture which eats hard bones. And be like the salamander which perpetually stays in the fire; so that it (fire) may not hurt you tomorrow. And be like the bat which does not come out in the day [time], in order that you may be secure from the hands of enemies.

O Brethren of Reality, there is no wonder if an angel commits no crime, or if a beast or an animal does an evil act, because the angel does not possess the capability of doing evil and the beast does not possess the capability of understanding. On the other hand, the [real] wonder is, the act of a man who carries the commands of passion and submits himself to passions in spite of the light of intellect. And, by honour of God, the Great, that the man who remains firm-footed at the time of the attack of passions is superior to an angel; and again, one who is submissive to passions is far worse than a beast.

Now to revert to my tale and relate my troubles :—

Know you, O Brethren of Reality, that a number of hunters came to the desert and spread their nets and scattered corn and set up the illusions of terrifying figures and scare-crows²; and hid themselves in leaves. I was flying in a flock of birds. When the hunters saw us they whistled

1. *i. e.*, sun-baked.

2. In order to give the desert the appearance of a corn-field and to deceive the birds.

beautifully and put us into doubt. We looked [down] and saw a clean and beautiful place. We had no misgivings, and no suspicion kept us back from the desert. We turned towards that snare-house and were caught in the snare.

When we looked about we descried that the loops of the snare were in our necks and the fetters of the nets on our feet. All of us tried to move that perhaps we may be freed from that calamity. The more we moved the firmer became the bonds. So we gave up ourselves to destruction and submitted ourselves to that affliction. And every one became busy with his own affliction, for we did not care for one another. We engaged ourselves in finding out a stratagem as to how to free ourselves. For a time we remained thus, till we made a habit of it and forgot our previous custom. We found ease in the bonds and resigned ourselves to the narrowness of the cage.

Then one day I looked out of these bonds and saw a number of my friends who had got their heads and wings out of the snares and had come out of these narrow cages and were about to fly. And every one had a strap of those scare-crows and bonds left on his leg, which [however] did not hold back their bodies from flight. They were pleased with those bonds. When I saw that I remembered my former times and my liberty in the air. And that which I [formerly] liked and loved became irksome. I wished to die out of grief or that my soul may leave the body at their departure. I called out to them and cried to them for help to come close to me and guide me in contriving for my relief and to share with me in my affliction, for I was driven to despair. They recollected the stratagem of the hunters; were frightened; and ran away from me. I bound them by the oath of old friendship and companionship which knew of no impurity. That oath did not remove the doubt from their hearts and they perceived no assurance of heart [about my friendliness] to help me. Once more I reminded

them of past days, and displayed my helplessness. They approached me. I asked them about their state [saying] "How did you secure your freedom and how are you contented with those remainders of the bonds?"

Then they helped me in the same way in which they had contrived for themselves; so that I got my neck and wings out of the snare. And they opened the door of the cage. When I came out they said to me, "Regard this [much] freedom as a blessing". I requested, "Remove this bond from my leg". They replied, "Had we the power to do so we would have first removed it from our own legs. And no one asks for cure and medicine from a sick physician; and if he asks for medicine from him, it is ineffective."

So I flew with them. They said to me, "We have before us lengthy roads and frightful and fearful stages of which we cannot be care-free. Rather we may likely loose this state for a second time and be once again entangled in that former state [of captivity]. So we must take all pains to fly out of these fearful nets all at once and to fall on the right path once again."

Then we took to the middle of two roads. It was a valley abundant in water and green grass. We flew alright till we passed those snare-houses. And we did not attend to the whistle of any hunter. And we reached a mountain-top and looked about. In front of us there were eight other mountains, the summits of which the eyes of the onlookers could not behold on account of their height. We said to one another, "Alighting is out of question, and there is no security better than passing these mountains safely, because in every mountain there is a number of people who aim at us. And if we attend to these [mountains] and remain with the delights of these mountains and the pleasures of these places, we will never reach our

end. So we took great pains, so that we passed six mountains and reached the seventh. Then some said, "It is time to take rest, for we have not the strength to fly; and we are away from enemies and hunters and have come a long distance, and an hour's rest will take us to the destination; but if we add to these troubles we will perish."

So we alighted on this mountain. We saw trimmed fruit-gardens, beautiful buildings, nice palaces, pleasant fruit-bearing trees and running waters, such that its bounties arrested the eye and its elegance deprived the body of its senses; and notes of birds the like of which we had not heard, and sweet smells which had never reached our nostrils. We took fruit and water with great pleasure¹ and we stayed there till we cast away our fatigue. Then we heard the cry: "We must prepare for the journey because there is no safety beyond circumspection, and no fortress is stronger than suspicion; and to stay for long is to waste away life; and the enemies are following at our wake and gathering news (about us)".

So we went up to the eighth mountain. On account of height its summit reached the sky. When we neared it we heard notes of birds on account of the melodiousness of which our wings became feeble and we began to drop. We saw many kinds of bounties, and figures, from which we could not remove our eyes. We alighted. They treated us kindly and entertained us with these bounties which no created being can praise or describe. When the governor of that province made us free with himself and when familiarity developed we informed him of our affliction and explained to him what had passed on us. He was distressed and said, "I heartily share these sorrows with you". Then he added,

1. Persian خوشی بس. If we read بس to go with میرها و آبها it will mean "Out of pleasure we took plenty of those fruits etc."

"At the end of this mountain there is a city where His Majesty the king resides. He removes the oppression and grief from every oppressed person that reaches his court and trusts is him. And whatever I say in praise of him is incorrect because he is above all that".

So our hearts were consoled with what we heard from him, and in compliance with his instructions we set for the court and reached that city.

We descended in the court of His Majesty the king. He had informed the vedette of the country before our arrival; and an order was issued to present the visitors to His Majesty. So they lead us. We saw a palace and a courtyard of which our eyes could not behold the wideness. When we passed [these] a curtain was raised and another courtyard came into view more beautiful and wider than that [former one], so that we considered the first one darker in comparison to this courtyard. Then we reached a parlour. When we stepped into the parlour, we saw from a distance the light of the beauty of the king. In that light our eyes were perplexed and our intellects went stray; and we swooned. Then with his kindness he restored our intellects and gave us liberty to speak. We narrated our hardships and troubles to the king and related our stories; and requested him to remove the remaining bonds from our legs so that we may remain in service at the court. He answered, "The same person will remove the bonds from your legs who has put them there. I will send a messenger with you so as to compel him to remove the bonds from your legs." And the chamberlains shouted out that we must depart. So we turned away from the king; and as yet we are on the way, walking with the king's messenger.

Some of my friends asked me to describe His Majesty the king and to narrate his beauty and grandeur. Though I cannot accomplish that, [yet] I will give a brief summary.

Know you, that whensoever you imagine in your mind a beauty unmingled with any evil and a perfection untouched by any defect, you will find it there; since in reality all beauties belong to him. At the time of gentleness he is all face: at the time of generosity he is all hand. Whoever served him gained eternal blessing, and whoever turned his face from him "lost this world and the next."¹

On hearing this story many a friend said, "I think that a fairy molests you or a demon has permeated through you. By God you did not fly; rather, your intellect has flown away; and they hunted not you, but your consciousness. Whenever did a mad man fly? Whenever did a bird speak? Perhaps yellow-bile has overcome your temperament or insanity has found its way to your brain. You must take a decoction of the dodder of thyme;² and go to hot-water bath and pour hot water on your head; and use the oil of water lily;³ and observe moderation in your meals; and avoid wakefulness; and have no worries—since before this we used to find you sensible and wise. And God is our witness that we are sick for you and on account of the confusion that has found its way to you.

They talked much and I accepted very little. And the worst of words is that which is wasted and remains ineffective. And I seek help from God. And whoever does not believe what I have said is ignorant, and "those who do wrong will come to know by what a [great] reverse they will be overturned."⁴

1. Quran XXII, 11.

2. *Afthimān* (from Greek *epithymon*) is a medical plant.

3. The oil of *nilōfar* i.e. *Euryale ferox* Salisb. is well-known as a calming medicine.

4. Quran XXVI, 228.

CORRIGENDA

- P. 7, 12 instead of "final" read "final o "
- P. 10, foot-note 6 after "had" delete "times"
- P. 11, 13 instead of "philosophy" read "his philosophy,"
- P. 26, 5 instead of "image" read "the image"
- P. 32, 7-8 instead of "all questions ..treatise" read
"all objects are but subservient to it"
- P. 35, 1 instead of " he also...sama " read " he should
also try to complete it through samā "
- P. 35, 12 instead of "soul" read "nearness"; instead of
"is emerged in" read "has alighted on"
- P. 41, 5 from the end: instead of " he will...face" read
"his desire will not remain unfulfilled"
- P. 46, 11 instead of "swallow" read "swallows"
- P. 47, 21-22 read according to the commentary "which,
in spite of that, did not keep them back ..."
- P. 50 10 instead of "He had...country" read "The
vedette had informed the king"
- P. 51, 12 delete "mad"

Persian Texts.

- Page ٦ line ١٢ instead of افول read افول
- " ١١ " ٢ instead of تعجب better read متعجب (not in the Ms.)
- " ١٩ " ١٣ instead of در كلام read در كلام
- " ٢١ " ٢ instead of وروا read وروا
- " ٢٨ " ١٠ instead of چنك read چنك
- " ٤٨ " ٣ instead of بنكرستيم read بنكرستيم
- " ٥٨ " ٢٢ instead of اين مرتبت read اين مرتبت
- " ٦٥ last line ١٨-٧ س ٢٠ س

Corrigenda in the Arabic Text of p. ٩ .

- بالتسبيح فرضة في كتاب الله المصطور بالبيان وقال لو لا ازاعة
المبطلين نطقت الفطرة بشواهد الايمان ادفعوا هموم الحادثات بحميات
الازل ، اذا رضى صاحب اليد العليا خست الوشاة ، وقال امر الله ٣
بالرصد اذا توغلت في الهوى علمك الهوى كيف يكون ، كتاب الله
مشهود يراه الغافلون و يقرأه العاقلون ، ما شكر الرب بأفضل
من الصبر ولا ارضاه كالرضا . ٦

-
- (١) لولا : غ L | ازاعة : اذاعة S اراعه B ارايمة L
(٢) نطقت : قطب S سقطت L | الفطرة : الفطار S | بشواهد :
لشهود S | هموم : سموم R : بحميات : محميا BL
(٣) خست : خمسرة R
(٤) في الهوى : بالهوى L | يكون : تكون R
(٥) مشهود : مشهودا BLRS | يقرأه العاقلون : يقرأه الغافلون L
(٦) ولا ارضاه : والا رضاه R ولا رضاه L

فى الدارين لغنوا لغنا يقطع ادبارهم ويردهم الى سوء البرازخ المشحون
 بالعذاب، وقال العقل نور الله ولا يهتدى الى النور غير النور،
 ٣ ولا يظهر صورة نورانية الا فى مرآة فردانية، النفس مرآة الله
 لا يشبهها مرآة الاجسام، اذا انحل التركيب رجع الواحد الى
 الوحيد، وقال اصرف الفكرة الى الآثار، واعرف الله بعجائب آياته،
 ٦ بشواهد هية الحضور، فان الفكرة لا تسلط على آله الارباب، وقال
 اذكرى ايتها المدينة الفاضلة ربك باضواتك المتجامعة والصابح
 والتفخيم والتعظيم ما ابهاك يا مدينة تحى بذكر الله اسواقها ومشارعها
 ٩ وسككها وبيوتها وسطوحها عند بلوغ رأس النيرات الى مراسم
 المسيح وكبرى تكبيراً جهرياً يهزم جيوش الشيطان ويقهر عبدة الطاغوت
 ويرعد خيئات النفوس ويهز النفوس ويحرك الاشباح الصيحة الجمهورية

- (١) لغنوا لغنا : يعنوا العناء BL : يردهم : يوردهم R | سوء : السوء R
 (٢) الى : فى RS
 (٣) يظهر : تظهر R | الله : الله تعالى و مرآة الله R
 (٤) يشبهها : تشبهها R | رجع : يرجع S
 (٥) الوحيد : التوحيد BL | بعجائب : باعاجيب BRL
 (٦) هية : يينة R هية LB | تسلط : يتسلط R
 (٧) المتجامعة : الجامعة BL (٨) تحى : لعنى BR
 (٩) سككها : مسلكها R | النيرات : النيران BL
 (١٠) يهزم : تهزم R | جيوش : جنود BL | يقهر : يقهر R
 (١١) يرعد : ترعد R | يهز : تهز R | ويهز النفوس : غ فى BL |
 الاشباح : الاشياء S | الجمهورية : الجمهورية B

- بأفضل ما يمكن و تزهد بها عن خيئات الامور فان قيم المواد بصورها،
 وقال لا تترك الفكرة الخشبية ترى كالسم اصر فيها وهي ضعيفة لثلا تضعفك
 ٣ قوتها ادرك صغار الامور قبل ان يدركك كبارها، اسلك ايها الفكور قلب
 يقظان وقف موقف التعظيم وانت من النور ريان، اغتنموا قدرتكم الزائلة،
 وقال فيامن اضل اقرب الاشياء منه ما ابعذك عن ابعدها اطلب باري الكل
 ٦ في القرب الاقرب وان كان في العلو الاعلى قهرا وشرفاً، امر الله لا يتعظك
 بما توانيت ايها المتخلف و لكنك تبقى عرياً عن الفضائل، مد عينيك
 مدا وابسط ابسطاً واترك الشاغل من نبات الظلمة، لترى القيوم
 ٩ قائما بالقصر على رأس الوجود كله بالمرصاد، ولقد غنى الحبيب
 فاين الواجدون هذه برزة النور والقوم في ملاعب العشق يلعبون،
 لا تأنس بنفار الهمج لاتبع هيبة الصمت بالوسط من الكلام، وقال لا يترك
 ١٢ حامل السيف الجاهلي ان يدنو ولا المرأة المستهوية الملقية الجسد في
 الطرائق ان تثبت بذيله وطوائف من النيران التي قل ضوءها
 وكثر دخانها طفت تنطفئ لهبوب ريح زعزع، ان عبدة البطن والفرج

- (١) مواد : الامور BL (٢) ضعيفة : ضعيف L | تضعفك : يستضعفك L
 تستضعفك BR (٤) يقظان : يقضان R (٦) يتعظك : يتعطل R
 (٨) وابسط : والصواب «وابسط اليهما» (٩) كله : غ BL
 (١٠) برزة : بردة R | النور : النوم BL
 (١١) بنفار : ولعله «بنقار» | الهمج : غ BL
 (١٢) حامل : حاصل L | الجاهلي : الجاهل S | اولاً : لا BL |
 مستهوية : متهونة R | الملقية : الملقية BL

تَحَرَّكَ الِاسْبَابُ، وَقَالَ وَبِبَابِ الْحَقِّ قَوْمٌ لَا تَشْغَلُهُمْ صَدَمَاتُ الْاَسْبَابِ
وَلَا يَجْزَعُونَ مِنَ الْبَلَاءِ، فَإِنَّ الْبَلَاءَ صَرَاطُ اللَّهِ تَعَالَى بِهِ سِرَتْ قَوَافِلُ
الرَّجَالِ وَلَوْ سَلَكَتَهُ لَوَجَدَتْ عَلَيْهِ آثَارَهُمْ، وَلَعَرَفَتْ مِنْهُ أَخْبَارَهُمْ، ٣
فَكُلُّ أَرْضٍ لَمْ يَصْبِهَا صَيْبٌ مِنَ الْمَصَائِبِ ابْتِئَانٌ تَنْبِئُ تَنْبِئُ النَّجَاحِ،
وَقَالَ نَعَمْ الرِّفِيقَانِ الْجُوعُ وَالسَّهَرُ يَضَعِفَانِ أَعْدَاءَ اللَّهِ مِنَ الْقَوَى،
يَعْقُرُ مَطَايَاهَا وَبَعْدَ الْمَشْرِقِ لَسْنَى الْإِشْرَاقِ الْفَقْرُ سَوَاطِلُ اللَّهِ ٦
بِهِ سَاقِ الصِّدِّيقِينَ إِلَى فَوَاضِلِ الدَّرَجَاتِ، وَقَالَ يَا مَنْ كَلَّفَ بِالْمَنْطِقِ
الْمَبِينِ صَبْرًا عَلَى مَا أَمَرْتُ بِهِ، أَقِمِ الذِّكْرَ فَلَنْ يَصْدُكَ عَنْهُ أَحَدٌ
وَسَيَهْلِكُ اللَّهُ الْكَافِرِينَ بِغَتَّةٍ، إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى هُوَ الْقَائِمُ عَلَى النُّفُوسِ ٩
وَيَسْتَوْفِي الْحَقُوقَ لِلْعِبَادِ، وَقَالَ لِكُلِّ قَهْوَةٍ سَكَارَى وَلِكُلِّ بَحْرِ
مَغْرَقُونَ، كَمْ بَيْنَ حَائِثٍ فِي الظُّلُمَاتِ زَحْزَحَ عَنْ نَوْرِ الشَّمْسِ وَبَيْنَ
حَائِثٍ أَغْرَقَهُ ضَوْءُهَا فِي قَرْبِهَا الْاقْرَبُ وَقَالَ، إِنَّ تَعْبُدَ اللَّهَ حَتَّى خَيْرٌ مِنْ ١٢
أَنْ تَعْبُدَهُ خَوْفًا فَإِنَّ التَّعْبُدَ بِالتَّخْوِيفِ دِينُ اللَّئَامِ، وَقَالَ أَعْمَلْ لِنَفْسِكَ
فَقَدْ ذَلَّ مَنْ أَحْوَجَ إِلَى الشَّفِيعِ، وَقَالَ نَقَشَ مَدَارِكُكَ أَيُّهَا الْإِنْسَانُ

-
- (١) بِيَابِ الْحَقِّ قَوْمٌ : ثَبَاتُ الْحَقِّ BL
(٢) الْبَلَاءُ : الْقَلْبُ S اللَّهُ تَعَالَى : غ فِي BL | سِرَتْ : سِيرَتْ BL عَبَّرَتْ R
(٣) لَعَرَفَتْ : تَعَرَفَتْ R (٤) تَنْبِئُ : غ فِي BL
(٦) يَعْقُرُ... يَعْدُ : كَذَا ! وَالصَّوَابُ يَعْقُرَانِ... يَعْدَانِ لَسْنَى : لَسَاءَ R لَنَا BL
(٩) بَغْتَةً : بَزِيغَةً S (١٠) وَيَسْتَوْفِي : يَسْتَوْفِي BR
(١٢) أَغْرَقَهُ : أَحْرَقَهُ S ضَوْءُهَا : نَوْرُهَا R
(١٣) نَقَشَ : نَفَسَ S مَسَّ BL

- من ملكة البروق، وقال لا تحدث نفسك ان كنت امرءا ذا جذبان
 تنكح علي سرير الطبع راضياً برغد عيشة في هذه الخربة القذرة
 ٣ وتمد رجلحك وتقول قد احطت من العلوم الحقيقية بشعرها،
 ولنفسى علي حق كيف وقد فزت بقصب السبق علي اقراي، ان هذه
 خطرة ما افلح من دام عليها قط، وقال كل هذه العلوم يفتقر لتفسير
 ٦ يستيقظك من رقدة الغافلين وما خلقت لتنعس في مهلك انتبه
 يا مكين، وانزعج بقوة وارفض اعداء الله تعالى فيك
 واصعد الي الطاسين لعلك ترى ربك بالمرصاد، وقال روح سرك بترك
 ٩ ما ثقلت عليك تبعاته، واذكر موتك وقدمك علي الله في كل يوم مراراً،
 احفظ الناموس ليحفظك، وليكن يومك خيراً من امك ولو بقليل
 والا فانك من الخاسرين، لا تؤخر الي غد شغل يومك فان كل يوم
 ١٢ آت بمشاغله، و لعلك لن تلحقه، وقال كن ذا عزيمة فان عزائم الرجال

- (١) امرءاً ذا جذبان : امرأ ذا حدثان S
 (٢) الطبع : الطبعه S | عيشه : عيش S
 (٣) تقول : يقول L | العلوم الحقيقية : الحقيقة S
 (٤) كيف : غ S | بقصب : قصب BLRS | اقراي : اخواني R
 (٥) كل : غ في BL | يفتقر لتفسير : صغير RS صغه سفير BL
 (٦) فيك : غ في BL (٨) طاسين : الطاسين R
 (١٢-٨) يتداء BL | ليكن يومك... الخاسرين، ثم «روح سرك... يحفظك
 (٨) سرك : نفسك S (٩) قدمك : قدمك L | في كل : كل S
 (١٠) ولو بقليل : غ في BL

اقلب ونضع الوقت وتشوش الفكرة وليس فيها طائل، بل يجوز النظر
 فيها لتنجيد الطبع في اوانل امر السالك، ليرتقى الى اعلى العلوم
 الخفية، اما الاقتصار عليها فهو جهل وخسارة، وان لم تصدقني ففكر
 في رموز الاقدمين و تأمل كتب افلاطون و هرمس لتعلم ان اهم
 علوماً أشرف من مقولة متى والملك، وقال بعد ان ذكر غرض
 الافلاك في الحركات على راي المشائين واما انت ان اردت ان
 تكون عالماً آلياً من دون ان تتعب وتواظب على الامور المقربة
 الى القدس فقد حدث نفسك بالعمتغ او شبيه الممتنع والناس
 يجتهدون في طاب الباطل غاية الاجتهاد، و ايضاً رهايين الامم
 و زهادهم قد يتركبون الامور الشاقة و تركوا المألوفات لا لغرض شريف
 بل لمطالب خيسة فقيح بطالب الحكمة ان لا يجتهد ولا يطلب
 الطرق، فان طلبت واجتهدت لا تلبث زمناً طويلاً الا وتأتيك البارقة
 النورانية وترتقي الى الكينة الالهية الثابتة فما فوقها، ان كان
 لك مرشد وان لم يتيسر الارتقاء الى الملكة الطامسة فلا اقل

- (١) تشوش : توسوس L ' الفكرة : الفكر BL
- (٢) الخفية : الحقيقية S (٣) مقولة : مقولات S
- (٤) ان اردت : اذا اردت L (٥) تكون : يكون L تواظب : تواظب BRL
- (٦) حدثت : تحدثت S حديث L ا شبيه : سبب L
- (٧) الباطل : باطل BRL رهايين : جمع الرهبان وفي R : رهابيون
- (٨) تركوا : ترك BL والاحسن « يتركون » ا لغرض : الغرض L
- (٩) فقيح : فقيح L (١٠) تلبث : يلبث L
- (١١) سترقي : سترتقي R | كان : غ L

- المقولات انظر كيف انتقلت الحكمة من النظر في امور الروحانيات
ومعرفة الطرائق الى مشاهداتها وسلم الخلع بالعلوم العميقة التي تشهد
٣ بصحتها الامم الفاضلة وعليها كان مدار الحكمة و اعتماد الحكماء
الى ما فعل شيع المشائين من الاختصار على امور تشبه مقولة متى
والجدة بحيث صارت التي هي بالحقيقة حكمة وكان عليها السير
٦ وشهود انوار الملكوت منقطعة لا يعرفها المنتسبون الى الحكمة في
هذه الازمنة اني لاعلم يا اخواني انه اذا نادى منادى الحق بظهور الحقائق
تنطمس هذه الاقاريل الناقصة الشاغلة وان بقيت تبقى في المواقف
٩ الجدلية في رياضات المبتدئين وتعود الحكمة الرئيسية فان صاحب
الزور ذات الانق اذا انذر صدق واذا وعد حَقَّق وقال بعد قوله بين
السواد والبياض انواع غير متناهية فمثل هذه هوسات وقعوا فيها
١٢ لتضييع طرائق الحكماء الاقدمين من السلوك وعلوم المشاهدة لانوار
الملكوت واسرار الخلع والتجريد ودوام الانصباب الى مطالعة جلال
الحق فلما تركوها سَاطَ اللهُ عليهم هذه الهوسات اما تراها كيف تقسى

-
- (١) انتقلت : غ في BL | فى امور : الى الامور L
(٢) الطرائق : الطريق BL | بالعلوم : والعلوم BL | تشهد : يشهد L
(٣) شيع : شيعة R شيخ S | تشبه : نسبة S يشبه L
(٥) الجدة : جده S (٧) لاعلم : لا اعلم BL | منادى : المنادى R
(٨) تنطمس : ينطمس L | الناقصة : الناقصة RB | تبقى : يبقى L
(٩) تعود : يعود BL | فان : وقال فان S
(١٠) الزوردة : الزوردة S | الانق : الانق R الانق BL
(١١) هوسات : هوسيات R موهومات L (١٢) تركوها : تركوها BRL

- القبور واحضر البشر والموجودات في عرصة الله تعالى يوم القيمة لعل من كل الف تسعمائة وتسع وتسعون يبعثون من اجداثهم وهم قتلوا العبارات وذبائح سيوف الاشارات وعليهم دماءها وجروحها غفلوا عن المعاني فضيعوا المباني وقال الحقيقة شمس واحدة لا تتعدد بتعدد مظاهرها من البروج المدينة واحدة والدروب كثيرة والطرق عسيرة يسيرة وقال ان الرجل لا يصير اعلا المعارف والمكاشفات العظيمة الا بتعب عظيم وقال قد ظهر في زماننا جماعة يظنون دعابة المتخيلة اذا استهزت بهم مكاشفة يريد بذلك الخيالات التي يجدونها من أكل الحشيش وقال اول الشروع في الحكمة الانسلاخ عن الدنيا واوسطه مشاهدة الانوار الالهية و آخره لانه لا نهاية له وقال عقيب ذكر

- (١) و احضر : وحضر BL | البشر : البشر S | والموجودات : غBLR
(٣) قتلوا : قتلوا من BLRS | وذبائح : ذبائح BL | الاشارات : غ في BL
(٤) جروحها : جروحها L | المباني : المعاني S
(٥) تتعدد : تتعدد LR | مظاهرها : مظاهرها B ظاهرها
(٦) عسيرة يسيرة : غير يسيرة BL عسيرة يسيرة عديدة S
(٧) للمعارف : الا بالمعارف BS | الا بتعب : بتعب BS
(٩) استهزأت : اشهرت BL | يجدونها : يجدوها RL يجدوها R
(١٠) أكل : تأكل BRS يأكل L

في زيادة في R فقط وهي 'قل لاصحاب...' و 'شربنا...' و 'ترتاح...'

انظر ص ١١٠

- إذا قطعتهما أولاً نجوت منها والآن تنادى بك الى ما لا يلائم ، وقال
أكثر الدعاء في أمر الآخرة واسأل الله ما يبقى معك ابداً لا ما
يزول ، وقال لا تتكلم قبل الفكر فكر مراراً ثم قل فان كنت
بنطقك صائراً من الصالحين فيوشك ان تصير بالصمت ملكاً من
المقربين ، وقال لا تعجب بشيء من حالائك فان الواهب غير
متناهي القوة عليك بقرأة القرآن كأنه ما أنزل الا في شأنك فقط ،
واجمع هذه الخصال في نفسك فتكون من المفلحين ، وقال الصوفي
هو الذي اجتمع فيه الملكات الشريفة والتصوف اصطلاح عن هذه ، وقال
كما قصرت قوى الخلائق عن ايجادك قصرت عن اعطاء حق ارشادك ،
بل هو الذي أعطى كل شيء خلقه ثم هدى قدرته اوجدتك وكلمتك
ارشدتك ، وقال لا يلحق بك اختلاف العبارات فانه اذا بعث ما في

- (١) قطعتهما : قطعته BLRS | اولاً نجوت : ولا تحوت B | منها :
منه BLRS | والآن : ولا | تنادى : تبادى SL
(٢) اسأل : سبيل S سل BL | لا ما : الى ما BL ما RS
(٣) يزول : لا يزول B لا ترون B | تتكلم : يتكلم B | فكر : كرر B غ في B |
قل : قال S
(٤) صائراً : صابراً R | بالصمت : غ في BL (٥) تعجب : يتعجب B
(٦) خصال : خصائل B | فتكون : فيكون B
(٨) والتصوف : التصوف B هذه : هذه الحال S
(٩) ايجادك : انشاءك BL (١٠) كلمتك : كلمته BL
(١١) وقال : غ في R

٥٠ زياده في B وهي ٥٠ وما ينسب... نديم خود راه انظر من ١١٣

وَمَا يَنْسِبُ إِلَيْهِ * أَعْلَى اللَّهِ رَتْبُهُ وَلَمْ اتَّحَقِّ ذَلِكَ :

او تعلم داركم لمن جمعت قامت رقصة وصفقت واستمعت
والقهوة او تعلم من يشربها كانت خضعت لشاربيها ودعت ٣

وله أيده الله تعالى دو بيت فارسية

یکچند بتقلید گزیدم خود را

تا دیده همی نام شنیدم خود را ٦

در خود بودم ازان ندیدم خود را

از خود چون برون شدم ندیدم خود را

٩ ومن لطائف كلماته

قدس الله روحه العزيز : من ام يتسبح باعاجيب سرادقات العليين
فهو من الغافلين، ومن ام يذوق من مآذبة رب العالمين فهو من الخاسرين
ومن لم يتلذذ بلذة أشعة انوار المقربين فهو من المحرومين، وقال اذا ١٢
ضبطت نفسك عن الاشتغال بالزائد على مهمم بدنك الضروري
واستكملت بالمعلم أتيت على كثير من الفضائل وعليك بالتسايح والاوراد
واقطع الخواطر الرديئة واتق الخواطر الجيدة والخواطر الرديئة ١٥

(٥) دو بيت : رتبته R

(١٠) قدس الله روحه العزيز : غ في BL أشركنا الله تعالى في صالح

دعواته R (١١) فهو من الغافلين : غ في S و من لم :

ولم S | من مآذبة : مأذبة R

(١٥) الخواطر الجيدة و الخواطر الرديئة : غ في BL

* هذه الابيات موجودة في باب 'من لطائف كلماته' في نسخة R

وقال (موجودة في S فقط) †

فر بالتعيم فان عمرک ينفد وتنعم الدنيا فليس مخلص
 ٣ واذا ظفرت بلذة فانقض لها لا يمنعك عن هواك مفند
 وصل الصبح مع الغبوق فانما دنياك يوم واحد يترده
 وعداك تشرب في الجنان مدامة ولتندمن اذا نهاك الموعد
 ٦ كم امة هلكت و دار عطلت ومساجد خربت و عتر معبد
 ولكم نبي قد اتى بشريعة قدما وكم ملكوا لها وتعبدوا
 وله (موجودة في R فقط)

٩ بدا لك سر طال عنك اهتمامه ولاح صياء كنت انت ظلامه
 وانت ججاب القلب عن سر غيبه ولو لآك لم يطع عليه ختامه
 وله (موجودة في R فقط)

١٣ كلامي عفار عتقت ثم روقت وبعض كلام القائلين تصير
 اذا بزغت يوماً بزاخ خواطري فما لاصاير الطريق صغير
 وله (موجودة في BCI)

١٥ قد كنت احذر ان اشقي بفرقتكم فقد شقيت بها ام ينفع الحذر
 المرء في كل يوم يرتجى غده ودون ذلك مخبوء له القدر
 القلب يأمل والامال كاذبة والنفس تلهو وفي الايام معتبر

(٢) وتنعم ... مخلص : و نعيم ذي الدنيا فليس بخلص S

(٥) وعداك : وعدواك S | معبد : معبد S

انظر ابن ابي ابيبة ج ٢ ص ١٧٠

وقال

٢ اقسمت بصفو حَبكم فى القدم ما زل الى غير هواكم قدسى
قد امزج حَبكم بلحمى و دمي قطعى صلتى وفى وجودى عدمى
وقال (موجودة فى RS فقط)

٣ ما اعشوشبت الربى وفاح الشيح وانعجرت* السحب ولاحت يوح
٤ او ازهرت الزهر وهب الريح الا وصبت الى لقاك الروح
وقال (موجودة فى RS فقط)

٥ ترتاح ازواح العباد لوجهها حتى تسمى راحة الازواح
٦ لا تطلب المصباح ان لقاءنا بالليل يغنينا عن المصباح
وقال (موجودة فى RS فقط)

٧ شربنا على روض الربيع المهفوف فجاد لنا الساقى بصهاء قرقف*
٨ فلما شربناها ودب ديبها الى موضع الانسار قلت لها قفى
مخافة ان يسطو على شعاعها فيظهر جلاسى على سرى الخفى
وقال (موجودة فى RS فقط)

٩ قل لاصحاب رأونى ميتاً فبكونى اذ رأونى حزناً

لا تظنوني بانى ميت ليس ذا الميت واللّه انا

١٢ انا عصفور وهذا قفصى طرت عنه و رهنّت رهناً

وانا اليوم اناجى ملأ وارى الله عياناً بهنا

١٤ فاخلعوا الانفس عن اجسادها ليثرون الحق حقاً بينا

(١) زل : زال R (٣) بوح : بوح R لوح S (٤) هب : هبت RS

(٦) نطلب : تطلب R | اللقاءنا : لقاءها R | يغنينا : يغنيك R

(٨) الى : على R

(١٤) وارى : وراى S | بهنا : فهنا S انظر ابن ابي اصيبعة ج ٢

ص ١٧٠ : بهنا * اى انصب + اى الخمر

مما اظنّها له

٢ بكّل صبح وكر اشراق ابكى عليكم بدمع مشتاق
قد لسعت حية الهوى كبدى فلا طيب لها ولا راق
غير الحبيب الذى شغفت به فانه رقيبى وزيماقى

وله رباعية

٤ آيات نبوة الهوى بي ظهرت قلبى كتمت وفي زمانى اشتهرت
هذى كبدى اذا السماء انفطرت شوقا ركواكب الدموع انتشرت
ايضاً له

٦ يا صاح اما رأيت شها ظهرت قد احرق القلوب ثم استرت
طرباً طرباً لضوئها حين طرت باتت وتوات وأنارت و سرت
وقال (موجودة فى ٥ فقط)

٨ سر يبدو وان بدا استعلن مكنون سرير سره مستمكن
الخلق رضوا بظلمة ذات حزن كم قلت وكم اقول لكن مع من

-
- (١) بكّل : وكر R / عليكم : عليهم S
(٢) كبدى : كبد L ، راق : راقى BCL ، (٣) غير : لا BCL
(٤) بي : قد S ، قلبى : قلبى R / اشتهرت : شهرت L
(٥) السماء : لسماء L (٦) صاح : ضاح C / اما : اما R
(٧) اضوؤها حين طرت : اشوقها حين سرت RS / توات و أنارت :
اضأت و تولت RS / باتت : باتت BCLRS

و تَلَقَّتْ نَحْوَ الدِّيارِ فشاهدت ربعا عفا اطلاله قتمزقا
و غدت تردّد في الفضاء حينها فتروم مرتبعا زلوق المرتقى
٣ وقفت نسائه فردّ جوابها رجع الصدى أن لاسيل الى اللقا
فبكت بعين الحال معهد عهدا اسفا على شمل مضى و تفرقا
فكانها كانت اضاءة بارق نم انطوى فكانه ما ابرقا

وله

٦

خليلى ان الانس في فرقة الانس فكان ابدأ ما عشت في حضرة القدس
تعيش بالا موت و تبقى بلا فنا و تلحق بالمعنى وتناى عن الحس
٩ و تبطلك الاملاك فيما آتته و يشرق نور منك دائرة الشمس
فانت هو المعنى وفيك وجوده رفيك جميع الخلق والعرش والكرسى

وله

١٢ ولما وردنا ماء مدين نستقى على ظمء ممّا الى موقف النجوى
نزلنا على حى كرام بيوتهم مقدسة لا هند فيها ولا علوى*
ولاحت لنا نار على البعد اضرمت وجدنا عليها من نحب ومن نهوى
١٥ سقانا وحيانا فاحيا نفوسنا واسكرنا من راح اجلاله عفوا

(١) فشاهدت : و شاهدت S عفا : عفت L قتمزقا : فمرقا C

(٢) فتروم : لتروم S مرتبعا : مرتبعا R زلوق : بروق BCL

(٤) فبكت : فبكت C

(٥) كانت : اذت R ضاءت L (٧-١٠) غ في BCL

(١٢) نستقى : يستقى C (١٥) فاحيا : واحيا R اسكرنا : انكرنا C

عفوا (اي بلا تعب) : العفوى BOLBS

* اسم معشوقة

وأتى فى الظلام رأيت ضوء كأن الليل بتدل بالنهار
 وبأتينى من الصنعاء برق يذكرنى بها قرب المزار
 وكيف أكون للديدان طعاماً وفوق الفرقدين رأيت دارى ٣
 أأرضى بالاقامة فى فلاة واربعة العناصر فى جوارى
 الى كم آخذ الحيات صحبى الى كم اجعل الثنين جارى
 اذا لاقيت ذاك الصنوء أفنى فلا ادري يعينى من يسارى ٦
 ولى ستر عظيم انكروه يدقون الرأس على الجدار

وله رباعية

٩ من انكر مذهب الهوى فليات انبه بما سمعته من ذاتى
 انبه عن الحمى وعن ساكنه من لم يذق الهوى من الاموات
 وقال

١٢ خلعت هياكلها بجرعاء الحمى وصبت لمغناها القديم تشوقا
 محجوبة سمرت واسفر صبحها وتجردت عقا اجد واخلاقا

- (١) و اتنى : و انا R | بتدل : زين R
 (٢) بها : به BCL | المزار : الديار BCL
 (٣) أكون : يكون BC | الفرقدين : الفرقلين C | رأيت : عرفت BCL
 بنيت R
 (٤) أأرضى : أرضى CL
 (٥) ولى... الجدار : غ | جدار : جدارى R
 (٦) وله رباعية : وقال BCRL (٩-١٠) غ فى BCL
 (٧) من انكر : ولى شراك S | انبه : اتنيه S
 (٨-١٠) اتنيه : اتنيه S (١٢) وصبت : رضيت C

فغبننا به عتاً و نلتنا مرادنا ولم تبق فينا بعد ذلك اثار
سجدتنا سجوداً حين قال تمتعوا برؤيتنا اني انا لكم جار

وله

٣ قوم رقدوا فهم نيام يا قلب رعدهم فصداهم ظلام يا قلب
ما ينفع بالنصح كلام يا قلب فاصفح عنهم وقل سلام يا قلب
ولما دفن بظاهر حلب وجد على قبره مكتوب

٦ قد كان صاحب هذا القبر جوهرة مكتونة قد براها الله من شرف
فلم تكن تعرف الايام قيمتها فرثها غيرة منه الى الصدف

وله

٩ اقوال لجارتني و الدمع جار ولى عزم الرحيل من الديار
ذريني ان اسير فلا تنوحى فان الشهب اشرفها السوارى
فسير السائرين الى نجاح و حال المترفين الى البوار

(١) فغبننا اثار : غ فى BCL (٢) تمتعوا : تمتعوا

(٣-٤) غير موجودة فى BCL وفى S كذا :

قوم رقدوا فهم نيام بالله وعمم فذا ظلام
يا صاح فاصفح عنهم ما ينفع بالنصح ذا الكلام

(٥-٧) : غ فى BCL (٥) مكتوب : مكتوباً S

(٧) فلم تكن تعرف الايام قيمتها : فلم يكن يعرف الايام قيمته II (٦-٧) كذا فى S :

كان در بالجار كالصدف قد براها عزة منه الى الصدف
فلم تكن تعرف الايام قيمتها فرثها عزة منه الى الصدف

(٨) لجارتني : لجارى R | جار : جارى II | لى : لى S | الرحيل

من : المسير الى BCL

(٩) تنوحى : ينوحى I | اشرفها : اسبقها S

والله ما طلبوا الوقوف ببابه
لا يطربون بغير ذكر حبيبهم
يا صاح ليس على المحب جناح
حضرنا وقد غابت شواهد رائهم
افناهم عنهم وقد كفت لهم
قم يا نديم الى المدام فهاتها
من كرم اكرام بدن ديانة
هي خمرة الحب القديم ومنتهى
هي اسكرت في الخلد آدم اولا
وكذلك نوح في السفينة اسكرت
وله بذلك رنة و نباح*

وله

١٢ لانوار نور الله في القلب انوار
ولما حضرنا للسرور بمجالس
ودارت علينا للمعارف قهوة
يطوف بها من جوهر العقل خمار
١٥ ولما شربناها بافواء فهمنا
اصناء لنا منها شمس واقمار
وخاطبنا في سكرنا عند صحونا
قديم عليهم دائم الغفو جبار
وكاشفنا حتى رأينا جبهة
بأبصار صدق لا يواريه استار

(٣) من : في S

(٤) فتهتكوا : فتهتكوا BCL | صاحوا : صاح با صاحوا B

(٦) الى المدام فهاتها : فهاتها في كاسها BCL في كاسها : لا تكسل BCL

(١٦) خاطبنا : خالفنا S خالفنا BCL | صحونا : صحونا BCL

(١٥) فهمنا : فهمنا BCL (١٧) يواريه : يواريه R

* وقد أورد ياقوت وابن خلكان وابن أبي أصيبعة قطعة من هذه الأبيات

- خفّض الجناح لكم وليس عليكم
و جرت شواهد للقيام عليهم
٣ عودوا بنور الوصل من غسق الدجى
فالى رضاكم نفسه مشتاقه
حنت الى ملكوته الارواح
٦ فكانما أجسامهم وقلوبهم
هذا الانام من الظلام وانما
من باح بينهم بذكر حبيبهم
٩ عودوا بنور الوصل من غسق الدجى
و تغتموا فالوقت طاب بقرينكم
صافاهم فصفت قلوبهم به
١٢ لا ذنب للعشاق ان غلب الهوى
سمحوا بانفسهم وما بخلوا بها
ودعاهم داعى الحقائق دعوة
١٥ ركبوا على سفن الوفا فدموعهم
بحر وشدة شوقهم ملاح

- (١) غ فى BC^1 موجودة على هامش R فقط
(٢) للقيام : القيام R (٣) عسق : عسق S
(٥) حنت : حنت R حنت BC
(٦) فكانما : وكانما BC
(٧) غ فى BC^1 | الانام : الامام S | نور : اهل R
(٨) باح : تاح BC | جيبه : حنيد R
(١٠) رقى : راق I | ورقى : رقت R (١١) نورها : نور S
(١٢) فيها : فيما R

من أشعار العربية

وله أشعار حسنة جيّدة تدل على جودة طبعه في الا شعار العربية
والفارسيته ولندكر شيئاً من الا شعار العربية ، فاما الفارسية فلايليق
٣ ذكرها ههنا فمما قاله بالعربية* :

ابدا تحزن اليكم الارواح ووصالكم ريحانها والراح
وقلوب اهل ودادكم تشنا فكم والى كمال جمالكم يرتاح
٦ واحسرتا للعاشقين تحملوا سرّ المحبة والهوى فطّاح
بالسرّ ان باحوا تباح دماؤهم وكذا دماء البائحين تباح
واذا هم كتموا تحدّث عنهم عند الوشاة المدمع الفطّاح
٩ احبائنا ما ذا الذى افسدتم بجفائكم غير الفساد صلاح
جودوا على مسكينكم بلقائكم فالصّب عند لقائكم يرتاح

* يختلف ترتيب الا ييات و الاشعار فى النسخ و اتبع نسخة R

- (٣) قاله : قال S / بالعربية : فى العربية R
(٤) ريحانها : ريحانها BCL
(٥) كمال جمالكم : جميل لقائكم BCL
(٦) سر : ثقل R
(٨) البائحين : العاشقين
(٩) ما ذا الذى : ما للذى S ما الذى R افسدتم : افسدتم R
الفساد : الوصل R
(١٠) يرتاح : يرتاح S ! عند لقائكم يرتاح : فى خفض الجناح جناح BCL

٢٨. مكاتبات الى الملوك والمشاخ	٢١ رسالة في حالة الطفولية
٢٩ كتب في السيميا ينسب اليه	٢٢ رسالة المعراج
٤٠ الالواح الفارسية	٢٣ رسالة روزى باجماعت صوفيان
٤١ تسيجات العقول و النفوس	٢٤ رسالة عقل سرخ
والعناصر	٢٥ رسالة آواز ير جبرئيل
٤٢ الهياكل الفارسية	٢٦ رسالة پرتو نامه
٤٣ ادعية متفرقة	٢٧ رسالة غربه الغريبه
٤٤ السراج الوهاج والاطهر	٢٨ رسالة يزدان شناخت
انه ليس له	٢٩ رسالة صغير سيمرغ
٤٥ الدعوات الشمسية	٣٠ رسالة لغت موران
٤٦ الواردات الالهية	٣١ رسالة الطير
٤٧ وقيل له كتاب التعليقات	٣٢ رسالة تفسير آيات من كتاب الله
٤٨ وكتاب في المنافيات ولم تقف	وخبر عن رسول الله
عليه	٣٣ رسالة غايه المبتدى
٤٩ شرح الاشارات بالفارسية	٣٤ التسيجات
٥٠ وذكر لي بعض المعارف انه عنده	٣٥ ودعوات الكواكب
ولم اقف عليه والله أعلم بصحته	٣٦ تبخيرات الكواكب وتسيحاتها
	٣٧ كتاب التنقيحات في الحكمة

فهذا جملة ما وصل اليها من مصنفاته وبلغنا من اسماء مؤلفاته

ويجوز ان يكون له اشياء اخرى لم تصل اليها -

٢٤ سرخ : غ BCL شرح R ٢٢ وخبر : وجه BCL ٣٥-٣٤ ولعله
كتاب واحد ٢٦ تبخيرات : تبخير BCL ٤٤ والاطهر... له : غ BCL
٥٤ الدعوات : الدعوة R

الرازي فقال ذهنه ليس بمحمود وسئل فخر الدين عنه فقال ذهنه
يتوقد ذكاء وفطنة^١ و بلغني ان الشيخ سئل ايكما أفضل أنت
أم ابو علي بن سينا فقال اما ان يتساوى او اكون أعظم منه
في البحث الا اني ازيد عليه بالكشف والذوق وله مصنفات كثيرة^٢
وهذا

فهرست کتبی

المطارحات	١	١١ طوارق الانوار	١١
التلويحات	٢	التنقيحات في الاصول	١٢
حكمة الاشراق	٣	كتاب في التصوف يعرف بالكلمه	١٣
اللمحات	٤	البارقات الالهيه	١٤
الالواح العماديه	٥	النفحات السماويه الالهيه	١٥
الهيكل النوريه	٦	لوامع الانوار	١٦
المقاومات	٧	الرقيم القدسي	١٧
الرمز المومي	٨	اعتقاد الحكماء	١٨
المبدأ والمعاد بالفارسيه	٩	كتاب الصبر	١٩
بستان القلوب	١٠	رساله العشق	٢٠

(١) بمحمود : محمودا^٣

(٢) ايكما : ايما BR بما L انما C (٣) ابن سينا : غ في BCL

(٤) بالكشف : بالكشف R

- أُفد إى ناحية ملك، وزادوا عليه أشياء كثيرة فبعث إلى الظاهر
يقول بخط القاضي الفاضل أن هذا الشهاب لا بد من قتله، ولا سبيل
إلى إطلاقه بوجه، ولما تحقق شهاب الدين الحال اختار أن يترك
فى بيت ويمنع الطعام والشراب إلى أن يلقى ربه، ففعل به ذلك
ونقم الظاهر عليهم بعد ذلك وجسهم وأخذ أموالاً عظيمة منهم
وكان عمره فى بعض الروايات ثمانية وثلاثين سنة وقيل خمسين
وكان معتدل القامة واللحية أحمر الوجه، يسافر كثيراً على قدمه ولو
حكينا ما بلغنا من كراماته لطلال وكذب به بعض الجاهلين الغافلين
وكان مقتله فى آخر سنة ست وثمانين وخمسائة هجرية وقيل ثمان
وثمانين وخمسائة، وكان شافعى المذهب عالماً بالفقه والحديث
والأصول، وكان فى غاية الذكاء وبلغنى أنه سئل عن فخر الدين

- (١) ملك : سلهكا S ملك R
(٢) يقول : غ R يقول وصل إلى النجل S شهاب : شهاب الدين R
(٣) بوجه : غ فى S | اختار : احب S | يترك : ينزل BCL
(٤) والشراب : غ فى S | يلقى : لقى BCL ربه : الله BC الله عز
وجل R | ففعل : فيفعل R | به : غ C
(٥) وجسهم وأخذ أموالاً عظيمة منهم : والله أعلم بصحة ذلك والذي
وجدت أن عمره نحو ست وثلاثين RS غ فى BC | أخذ : أخذوا R
(٦) اللحية : اللحية S | الوجه : اللون S
(٧) حكينا : غ فى S
(٨) نحو ست : ست S | لطلال : لطلال الكلام R كراماته : كرامات S
(٩-١٠) وقيل ٥٨٨ : غ فى BCL (١٢) فخر الدين : الفخر BCL S

وكان بينه وبين فخر الدين المارديني الساكن بماردين صداقة
 واجتماعات وكان الفخر يقول لاصحابه ما أذكى هذا الشاب وأفسحه
 ٣ ولم اجد احدا مثله في زمانى الا انى أخشى عليه لكثرة تهوره
 واستهتاره وقلة تحفظه ان يكون ذلك سببا لهلاكه، قال ولما
 فارقنا من الشرق وتوجه الى حلب وناظر بها الفقهاء ولم يجارده احد
 ٦ فكثرت تشجيعهم عليه فاستحضره الملك الظاهر واستحضر الاكابر
 والفقهاء والفضلاء المتفطنة ليسع ما يجرى بينهم من المباحث فتكلم
 معهم بكلام كثير، وبان له فضل عظيم وعلم باهر وحسن موقعه
 ٩ عند الظاهر وقربه وصار مكينا عنده مختصا به، فازداد تشجيع
 اولئك عليه وعملوا محاضرات بكفره وسيروها الى دمشق الى
 صلاح الدين، وقالوا ان بقى أفد اعتقاد الملك وان أطلق

-
- (١) المارديني : المارداني BCLIR | الساكن بماردين : غ فى S
 (٢) كان الفخر يقول : كان يقول فخر الدين S (٣) اجد : ار S
 (٤) لهلاكه : تلفه BC غ فى S لبقلة = لقتله I.
 (٥) الشرق : التبريز S | يجارده : يجاريه BCLRS (٦) فاستحضره :
 فاحضره S فاستحضر I. | الظاهر : غ فى S | استحضر : حضر S
 (٧) الفقهاء : غ فى BCL المتفطنة : غ فى S | بينهم : منهم S
 (٨) وبان له فضل عظيم وعلم باهر : وظهر ان له فضلا عظيما وعلم باهرا R
 (٩) مكينا : ممكنا BCL | به : غ فى S
 (١٠) سيروها : صيروها S (١١) قالوا : قالوا له S

- وهو برئ من ذلك فإله حبيب الجهاد وحضوا السلطان على قتله، فامتنع وكاتبوا والده صلاح الدين وقالوا في جملة ما قالوا ان بقي أفسد الدين، فكتب اليه يأمره بقتله، فلم يقتله، ثم كتب اليه مرة أخرى يأمره بذلك يتهدده بأخذ حلب ان لم يقتله، ورأيت الناس مختلفين في قتله فزعم بعضهم انه سجن ومنع الطعام وبعضهم منع نفسه حتى مات، و بعضهم خنق بوتر، و بعضهم قتل بسيف وقيل انه حط من القلعة وأحرق، ورأى رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم في النوم بجمع عظامه و يجعلها في الثقوبات وقيل في كيس ويقول هذه عظام شهاب الدين، والذي رأى النبي صلى الله وسلم هو الشيخ جمال الدين الحنبلي رحمة الله عليه، وبلغني ان بعض اصحابه كان يقول ابو الفتوح رسول الله، والله أعلم بصحة ذلك. ١٢

- (١) ذلك : تلك ادعوى S : قاله حبيب الجهاد : خيب الله حوده و دمرهم S : قاله تعالى حبيب الجهاد وحسبهم وأخذ و الا منهم عظيم R : حضوا : حضوا S (٢) صلاح الدين : صلاح الدين الى مصر R (٣) ان : انه ان S : افسد : هذا فسد R فكتب : يكتب BCL | بقتله : بان يقتله BCL (٤) يأمره : أمره BCL (٥) خنق : يخنق BCL | حط : حطام S (٦) رأى : رأى BCL S روى R (٧) ويجعلها : ويجعله R غ في BCL | وقيل في كيس : غ في BCL S (٨) هذه : هذا R هذه BCL (٩، ١٠) والذي الله عليه : غ في BCL S (١١) ابو الفتوح : غ في BCL . والله : غ في BCL S

- قريب من ثلثين سنة وأكثر عمري في الاسفار والاستخبار
 في التفحص عن مشارك مطلع على العلوم، ولم اجد من عنده خبر عن
 العلوم الشريفة ولا من يؤمن بها فانظر الى قوله ولا من يؤمن بها ٣
 وأكثر التعجب من ذلك، وكان رحمه الله غاية في التجريد نهاية
 في رفض الدنيا يحبّ المقام بديار بكر وفي بعض الاوقات يقيم بالشام
 وفي بعضها بالروم وكان سبب قتله على ما بلغنا انه لما خرج من
 اليوم الى الشام دخل الى حلب وصاحبها يومئذ الملك الظاهر
 ابن صلاح الدين يوسف صاحب مصر واليمن والشام، وكان
 محبا للشيخ يعتقد فيه وكان جمع من علماء حلب يجتمعون به ويسمعون
 كلامه، وكان يصرح في البحوث بعقائد الحكماء ويناضل عنها
 ويسقّه رأى مخالفيها وينظرهم فيقطعهم في المجالس وانضمّ الى
 ذلك ما كان يظهره من العجائب بقوة روح القدس، فاجتمعت كلمتهم على
 تكفيره وقتله حسداً و نسبوا اليه العظام وقالوا انه قد ادّعى النبوة ١٢

- (١) الاستخبار : الاحضار L الاخبار BC
 (٢) في التفحص : في الفحص C و التفحص R | خبر: خبرا BC خيرا L
 (٣) ولا من يؤمن بها : غ في R (٦) بالروم : في الروم R
 (٩) جمع من علماء حلب : جميع علماء حلب S جميع من العلماء بحلب R
 (١٠) بعقائد : بفائل S (١١) مخالفيها : بمخالفتيها R مخالفتها C
 (١٢) بقوة...فاجتمعت : غ في C
 (١٣) قالوا : زعموا S | قد ادعى : يدعى S

وفى بعض الاحيان يكون على زى الصوفية، وكان أكثر عاداته الجوع
والسهر والفكر فى العوالم الالهية، وكان قليل الالتفات الى مراعاة
الخلق ملازماً للصمت والاشتغال بنفسه، مجباً للسمع و النغمات ٣
الموسيقية، صاحب كرامات وآيات، وسمعت من علماء العامة و ممن
لا حظ له فى العلوم الحقيقية يقول أنه كان يعرف السيمياء وبعضهم
يزعم انه متخيل، وكل ذلك خرافات وجهل بمقامات اخوان ٦
التجريد، بل هو وصل الى غايات مقاماتهم، ولاخوان التجريد مقام
يقدررون فيه على ايجاد اى صورة ارادوا، والى هذا المقام وصل
ابو يزيد البسطامى والحسين بن منصور الحلاج وغيرهما من اخوان ٩
التجريد، وكنت مدة مؤمناً بهذا المقام حتى أعانى الله
باليقين التام ولو لا انه من الاسرار التى يجب كتمانها لذكرت
من حاله شيئاً وكان قدس الله روحه كثير الجولان والطفوان ١٢
فى البلدان شديد التشوق على تحصيل مشارك له فى علومه ولم
يحصل له، قال فى آخر المطارحات وها أنا ذا قد بلغ ستى الى

- (١) عاداته : BCLRS
(٢) وسمعت : سمعت RL (٥) بعضهم : بعضه R
(٦) متخيل : مجبل S مخيل L | بمقامات : بمعرفة BCL
(٧) وصل : موصل L | غايات مقاماتها : غاية مقامهم BCL
(٩) الحسين بن منصور الحلاج : الحلاج S | اخوان : ازان BC
(١٠) مدة : غ C | أعانى : أعان BCL
(١١) ولو : لو L | انه : ان S | الاسرار : الاسرار الالهية BCL |
لذكرت : والا ذكرت BCLR (١٢) روحه : سره BCL
(١٣) البلدان : المدائن BCL (١٤) ها أنا ذا : هو ذا BCLRS

والافكار حتى وصل الى غايات مقامات الحكماء ونهايات مكاشفات
الاولياء ، فهذا خبر الشيخ في الحكمتين المذكورتين ، واما الحكمة
العملية فانه كان فيها من السابقين الأولين مسيحى الشكل قلندرى ٣
الصفة ، وكان له رياضات عجز ابناء الزمان عنها منها انه كان يفطر فى
كل اسبوع مرة وطعامه لا يزيد على خمسين درهما وقل ان يوجد
اذا سبرت طبقات الحكماء أزهد منه أو أفضل . ٦

قال ابن رقيقة كنت اتمنى مع شهاب الدين فى جامع ميفارقين
وهو لابس جبّة قصيرة مضربة زرقاء وعلى رأسه فوطة مفتولة
و فى رجله زربول فرآنى صديق لى فأتى الى جانبى وقال ما تتمنى ٩
الا مع هذا الخربندا ، فقلت له ويحك هذا سيد الوقت شهاب الدين
السهروردى ، فتعاطم قولى وتعجب ومضى فى حال سبيله .

١٢ وكان لا يلتفت الى الدنيا قليل الاعتماد بها ولا يبالى بالملبس والمأكّل
ولا يصغى الى الشرف والرياسة ، وكان فى بعض الاحيان يلبس كساء
وقلنسوة حمراء طويلة ، وفى بعض الاحيان مرّعة وخرقة على رأسه

(١) ونهايات : غ فى R (٣) كان : كانت S | الشكل : ان كل BCL |

مسيحي : مستحي CL (٤) عنها : غ فى BCL

(٦) سبرت : سبرت فى BCL (٧-١١) غ فى BCL

(٧) ابن رقيقة : يعنى سيد الدين محمود بن عمر المعروف بابن رقيقة -

انظر : ابن ابى اصيه ج ٢ ص ٢١٩

(١٢) الى : غ BCL | ولا : C y (١٣) الاحيان : لاهياء R

- كأبي يزيد والحلاج ونظرائهم، وأما اتقان البحث الصحيح بحيث يكون مطابقاً للوجود من غير سلوك وذوق فلا يمكن،
 ٣ وجميع الحكماء المقصرين على مجرد البحث الصرف مخطئون في عقائدهم، فإن أردت حقيقة الحكمة وكنت متعمداً لها فاخلص لله تعالى وانسلخ عن الدنيا انسلخ الحية من جلدتها، عاك
 ٦ نظفر بها، وكان الشيخ يسمي بخالق البرايا للعجائب التي كان يظهرها في الحال، ورآه واحد في المنام فقال له لا تسموني بخالق البرايا، وسافر في صغره في طلب العلم والحكمة الى مراغة واشتغل بها على مجد الدين الجيلي، والى اصفهان وبلغني انه قرأ هناك
 ٩ بصائر ابن سهلان الساوي على الظهير الفارسي والله اعلم بذلك، الا ان كتبه تدل على انه فكر في البصائر كثيراً، وسافر الى نواح متعددة وصحب الصوفية واستفاد منهم شيئاً، وحصل لنفسه ملكة الاستقلال بالفكر والانفراد ثم اشتغل بنفسه بالرياضات والخلوات

- (١) اتقان : ايقان BCL (٢) وجميع : جميع BCL | الحكماء :
 غ في C | مخطئون : محيطون BCL مخطور S
 (٤) عقائدهم : عقدهم BCL
 (٥) لله : الله L | انسلخ... الحية : انسلخ عظم الله درجته BC | من : عن B
 (٦) الشيخ : غ RS | بخالق : خالق S
 (٧) واحد : واخذ CS | له : غ في BCL | بخالق : خالق BCL
 (٩) الجيلي : الجيلي R
 (١٠) والله أعلم بذلك : غ في S (١١) تدل : يدل L
 (١٢) نواح : نواحي BCLRS (١٣) اشتغل : استقل S

- ولم يظفروا منها الا بالتلف فنعوا بالقشر عن اللب والتبن عن
الحب وحاصل ما حصلوه معرفة الجسم وبعض اغراضه وبعض عوارض
الوجود وفيه ايضاً خطأ كثير والجسم ايضاً لم يحصلوا معرفته ولم اجد ٣
منذ قتل الى وقتى هذا احدا فهم كلامه او نال مرامه في العلوم المقدسة
الالهية والاسرار العظيمة الربانية التي رمزت الحكماء عليها
واشارت الانبياء اليها عرفها هذا الرجل، وايد بقوة التعبير ٦
ن. في الكتاب العظيم المسمى بحكمة الاشراق الذي ما
سبقه احد قبله ولا يلحقه احد بعده، الا من شاء الله ولأجل
ذلك لقب بالمؤيد بالملكوت، ولا يعرف هذا الكتاب ٩
حق المعرفة الا صديق واعلم انه لم يتيسر لاحد من الحكماء
والعلماء والاولياء ما تيسر لهذا الشيخ من اتقان الحكمتين
المذكورتين، بل بعضهم تيسر له الكشف ولم ينظر في البحث ١٢

- (١) منها : فيها S | عن : من BCL | التبن : بالتبن S التبن L
(٢) حصوله : حظوة L | وبعض اغراضه : غ في S
(٣) وفيه ايضاً : فيه S | خطأ : خطر BCL | يحصلوا : يتحصلوا
(٤) قتل : قيل BCL | الى : والى R | احدا : ابدا من BCL | في العلوم :
والعلوم BCL
(٦) التعبير : العبر BC التعبير L
(٩) لقب : لقب ذلك BCL | هذا : قدر هذا S (١٠) صديق : صديقا R
(١١) تيسر : تيسر L | لهذا : بهذا L | اتقان : ايقان BCL
(١٢) الحكمتين المذكورتين : الحكمتين المذكورتين BCL | تيسر : تيسر L

- هذا البناء العظيم عظيمًا، فلم أجِد من عنده خبر عن النفس فضلًا عمَّا فوقها من العوالم المجردة ولأجل هذا لما عجزوا عن فهم كلامه
- ٣ طعنوا فيه، حتى أن جماعة من الحكماء المعاصرين من المشهورين بالفضل والتبريز عند العامة زعموا أن حكمته طرقيّة وليت شعري إذا كان حكمته المبنية على الأصول الكشفية والقواعد الذوقية طرقيّة
- ٦ فاحرى أن تكون حكمتهم المبنية على الأصول الوهمية والمباني الخيالية سوقيّة وهم معذورون من جهة الجهل بكلامه ووجه صعوبة ما ذكرته من قبل، وقد كنت في غفوان الشباب أوافقهم في عدم الالتفات إليه حتى غلبني حبّ التجريد فسلكت وبيّر الله
- ٩ على معرفة نفسي فأنحلّ لي كلامه، ووقفت على جميع أسرارهِ في أيسر زمان، ثم نظرت إلى أولئك الطاعنين فيه والزارين عليه مذهبه بعين الحقيقة والانصاف فإذا ليس عندهم من الحكمة إلا الحشف
- ١٢

- (١) عظيمًا : غ في S | خير : خير CL | عما : عن L
- (٢) جماعة : جملة S | المعاصرين : المعاصرين لى R
- (٣) بالفضل : بالفضل والعلم S | التبريز : التدبير R
- (٤) كان : كانت S (٥-٦) الكيفية...الأصول : غ في BCL
- (٦) المباني : المعاني S (٧) الخيالية..... : الخيالية اتونية
- مزابلته BCLR
- (٨) ما : على ما C | قد كنت : كنت BCL
- (١٠) فأنحلّ لي : فأنحلّ BC فان حل L | وقفت : وقعت S
- (١١) الطاعنين : الطاعنين CLS | الزارين : الرادين R | مذهبه : مذاهبه BCL
- (١٢) فإذا : فاذن BCL

- الرشيقة الوجيزة واتفقنا اتفاقاً لا غاية ورائها لا سيما في
 الكتاب المعروف بالمشارع والمطارحات فانه استوفى فيه بحوث
 المتقدمين والمتأخرين، ونقض فيه اصول مذاهب المشائين،
 وشبّد فيه معتقد الحكماء الاقدمين، وأكثر تلك البحوث
 المناقضات والاسئلة والايرادات من تصرفات ذهنه ومكنون
 علمه، وذلك يدلّك على قوته في الفن البحثي واللملم الرسمي،
 واعلم انّ فهم كلامه ومعرفة اسراره مشكل جداً على من
 لا يسلك طريقته، ولا يتبع خلقه وعادته، لانه بنى حكمته
 على اصول كشفية وعلوم ذوقية فمن لم يحكم اصوله
 لا يعرف فروعه ومن لم يتجرّد عن الدنيا والآخرة لم يذق
 بالجملة معرفة كلامه وحلّ كتبه ومرموزاته متوقف على معرفة
 النفس وأكثر الحكماء والعلماء لا خبر لهم بها الا في النواذر!
 يأتي في كل دهر واحد ولقد سافرت كثيراً و تفحصت عن

-
- (z) معتقد : مقعد S (o) المناقضات : المتناقضات BCL
 الاسئلة : الاسئلة BCLR
 (٦) يدلّك : بذلك C
 (٨) يسلك : سلك S | يتبع : تتبع S | خلقه : حليته BCL طبيعته S
 (٩) كفية : كيفة S | علوم ذوقية : علم تيقه S
 (١١) بالجملة : وبالمجلة R | حل : حل CL | مرموزاته : موزاته S
 (١٢) خبر : خير BC
 (١٣) يأتي : ويأتي S يأتي من I | تفحصت عن : في تعجبت S

ترجمة السهروردي المقتول

الحكيم المعظم والفيلسوف المكرم العالم الرباني والمتأله الروحاني
العالم العاقل الفاضل الكامل شهاب المآة والدين المطلع على
الاسرار الالهية والراقي الى العوالم النورية ابو الفتوح يحيى بن اميرك
السهروردي روح الله رسمه وقدس نفسه

وحيد الاعصار وفريد الدهور جمع بين الحكمتين اعنى الذوقية
والبحيّة، اما الذوقية فيشهد له بالتبريز فيها كل من سلك
٣ سبل الله عز وجل وراض نفسه بالافكار المتواليّة،
والمجاهدات المتتاليّة، رافضا عن نفسه التشاغل بالعالم الظلماني،
طالبا بهيمته العاليّة مشاهدة العالم الروحاني، فاذا استقر قراره
٦ وتهتك بالسير الجثيث الى معاينة المجردات استاره، حتى ظفر
بمعرفة نفسه ونظر بعقله الى ربه، ثم وقف بعد هذا على
كلامه فيعلم حينئذ انه كان في المكاشفات الربانية آية، والمجاهدات
٩ الروحانية نهاية، لا يعرف غوره الا الاقلون، ولا ينال
نناء الا الراسخون، واما الحكمة البحيّة فانه احكم بنيانها
وشيد اركانها وعبر عن المعاني الصحيحة اللطيفة بالعبارات

(٢) البحيّة : الحسيّة R | بالتبريز : بالتبرز S

(٥) استقر : استتر BC استر L

(٦) تهتك : هتك S يهتك LC بعقله : عقله C

(٨) آية : غ في LS (١١) شيد : شتر C

CORRIGENDA IN THE ARABIC TEXT.

- ٩٣ - ٢ أعراضه read اغراضه
٩٥ . foot-note (٧) ابي اصيبة read ابي اصيعة
١٠٢ delete ٥٠
١٠٣ - ١ خنة read حنة
١٠٣ - ٢ الفارسية read الفارسيه
١٠٥ - ٧ خمره read خمره
١٠٦ - ٣ وعدهم فضاءهم read وعدهم فضاءهم
١١٣ - ١٠ كلمته read كلمتك
١١٤ - ٩ استهزأت read استهزت
١١٥ - ١٠ الزور is not clear to me
١١٩ - ٢ الخبيثة read الخبيثة
١١٩ - ٦ يتعطل read يتعظك
١٢٠ - ٨ تحيي read تحي

- و بندی افتد آن عضو که موخر آن سده بود معطل شود و در وی حس و حرکت و قوت نماند و اطبا این عضو را مفلوج خوانند و علاجهش کشاده شدن سده باشد و پیش از این یاد کردیم حکم قوت غاذیه و نامیه و مولده و آنکه قوت غاذیه چون تباه شود اجل بیاید و چنانکه منع غذا سبب اجل بود و آدمی بر روزگار دراز چنان شود که غذا قبول نکند و اگر چه در میانه این قوتها برجای بود چون امری خارج شود چون زخمی رسیدن یا از بام افتادن هم رسیدن اجل باشد و شایستگی نفس حیوانی در اعتدال مزاج بسته است چون باطل شود اعتدال مزاج قبول نکند پس قوتها چون حس و حرکت را چون قبول نکند اعضا از وی محروم ماند و معطل شود بی حس و بی حرکت بماند و گویند بمرد و این حالت را عبارت مرگ دهند و فراهم آورنده این اسباب تا این مزاج از اعتدال نیفتد فرشته ایست از فرشتگان حق که او را "ملك الموت" خوانند پس ازین گفت خواجه که باشارت گفت ۱۲ من رسول فرستم که تا این بند از شما بر دارد.

انتهی کلام الشیخ الفاضل عمر بن سهلان الساجی

فی شرح ^(۱) رسالة الطیر الشیخ الرئيس

^(۲) والہ ابن الایسی ^(۳) ابی علی ^(۴) الحسین بن

عبدالله بن سینا

قدس الله نفسه

و روح

رسمه ^(۴)

(۱)	در نسخه: الشرح	(۲-۲)	چنانست در نسخه
(۳)	ساقط از نسخه	(۳)	در نسخه: امه

- بحقیقت حاصل نشود و بدین سبب از دشمنان خویش و امور جسمانی و علایق مواد کلی نجات نیابد و آنچه گفت طیور افلاك نهم یعنی نفوس ناطقه که افلاك را هست مارا غمگاری کردند؛ و آنچه از ورای این کوه شهری نشان داد ۳ عبارت از علم اعلی است و از مرتبه او که باین مرتبه از آن نظراست درمعانی عام جمیع موجودات را چون هویت و وحدت و کثرت و وفاق و خلاف و تضاد و قوت و فعل و علت و معلول؛ و آنکه گفت صحنی دیدم که صفت خروشی و فراخنایی آن نتوان کرد بدین صحن این امور عامه خواست که یاد کردیم و مرتبه از علم الهی نظر است در امور که مبادی علوم طبیعی و ریاضی و منطقی است؛ و آنکه گفت بیادشاه رسیدیم عبارتست از مرتبه سیوم در علم الهی و آن نظراست در اثبات خدای تعالی اول توحید او و جلالت و استحالت آنکه او را شريك بود در مرتبه وجود و آنکه گفت او یکی است و واجب الوجود است بذاته؛ و آنجا که گفت از جلال پادشاه مدهوش شدم پس ۱۲ بلطف خویش آرام و ثبات به ما داد رمزی ظاهر است که اگر مدد فیض نبودی آدمی را یارای آن نبودی که این دلیری نماید؛ و آنکه گفت قادر نبود برحل دام مگر آنکه بسته باشد یعنی که اسبابی که میان نفس و بدن علایق ۱۵ داده اند و بر وفق اعداد آن مزاج این نفس را بآن صحبت داده اند هم ایشان توانند که اسباب مفارقت بدن را مهیا گردانند؛ و ترا بیاید دانستن که آدمی را دو نفس است یکی ناطقه و دیگری حیوانی و منبع ۱۸ نفس حیوانی دل است و وی چون بخاری لطیف است از اخلاط باطن و ویرا مزاج معتدل حاصل بیاید و وی از دل بواسطه عروق ضواری که آنرا نبض و حرکت باشد بدماع و جمله اندامها میرسد این نفس حیوانی حمال ۲۱ حس و حرکت است چون بدماع رسد حرکت وی کم می شود اعتدال آید و چشم و گوش و دیگر حس از وی قوت یزدد و اگر در بعضی این عروق سده

- بودن آثار نفس بر امور بدنی رهایی جستم و آنکه گفت مرا نیز رهای دهید
 آنست که گفتم مرا از علایق بدنی برهائید و گفتند ما این چون توانیم و
 مبتلا بودن ما باین ظاهر است و طبیعی را که علت بود و آن علت را از خود
 دفع نتواند کرد از غیری چگونه دفع کند پس من جهد کردم یعنی که
 این مرتبه مرا بجهد و اکتساب حاصل آمد و هرکس در جهد خویش فایده
 یابد و آنکه گفت که مرا گفتند که پیش تو بقعه‌است از این بقعه‌ها عناصر و
 مرکبات و افلاك خواستست که تا تو این همه شناسی و بر این همه گذر نکنی
 سعادت حاصل نیابد و آنکه گفت میان دو کوه وادئی هست با آب و گیاه بسیار
 ۹. بدان عناصر رابعه خواست و کیفیت تولد و تولید و نشو و نما را و آنچه عناصر
 را عارض گردد قبل الامتزاج از انواع حرکات و تخلخل و تکاثف و احوال
 کاینات جمادی و معادن و کاینات نامیات و کاینات حیوانی و غیر آن و این جمله
 ۱۲ از علم طبیعی است که او را علم اسفل خوانند و اما حدیث کوهها و شناختن
 آن و گذشتن بدان عبارتست از علم ریاضی و بعضی از علم طبیعی در اجزای
 عالم از الوان و اشکال و اوضاع بعضی و مقادیر و ابعاد و حال حرکاتی که
 ۱۵ افلاك را هست و عددها و قطوع و دوائر که حرکات بدان تمام شود بداند
 و این اعداد را وصفی معروف است یعنی که تحت فلک قمر است پس فلک
 عطارد و زهره و آفتاب و فلک مریخ و فلک مشتری و فلک زحل و فلک ثوابت
 ۱۸ اما افلاك تداویر و غیر آن و بعضی کواکب خواجه تعرض آن نکرده است و
 آن هشتم کوه که میگویند چون نسبت با یکی کند نهم بود عبارت از فلک
 بروج و فلک ثوابت میکنند بعضی گفتند که هیچ تواند بود که يك چندی
 ۲۱ بیاسائیم این عبارتست از قنوری که افتد میان انتقال کردن از شناخت اموری که
 تعلق بمواد و علایق آن دارد که مجرد بود از ماده و علایق آن و آنجا که گفت
 بشتابید عبارتست از آنکه در شناختن چیزها که تعلق بماده دارد نفس را کدالی

- داده از فیض مفارق؛ و آنچه گفت اثر حلقهٔ دام در پابه‌ای ایشان ظاهر بود
یعنی که علایق نفوس ایشان با بدن ثابت بود؛ و آنچه گفت اثر نه بدان حد
بود که ایشان را از پریدن باز میداشت بلکه مهنا و صافی نبود یعنی که
التفات نفس ایشان با بدن نه بدان حد بود که ایشان را از ادراک و
اکتساب علوم باز میداشت و نفس ایشان بحکم علایقی که با بدن داشت آن
قوت نداشت که جملهٔ معقولات بکمال و تمام بی‌قصور و نقصان حاصل کند (۱)
پس این علایق نفس با بدن نه بدان حد بود که مانع بود نفس را از
ادراک معقولات و نه خود مانع نبود تا آن معقولات که مفارقات را هست
بفیض از ایشان بتمام و کمال قبول کند؛ و آنچه گفت من این گروه را بدین
حال بدیدم (۲) مرا یاد دادند آنچه من از حال خویش فراموش کرده بودم
و آنچه من بآن الفت گرفته بودم بر من منقص (۳) شد یعنی که کمال آدمی در
ادراک معقولات نه در تدبیر و سیاست بدن؛ پس خواستم که کشاده شوم از
بیاری اندوه یعنی که اندوهگین شدم از آنکه قوت غافلهٔ نفس را از کار باز
داشته بودم؛ پس از قفس آواز دادم ایشانرا تا نزدیک آیند بمن تا تمام سخن
گویم نخواستند که ایشان را از من اخلاق بد حاصل آید و ایشانرا با اهل
دنیا التفات و اشتغال بود و کسی ایشانرا بی‌فایده از مهم ایشان باز دارد
پس آنچه گفت که سوکنند بر ایشان دادم که تمام سخن گویم یعنی استعداد و
شوق خویش ایشانرا معلوم گردانیدم تا مرا استوار داشتند؛ و آنچه گفت آن
رنج که ترا هست ما بدان گرفتار بودیم یعنی آن علایق که ترا با بدنت
و این محاربت و منازعت که قوت عامله را با قوای بدنی هست آن ما را
نیز بود؛ و آنکه گفت پس تدبیر در رهائی جستن یعنی که از
استیلاي قوای بدنی رهائی جستم و از حلقهٔ دام علایق و موقوف
(۱) کند: کند نتواند بود (۲) در نسخه: ندیدم (۳) در نسخه: منقض

- کند، دامها بگسترانیدند یعنی که میان او قالب علاقه ساختند،
 سیاد پنهان شد یعنی مسبب و واهب، من در میان گروهی مرغان بودم یعنی
 ۳ که نفسی بود مرا بان مرغی در میان ایشان که بدین صفت بودند، و آنکه
 گفت ما را بخوانند (۱) تا نعمت آسایش دیدیم یعنی مزاجی و استعدادی
 حاصل بود، گمان جز بخیر نبردیم یعنی که تصور کردیم که استعداد را این
 ۶ نفس بیاید ناچار، و ما شتاب نمودیم در آمدن یعنی چون مزاج و استعداد
 معطل نشود، و آنچه گفت ناکاه در دام افتادیم یعنی که علایق میان نفس و
 بدن حاصل شد، و آنچه گفت حلقه‌ها در کردن ما افتاد و دام بر بالها و
 ۹ پایها پیچید یعنی که این علایق مؤکد شد، و گفت هر چند حرکت بیشتر
 کردیم تا رهائی یابیم سخت تر در دام افتادیم و کار بر ما سخت تر شد یعنی
 هر چند مصاحبت میان نفس و بدن بیشتر بود علایق میان ایشان مؤکد تر
 ۱۲ بود بحقیقت تسلیم کردیم خود را بهلاک و مشغول شد هر يك از ما بدانچه (۲)
 نصیب او بود از اندوه یعنی گفتیم که چنین خواهد بود و قوت عامله را به
 تدبیر بدن مشغولی افتاد و چون عامله که کمال او در آن بود که ادراک
 ۱۵ معقولات کند در ادراک بر او بسته بود اندوهگین و رنجور بودم، و آنکه
 گفت تا آنوقت که فراموش کردیم صورت کار خویش یعنی که آن قوه را
 از کار باز داشتیم تا ما را فراموش شد و غافل شدیم که نفس ما از مصاحبت
 ۱۸ بدن جز بتدبیر بدن کار دیگر نتواند کرد، نگه کردم من روزی از میان دام گروهی
 را دیدم از مرغان که بر و بال خویش از قفس و دام بیرون کشیده بودند
 و میپريدند یعنی جماعتی از حکمای بزرگ دیدم که ایشان را اندك اندك
 ۲۱ عامله ایشان بتدبیر بدن مشغول بود فرصت جسته بودند و قوت عاقله را تمکین

(۱) در نسخه : بخوانند (۲) در نسخه : بدینچه

- حدیث جلال و بهاء پادشاه را دیدن و مدهوش شدن اشاره بسوی آنست که بدانی که بادرک ذات احدی هیچ طریق نیست * و غایة السبیل الیها
- ۳ الاستبصار بان لا سبیل الیها " و نه چنانست که از جهت حجابست بلکه از جهت انکشاف اوست چون آفتاب که هر چند ظاهر تر بود از نگرنده بدو مستور بود که چون حق تعالی را وجودی بود که مثل آن وجود ترا نبود
- ۶ که بدان اعتبار مر آن را چنانکه باید توانی داشتن و در شاهد هیچ ذات نیست که وجود او ماهیت اوست پس هر که وجود او عین ماهیت بود مردم این حقیقت چنانکه بود نتوانند دانست پس از او جز بکمال محض و
- ۹ جبروت محض و جلال محض عبارت نتوان کرد بر آن وجه که خواجه گفته است، اما حسن وجود عبارتست از چیزی کامل محض که " یفیض عنه الخیر " و از این است که این سخن را در کتب مبسوط دراز شرح توان کرد و این مقدار که من شرح گفتم امیدوارم که مطابق و موافق اصل بود چه من خود را این پایگاه ندانستم که مرا آن قدرت بود که ملایم این رموز شرحی گویم همه از آنچه در کتب و سخنان این خواجه فایده گرفته بودم بنوشتم بر موجب اشارت بزرگان و این جمع از اقسام بیرون نیست تا
- ۱۵ سخنی باشد راست و شرح شخصی مطابق توفیق ایزد بود که موافقت کرده باشد و مثل این غریب بود و اگر سخن با شرح رموز نیست که خواجه بدین رموز چیز دیگر خواسته است بدین سخن راست دوستان منفعت گیرند و مرا بدان شرح و رموز نارسیدن معذور دارند و اگر سخن من نه راست بود و شرح نه ملایم هم از قصور و نقصان من غریب نبود هر که از
- ۲۱ دوستان بهتر از این تواند من مستفید باشم آنرا انشاء الله تعالی، این فصول بر طریق ایجاز و اختصار است، بیرون آمد مرغی تا صید کند نفس را خواست که مطلوب اوست تا کمال خویش از ادراک معقولات حاصل

- حاصل کردیم و ما را کلی وقوف افتاد بر آنچه که نفس
 ما را بسوی مفارقات است وجود را مستعد قبول فیض کردیم و
 ۳ توانیم شما را از بدن نجات کلی دادن و آن وادی که فرود
 فلک اول است عبارت از علم طبیعی است و خلاف کرده اند
 متقدمان تا کدام علم اولی تر بود که اول خوانند معلم اول گوید که علم
 ۶ اخلاق باید خواند آنکه علم میزان یعنی علم منطوق آنکه طبیعی آنکه ریاضی
 آنکه علم آلهی، خواهی هم بدین اشارت کرد اول علم اخلاق دیگر علم رهایی
 جستن و کیفیت رسیدن از مجهولی بمعلومی و طریق راست و شناختن
 ۹ کیفیت این انتقال و دیگر اشارتست بشناختن علم چنانکه گفتیم و چون علم
 ریاضی از ماده منزّه و مبرا است اگرچه او را مدتی معین باید شناخت نفس از
 علایق محسوسات و متخیلات و علایق مواد مجرد بگرداند لا بد از این
 ۱۲ کوهها یعنی از علم افلاک دانستن بیاید گذشت چون این شفا و علاج این
 بیماری نیست و آنچه گفت چون بر سر آن کوه رسیدیم بایستادیم تا یاسائیم
 عبارت است از آنکه در تعلم و تحصیل این علوم شتاب و تعجیل نمودن تواند
 ۱۵ بود اما در علم آلهی تواند بود و شتاب نمودن در آن سود ندارد که آن
 بیشتر بفضل الهی تعلق دارد چنانکه تفصیل آن یاد کردیم و آن کار بآهستگی
 و خود را قلیلا قلیلا مستعد آن فیض گردانیدن راست شود تا آنچه ازان
 ۱۸ مطلوب بود بقدر استعداد حاصل آید و آن دیگر صحن و فضا عبارت است
 از شناخت مفارقات و طیور آن کوهها عبارتست از نفوس ناطقه و دیگر نفس
 انسان که هر فلکی را در نفس است یکی نسبت او بدان فلک چون نسبت
 ۲۱ نفس ناطقه بود بما و یکی چون نفس حیوانی بما، و اینکه گفت چون آنجا
 رسیدیم (۱) منتظر اذن بودیم یعنی منتظر فیض بودیم چنانکه یاد کردیم اما

(۱) در نسخه: رسیدیم

- فراموش کرده بودم یعنی مرا شوقی حاصل آمد بتحییل کمال و بدانستم که آنچه بدان الفت گرفته ام و بال و رنج من است بر من منفعش شد آنچه من (۱) بان الفت گرفته بودم پس مثل این حالت که ایشان را بود مرا آرزو کرد تا خواستم که بمیرم از شوق، پس از قفس آواز دادم که نزدیک من آئید ایشان از من دوری جستند این عبارت است از آنکه استادان و یاران بمجرد آرزومندی کس را بعلم راه ندهند تا آن وقت که اخلاق و عادات را ممارست کنند چه بر نا اهل ضنت کردن شرط بود و حزم، گفت چون سوکنند بدیشان دادم و ایشان را ایمن کردم نزدیک من آمدند یعنی مرا راه دادند بدانکه (۲) من از ایشان بعضی از مقصود خویش حاصل کنم، و ترا بیاید دانست که محصل علم را شرطها باید چنانکه خواجه گفت باید که نیک فهم و راست تصور بود و حافظ باشد و صبور برنج کشیدن و بطبع محب راستی و اهل راستی بود و اجوج و سرکش نباشد در هوای خویش و بطبع بر وی آسان بود منقاد حق شدن و امور شهوانی بنزدیک وی پس قدری ندارد و بزرگ همت بود و زود انقیاد پذیرد حق را و خیر او دشوار انقیاد پذیرد شر را و بر شریعت حق تربیت یافته باشد و ارکان و وظایف شریعت را بجای آرد و اخلاق خویش را بشرع آراسته گرداند و دروغ و فحش نکوید و خلاف آنچه در دل دارد بدوستان و یاران نکوید و ننماید لا جرم چون بدین صفات موصوف باشد حکیمی باشد نه بطریق زور و بحکمت بهره‌ور (۳) بود، و آنچه خواجه گفت ایشان را پی رسیدم و احوال خویش ایشان را گفتم گفتن ما را همین هست ظاهر شد بدین معنی که ایشان نیز هم بدین علایق بدن مبتلا بوده باشند، و آنچه گفتند تدبیر رهائی می جستیم یعنی تحویل علم کردیم و آنچه کمال ما دران بود بقدر استعداد
-
- (۱) در نسخه : مرا (۲) در نسخه : بدنکه (۳) در نسخه : بهره

- موضع سازند که زود تر صیدی در وی اقتد و نسبت با تحصیل حدود وسطی
 نسبت تضرع و ابتهال و دعا بود باجابت و بود که حدود وسطی از فیض
 الهی آید و بود که بی استعمال و تقلیب فکر آید و بود که ناکاه
 مرد بدان باز خورد بی آنکه بهر دو طرف التفات کند و هر چند که
 سر مرد از بقاع خیال کمتر بود صید حدود وسطی بدام فکر کمتر
 بود و برعکس و این علایق که از این باز دارد سبب الاخر بدن و
 امور آن نبود و چون طرفی از استعداد حاصل بود و علایق بر خیزد
 بعد از مفارقت بغایت آشنائی حاصل شود و او را ضریبی ازان لذت
 حاصل آید که اندک و آمیخته بود، چون این معانی چنانکه باید کسی
 تصور کند این حکایت خواجه از عقل دور بشناسد چه این حکایت
 مبنی است از کمال احاطت او بدین علوم و این ظاهر تر از آن است
 که بشرح حاجت اقتد و او مؤید من عند الله بود و پیش از این یاد
 کردیم که در هر علمی مثل اینکس چند بود و چون تفصیل این علوم
 بر موز یاد کرده محصل این مفصل آن تواند بود که بدین دام و قید
 علایقی می خواهد که نفس را بود با بدن و این چون حلقه و دام
 بود و نفس را ازان علایق از روی حقیقت رنجی بود اگرچه در اکتساب
 اوایل معقولات بدان حاجتمند است اما علایق نفس از ادراک حقایق
 معقولات وی است و هر که بدین علایق قانع و بآن الفت گیرد چون
 مرغی بود که با دام الفت گیرد و از مرغها که ازین دامها رهائی
 جسته باشند و اثر این دام بر ایشان ظاهر شود و رهائی یافتن ایشان نه
 چنان بود که آسایش و کمالی و راحتی بود عبارتست از استادانی و حکیمانی
 که ایشان جهد کنند و از این امور بدنی دوری جویند و در اکتساب آنچه
 باید جهد کنند و گفت چون من این گروه را دیدم مرا یاد آمد آنچه

- پیریدن و قصد کردن بکوهها ساخت علم هیات و افلاك باشد، و کوه ها عبارت از آسمانهاست، و آسمان هفتم هشتم را می‌خواهد چه هفتم هشتم ۳ اول بود و طیوران کوهها عبارت از نفس انسان است، و آن کثرت و زینت و نزهتگاه در آسمان هشتم به نزدیک قومی از فلک نوابت و بروج ازان کواکب است، و بدان مرغان استادان صناعت را خواست که راه نمایان بر این علومند، و آنکه گفت امن نیافتم بدین کوههای تمامی آن است که سعادت کلی در شناختن علم هیات و ریاضی نیست، و آن آثار جراحیست بد که از این هیات بد حاصل آمده باشد بدین استعداد بر نخیزد، و کمترین باید که مفارقات را بشناسد و تصور حقایق کند تصویری راست و نظام کلی در عالم بداند و غایت را تصور کند و آنچه لایق این بود، پس این عبارت و این رموز ازین معانیست و روشن است، و آن فضای و رای افلاك که ازان عبارت می‌کند ۱۲ عقل اول است که اوّل مبدعاتست و آن مبدع اول شریفتر و بهی ترعقولست، و آن طیور دیگر که از آن کوه عبارت می‌کند نفوس مفارقند که یاد کردیم، و این فرود این کوهها عبارت است از شناختن علم طبیعی که آن را علم اسفل خوانند، و سفر کردن در آن کوهها عبارتست از شناختن علم ریاضی که او را علم اوسط خوانند، و باقی عبارتست از علم اعلی، و آنچه در مقدمات این رسالت از علم اخلاق و غیر آن هست همه طریقت بیافتن این درجه و این مقام، و دیوانه داند این صاحب واقعه را کسی که از حقایق دور باشد و زیرکی خویش در انکار داند، و ترا بیابد دانست بر سیل حکایت که حد وسطی و آنچه جاری مجرای او بود تحصیل آن باندیشه و اکتساب آن نه چنان باشد ۲۱ که معلوم المكان والطریق بود آن را اکتساب و تحصیل کند؛ بلکه طریق این آن بود که دامی بر سازند تا چه در آن افتد و تعلیمی که در اکتساب قیاسات دهند آن تعلیم بود باین دام که چگونه سازند و بر کدام

- با دیانت باشد، و نفسی باشد که قوت عالمه او تصور معقولات نکرده باشد از
 قصور استعداد یا غیر آن و قوت عامله او هم معطل بوده باشد از او نه فعل
 و استیلا حاصل آمده باشد و نه انفعال و این مرتبه اطفال و بعضی از ابله‌یان ۲
 و مجانین باشد، و نفسی باشد که قوت عاقله او تصور معقولات نکرده باشد
 اما قوت عامله او ملکه فاضله و خلق نیکو او را حاصل کرده و این مرتبه
 یارسانان و نیک مردان باشد، و نفسی باشد که قوت عاقله او تصور
 معقولات نکرده باشد بلکه تصور چیزهای ناراست کرده باشد و او را
 هیات جهل مرکب حاصل باشد و اعتقاد فاسد و اخلاق نیکو دارد
 و این حال هالکان باشد و کسانی که ایشان را بعد از مرگ عذاب ۹
 آخرت باشد و اگر با این اعتقاد فاسد اخلاق بد دارد حال او بعد از
 مرگ بدترین حالها باشد، و نفسی باشد که مشتاق بود به تحصیل
 کمال و اخلاق نیکو دارد الا که تقصیر کند و بدان شوق و نیاز ۱۲
 مفارقت بدن کند، حال او بد بود و او را نوعی از عذاب آخرت
 بود بعد از مفارقت، و اگر باین شوق اخلاق بد دارد حال او بشر
 بود، و بود که بعضی از معقولات تصور کرده باشد و استعداد آن یافته ۱۵
 که بعد از مرگ او را کمالت تواند بود اما اخلاق بد دارد این
 کس را لا بد بعد از مفارقت با این هیات و اخلاق بد و وسخ و
 ۱۸ ضرر آن زایل شود نوعی از عقوبت بود و این جز بطریق حکایت
 و بیان نمی توان گفت الا در کتب مبسوطه (۱) و سخنان شیخ ابو
 علی و خواجه ابونصر بر این دلیل است، پس آنچه خواجه اشارت
 ۲۱ کرد بدان از نمادین این حلقه و دام و بقای آن جراحت عبارت از
 این است دران جهان، اما در این جهان این علایق نفس (۲) است و

(۱) در نسخه : مبسوط (۲) در نسخه : نقش

- خواجه تشیه کرد به صید کردن مرغ مر صید دیگر را، و آنکه گفت نمی توانستند آزاد پریدن از اثر دام بسی رنج و ایشان را اثری بود که از پریدن باز میداشت و بر کمال پریدن نمی رسیدند حال نفس است که ۳ تا در بدن همی بود نه بکل محجوب بود از تصور معقولات و نه بغایت آن تواند رسیدن تا تعلق او ببدن باشد، و نفس چون يك قوت تدبیر امور بدنی کند او را با بدن علایق و الفت و غیر آن پیدا شود، و چون قوت شهوانی و غضبی برو مستولی شود هیات مدار انقیاد این قوت عامله مر این قوت شهوانی و غضبی را اول پیدا شود و مادام تا پیش ما بدن میبود و این قوت ۹ عامله نفسی با این قوت شهوانی و غضبی در مانده بود چنانکه مرغی در دام افتاده باشد یا به قفس یا حلقه دام در مانده بود، و ابتدا که نفس با بدن صحبت کند بغایت ساده باشد، و آنکه احوال و احکام بر موجب تراید و ۱۲ ترادف استعداد متواتر می شود، و اگر این وقت که استعداد ظاهر شود مستعد خواهد تا او از این چیزها که او از آن رنجور است از وی بدنی نجات یابد تا نفس با بدن صحبت دارد نتواند جز آنکه مقهور میدارد و این قوت ۱۵ عامله نفسی را قاهره و غالبه و بدیگر قوت از مفارق فیض می ستاند تدبیر دیگر نبود او را و هرگز دران جز تدبیر خوشتن نتواند کرد، و کسی را که پیدا تر باشد باید که او را از این نجات باشد، و نتواند (۱) ۱۸ بود الا بوقت معلوم، و آن آنوقت بود که قوت غاذیه عاجز شود بعد از قوت مولده و نامیه و تا اسباب اجل ظاهر شود بوجوه معلوم، و بدانکه (۲) احوال نفس ناطقه منقسم میشود در قوت عالمه و در قوت عامله، یکی بود که در قوت عاقله او تصور معقولات راست کرده باشد و قوت عامله او مستولی ۲۱ بوده باشد بر قوت بدنی او و این مرتبه انبیا و اولیا و صدیقان و حکمای

(۱) در نسخه مکرر نوشته شده (۲) در نسخه : بدانکه

- ترا سید نکرده که عقل ترا سید کرده اند، آدمی چگونه پرد و مرغ چگونه سخن گوید، مگر صفرا بر مزاج تو مستولی شده است و بدماغ تو پیوسته است، ترا مطبوخ اقیموم باید خوردن و بگرمابه باید شدن و آب فاطر خوش بکار داشتن، و عادت باید کرد نیلوفر بوئیدن و غذای موافق خوردن و از بیداری و بی خوابی دوری جستن که ما ترا در ایام گذشته خردمند دیدیم، و خدای داند که ما سخت از جهة تو رنجوریم، این و امثال این بسیار گویند و این اثر کم کند و بدترین سخن آن بود که ضایع شود و استعانت بخدای تعالی است و توکل بر وی، [شرح] بدانکه (۱) چون مزاجی حادث شود بر وفق آن مزاج از باری تعالی بواسطه نفسی ملایم آن مزاج حادث شود، در طرف نقصان اعتدال مزاج نباتی و نفس نباتی بود، و متوسط اعتدال مزاج حیوانی، و کامل تر اعتدال مزاج انسانی، و از حق تعالی نفسی بدان پیوندد و آن نفس حادث شود، و او را پیش از این نفس وجود نباشد، بلکه با حدوث بدنی حادث شود، حدوث مع الماده باشد و در بدن حال نبود، و این نفس متجزی (۲) نبود چنانکه گفتیم، دو قوت باشد یکی فاعله در امور بدنی و یکی منفعله از مفارقات که ازان فیض ستاند، و ملایم روان فیض سبتن باشد از مفارقات بتصور معقولات و ناچار تا نفس را با بدن صحبت می بود آن قوت عامله او تدبیر بدن میکند و موافق نفس آن معقولات باشد که گفتیم، و بدن و امور بدنی او را چون دام و حلقه باشد، و این نفس را بمرغ تشبیه کرد و پریدن را تشبیه کرد بطلب کردن و اکتساب کردن معقولات، و حاصل آمدن آن مطالب را

(۱) در نسخه: بدنکه

(۲) در نسخه: متجزی

ما صحنی دیدیم که صفت فراخی و خوشی او تون کرد؛ چون ازان در گذشتیم و حجاب برداشته شد صحنی دیگر دیدیم [در] (۱) نهایت فراخی و خوشی که صحن اول ما را فراموش شد و آنرا خورد دانستیم؛ چون بحجره پادشاه رسیدیم و جمال و جلال پادشاه بر ما تافت مدهوش شدیم چنانکه قدرت آن نداشتیم که بدو شکایت کنیم الا که او بر سر ما مطلع شد و بلطف خویش آرام و ثبات بما داد؛ پس ما دلیر شدیم بر سخن گفتن با او و آن قصه خویش پیش او عبارت کردیم؛ پس گفت قادر نبود بر حل دام مگر آنکس که بسته باشد؛ و من بایشان رسولی فرستم که ایشان را تکلیف کند به خشنود گردانیدن شما و دور گردانیدن بدی از شما؛ باز کردید شاد و بکام دل؛ پس ما در را باز گشتیم با رسولان؛ و برادران من مرا مطالب می کردند که حکایت بها و جلال پادشاه ما را باز گو؛ و من وصفی موحز میگفتم بدان مقدار که میتوانستم که او پادشاهی است که هرگاه تصور کنی جمال بی قبح (۲) و کمال بی نقص آن تمامی جز او را نباشد؛ و هر جمال و کمال حقیقی که هست او راست؛ و هر نقص که باشد حقیقی و مجازی از او دور است؛ او را از حسن رویت و از جود (۳) دست است؛ هر که او را خدمت کند سعادت تمام یابد و هر که از او دور شود خاکسار شود در دنیا و آخرت؛ و بسیار دوستان بودند که قصه من بشنیدند و مرا گفتند که مگر عقلت شولیده شده است یا نوعی امراض سوداوی ترا رنجور کرده است و تو نپزیده که عقل تو پریده است؛ و

(۱) ساقط از نسخه

(۲) در نسخه: قبیح

(۳) در نسخه: خود

- و بر سر کوه نخستین رسیدیم؛ پس هنت کوه دیگر بلند دیدیم که چشم غایت آنرا در نمی یافت؛ بعضی از این همراهان گفتند هیچ امنی نیست الا که ما بشتابیم و از این کوهها بگذریم؛ پس شتاب نمودیم و رنج کشیدیم تا از شش کوه بگذشتیم به پریدن؛ چون بهقتم رسیدیم و قصد آن کردیم که باصل آن رسیم بعضی گفتند که هیچ تواند بود که ما یکچندی بیاسائیم که ما را در این سفر رنجهای بسیار رسید و میان ما و دشمنان ما راههای دور است؛ چه آهستگی کردن در طلب نجات بهتر بود از شتاب نمودن که آن شتاب از مقصود باز دارد؛ پس در سر کوه یکساعت مقام کردیم؛ آنجا بوستانهای تازه و آراسته دیدیم آبادان و با درخت بسیار و جویهای روان که خواست که عقل ما متحیر شود از بها و زیبایی آن؛ و آنجا چندان درنگ کردیم که بیاسودیم؛ بعضی گفتند که بشتابید که هیچ امن نیست چون احتیاط و هیچ حصن نیست منیع تر از حزم و بدگمانی؛ مقام در این بقعت بسیار شد و دشمنان بر اثر می آیند بیائید تا ازین بقعت برویم؛ چون بکوه هشتم رسیدیم کوهی دیدیم بغایت بلندی؛ و بطور بودند آن کوه را که ما هرگز از ایشان لطیقتر و خوش آواز تر و نیکو صورت تر و پاکیزه تر ندیده بودیم؛ و از ایشان چندان ایادی و لطف دیدیم که شرح و بیان آن ذکر نتوان کرد؛ چون میان ما و ایشان انبساط حاصل آمد ما آن حقیقت حال را با ایشان بگفتیم ایشان ما را غمگساری کردند و بدان رنج ما تأسف خوردند و گفتند که ورای این کوه شهرست که پادشاه آنجا نشیند و هر مظلوم که حاجت خود بدو برد و بر او توکل کند انصاف بیابد؛ پس ما با این اشارت قصد شهر ملك کردیم و بر درگاه او بایستادیم منتظر آن که فرمان در رسد بدستوری دادن آیندگان پیش او؛ پس فرمان فرود آمد؛ ما را بر قصر پادشاه بردند؛

سافی و مهنا بود، چون من این گروه را بدانحال دیدم مرا یاد آمد آنچه
 من از حال خود فراموش کرده بودم، و آنچه من بدان الفت گرفته
 بودم بر من منغص شد، پس خواستم که کشاده شوم از بنیاری اندوه
 که مرا آمد، یا از سوز بمیرم^(۱) پس از قفس آواز دادم ایشانرا که
 نزدیک آئید بمن تا مرا دلالت کنید بر حیل رهایی جستن و راحت
 یافتن، پس ایشانرا یاد آمد حیلها و مکرهای صیادان، پس زیاد نشد
 از ندای من ایشان را جز گریختن از جایگاه من و دوری جستن از من
 هیچ نیفزود، پس سوگند دادم بر ایشان برسم قدیم و صجبت
 دیرینه نگاه داشته از شوایب نقصان و نفاق به ایشان، و عهد و پیمان
 کردم با ایشان تا مرا استوار داشتند و شك و شبهت از ایشان دور
 شد و ایمن شدند از مکر صیادان، پس نزدیک من آمدند، و من ایشان
 را از احوال ایشان پرسیدم، مرا گفتند که این رنج که ترا هست
 ما هم بدین گرفتار بودیم و نوید شدیم از رهایی یافتن و با بلا و
 اندوه و رنج انس گرفتیم، پس تدبیر کردیم و رهایی جستیم و یافتیم و
 حلقه دام از کردن ما بیفتاد و در قفس بکشادند و بیرون آمدیم، من
 گفتم مرا نیز رهایی دهید، گفتند که ما اگر بر رهایی دادن تو قادر
 می بودیم خود را در ابتدا رهایی می دادیم، طبیب بیمار شفا نتواند
 داد، پس من جهد کردم و خود را از قفس بینداختم و با ایشان
 پریدم، مرا گفتند یش توبقه تهاست و تو نجات نیابی و از بلا ایمن نشوی
 تا آن مسافت که میان تو و آن بقاع است قطع نکنی، بر اثر ما بیا تا ترا
 نجات بدهیم و براه راست ترا بمقصود برسانیم، پس ما میپزدیم در میان دو
 کوه در وادی با آب و گیاه و عمارت بسیار تا از این میان بگذشتیم

(۱) در نسخه: بمیر

- بل اقتنص لبك انى يطير البشر وينطق الطير كأن المرة قد
 غلبت على مزاجك واليوسة قد استولت على دماغك رسيلك ان تشرب
 طيخ الاقيمون وتعهد الاستحمام وبالماء العذب القاتر وتنتشق بدهن ۳
 الثيلوفر وتترفه فى الاغذية وتهجر السهر وتقل الفكر فانا قد عهدناك
 فى ما خلا لييا والله مطالع علي ضمائرنا فانها من جهتك مهتمة
 ولاختلال حالك حالنا مختلة ما أكثر ما يقولون وأقل ما ينبج ۶
 وشر المقال ما ضاع وبالله الاستعانة وعن الناس البراءة ومن اعتقد غير
 هذا خسر فى الآخرة و الاولى «وسيعلم الذين ظلموا اى منقلب ينقلبون»
 [ترجمة] گروهی بیرون آمدند تا صید کنند، دامها بگسترانیدند و طعامها ۹
 بساختند و صیادان پنهان شدند و من در میان گروهی مرغان بودم که آواز
 دادند و ما را بخواندند (۱) ما نعمت و آسایش دیدیم و یاران خویش را دیدیم
 گمان جز باسایش و خیر نبردیم و هیچ تهمت ما را از قصد (۲) بدان جایگاه ۱۲
 باز نداشت و ما شتاب نمودیم در آمدن بدان جایگاه نگاه در دام افتادیم و حلقها
 در کردن ما افتاد و دام در پای ما آویخت و در بالهای ما محکم شد و هر چند
 حرکت بیش کردیم تا رها یابیم سخت تر اندر دام افتادیم و کار بر ما سخت ۱۵
 تر بود پس تسلیم کردیم خود را بر هلاک و مشغول شد هر يك از ما
 بدانچه (۳) نصیب او بود از اندوه و غافل شد از رنج برادر خویش و اقبال
 کردیم جمله بر حيله جستن و رهائی یافتن تا آنکه که فراموش کردیم ۱۸
 صورتهای کار خویش را و انس گرفتیم بدام و قفس و آرام گرفتیم بآن
 پس من نگاه کردم روزی از میان قفس گروهی را دیدم از مرغان که
 ۲۱ پرو بال خویش از قفس بیرون کرده بودند و می پریدند و در باهای ایشان
 اثر حلقه دام ظاهر بود و آن حرکت و اثر نه بدان حد بود که ایشانرا
 از پریدن باز می داشت و نه بدان اندکی بود که حیوة و پریدن
 (۱) در نسخه: بخوندند (۲) در نسخه: قصد (۳) در نسخه: بدینچه

وأحسن. ألوانا وأظرف صورا وأطيب عشرة منها فلما حللنا في جوارها
 وعرفنا من جناتها وتلففها وأيناسها أبادى لن نفى بقضاء أهونها
 ٣ ولما تقرر بيننا وبينها الانبساط أوقفناها على ما أَلَمَ بنا فظهرت
 المساهمة في الاهتمام وذكرنا ان وراء هذا الجبل مدينة يتبوأها
 الملك الأعظم وإي مظلوم استعدي به وتوكل عليه كَفَ عنه الضراء
 ٦ بقوته ومعونته فاطمأننا الى اشارتها وتيمنا مدينة الملك حتى حللنا
 بفنائنه منتظرين لاذنه فخرجت الامر بأذن الواردين ودخلنا قصره فاذا
 نحن بصحن لا يتضمن وصف رجه فلما عبرناه رفع لنا الحجاب عن صحن
 ٩ فسيج مشرق استضعفنا لديه الاول بل استصغرناه حتى وصلنا الى
 حجرة الملك فلما رفع لنا الحجاب ولحظ في جماله مقلتنا علقت به
 اقتدنا ودهشنا دهشاً عاقنا عن الشكوى فوقف على ما غشنا فرد علينا الثبات
 ١٢ بلطفه حتى اجترأنا على مكالمته وعبرنا بين يديه عن قَتْنَا فقال لا
 يقدر (١) على حلّ الحبال عن ارجلكم الا عاقدوها وانى منفذ (٢) اليهم رسولا
 ليسومهم رضاكم واماطة سوء عنكم فانصرفوا مغبوطين وهودا نحن
 ١٥ في الطريق مع الرسل واخواني متشبثون بي يطلبون منى حكاية
 بهاء الملك بين ايديهم وسأصفه وصفا موجزاً وافراً فاقول انه
 الملك الذي مهما حصلت في خاطرك جمالا لا يمازجه قبح ولا يشوبه نقص
 ١٨ صادفته مستوفى لديه فكل جمال بالحقيقة حاصل له وكل نقص ولو بالمعجاز
 منفي عنه كله لحسنه وجهه ولجوده يد من خدمه فقد اغتنم السعادة
 القصوى ومن جرم فقد خسر الدنيا والآخرة.

٢١ وكَمَ من اخ قرع سمعه قضيتي فقال اراك مَرَّ عقلك مَرَّ
 أو أَلَمَ بك (٣) لم فلا والله ما طرت بل طار عقلك وما اقتنصت

(١) در نسخه: تقدر (٢) در نسخه: منقد (٣) در نسخه: ياك

من وراء القفص اطيّر فليل لى ان امامك لقاء لن تأمن المحذور الا
 ان تأتى عليها قطعاً فاقنف آثارنا ننج بك ونهذك (١) الى سواء السبيل
 ٣ قساوى بنا الطيران فى صدفى الجبل العالى (٢) فى واد معشب خصيب غير*
 مجذب حتى تخلف عنا جنباه وخبرنا خبرته فوافينا هامة الجبل فاذا
 امامنا ثمان شواحق تنبو عن قللها اللواحق فقال بعضنا لبعض سارعوا فانا
 ٦ لا تأمن الا بعد ان نجوزها ناجين قتلغلنا الشواحق (٣) حتى انسبنا على
 ست من شوامخها و انتهينا الى السابع فلما تغلغلنا قال بعضنا لبعض هل
 لكم فى الجمام فقدأوهنا (٤) التصب وبيننا وبين الاعداء مسافة قاصية
 ٩ فرأينا ان نخص للجمام من ابداننا نصيباً فان الشروء (٥) على الراحة أهدى
 الى النجاة من الانبات فوقفنا على قلته فاذا جنان مخضرة الارعاء
 عامرة الاقطار، ثمرة الاشجار جارية الانهار يروى بصرك نعيمها بصور تكاد
 ١٢ لبهاها تدهش العقول وتبهت الالباب وتسمعك (٦) اغانى مستحسنة
 والحاا (٧) مطربة وتشمك روائح لا يدانها المسك السرى ولا العنبر
 الطرى فاجتنيينا من ثمارها وشربنا من انهارها ومكئنا به ربما أطرحنا
 ١٥ الاعياء وقال بعضنا لبعض سارعوا فلا مخدعة كالأمن ولا نجاة كالاخطا
 ولا حصن أمتنع من اساءة الظنون وقد امتدّ بنا المقام فى هذه
 البقعة على شفا غفلة ووراءنا أعداؤنا يقتفون اقدامنا ويتفقدون مقامنا
 ١٨ فهلموا نبرح (٨) ونهجر هذه البقعة وان طاب الثواء (٩) بها فلاطيب كالسلامة
 وأجمعنا على الرحلة وأنفصلنا على الناحية ونزلنا بالثامن فاذا
 شامخ خاض رأسه فى عنان السماء تكن جوانبه طيور لم الق أعذب الحانا

- (١) در نسخه : ينج ويهدك (٢) در نسخه : الاله (٣) در نسخه : فبقبا
 بقينا الشدا (٤) در نسخه : أوحنا (٥) در نسخه : ابشروا
 (٦) در نسخه : يسمعك (٧) در نسخه : الحان
 (٨) در نسخه : ننج (٩) در نسخه : الواد *در نسخه : بل

سریه (۱) طیر اذ لحظونا فصفروا مستدین^(۲) بنا فحسنا بخصب واصحاب
وما نخالج^(۳) فی صدورنا ریه، ولا شک عن قصدنا تهمة، فابتدرنا الیهم مقبلین
وسقطنا [فی] خلال الجبائل^(۴) اجمعین، فاذا الحلق ینضم الی اعناقنا والشرك
یتشب بأجنحتنا والجبائل تتعلق بارجلنا، ففرعنا الی الحركة فما زادتنا الا
تعییرا^(۵) فاستسلمنا للهلاک وشغل کل واحد منا ما خصه من الاهتمام
لاخیه، وأقبلنا تبیین الحیل فی سبیل التخلص حتی نینا صورة
أمرنا، واستأنسنا بالشرك واطمأنا الی الاقفاص، فاطلمت ذات یوم من خلال
الشبك فلاحظت رفقة من الطیر أخرجت رؤوسها وأجنحتها عن الشرك، وبرزت
عن اقفاصها تطیر^(۶) وفی ارجلها بقایا الجبائل لا هی تؤدها^(۷) فتعیصها
النجاة، ولا تبینها فتصفو لها الحیوة، فذكرتني^(۸) ما كنت نسیته ونغصت علی
ما ألقته^(۹) فكدت انحلّ تأسفا اوتنسلّ روحی تلهفاً^(۱۰) فنادیتهم من وراء القفص
ان اقربوا منی فأطلعونی علی حيلة الراحة فقد أعتنی^(۱۱) فتذكروا^(۱۲)
خدع المقتنصین فما زادوا الا نفارا فناشدتهم بالخلة القديمة والصحبة المصونة
والعهد المحفوظ ما أحلّ بقلوبهم الثقة و نفی عن صدورهم الریه، فوافونی
حاضرين فسألتهم عن حالهم فذكروا انهم ابتلوا بما ابتليت به فاستیأسوا واستأنسوا
بالبلوی فعالجونی فنحیت الجباله عن رقتی و الشرك عن اجنحتی و فتح لی باب
القفص و قيل لی استغنم النجاة فطالبتهم بتخليص رجلی عن الحلقة^(۱۳) فقالوا
لو قدرنا علیها لابتدرنا أولاً وخلصنا ارجلنا وانی یشفیک العلیل فهضت

- (۱) در نسخه : سريه (۲) در نسخه : مستدین (۳) در نسخه : يخالج
(۴) در نسخه : الجبال (۵) در نسخه : تعیر (۶) در نسخه : تطیرون
(۷) در نسخه : یودها (۸) در نسخه : فذكرنی (۹) در نسخه : الفة
(۱۰) در نسخه : تلهفاً (۱۱) در نسخه : اعنیتی ولعله "اعنقنی"
(۱۲) در نسخه : فذكروا (۱۳) در نسخه : الحقيقة

- وقصر عن البهيمۃ التي لم تف قواه يدرء شهوة تستدعيه (۱) [شرح] ای
برادران حقیقت دلیرترین کسی آن بود که در کار فردا دلیر بود، و بد دل
تر کسی آن بود که باز مانده بود از کمال خویش، ای برادران ۲
عجب (۲) نبود که فرشته از زشتی پرهیزد و بهیمه میان نیکوئی و
زشتی تمیز نکند بلکه شکفت از آدمی برد، اگر عاصی شود و
نافرمانی کند شهوة را درو قوتها و دواعی درست که او را ۶
بازبان (۳) کند، و اگر فرمان برداری کند و طریق اصلح سپرد او را
قوت عقلیست (۴) که او را بدان دعوت کند و بدان رغبت نماید، و بحقیقت
ماننده بود بفرشته آدمی که قدم ثابت دارد و در شهوت و در غضب ۹
قدم او از حد اعتدال بجنبد، و از انعام و بهایم بمرتبه باز پس بود
آدمی که قوت شهوانی و غضبی در او استیلا دارد بر قوت عامله نفس،
این فصل روشن است، بدان فصل روشن است و بدان فصل که ما از پیش ۱۲
شرح کردیم روشن تر شده است، خواهجه اشارت کرده است بدانکه آدمی
تواند بود که بمرتبه فرشتگان بود در طاعت خدای تعالی و اخلاق نیکو
داشتن و می تواند بود که از مرتبه انعام باز پس تر بود، کما قال الله ۱۵
تعالی «اولئك كالانعام بل هم اضل» اما فرشته را قوت شهوانی و غضبی نبود
تا باستیلای او بمرتبه کمتر آید، و بهایم را نفس ناطقه و قوت عاقله و عالمه
نبود تا بدان قوت عاقله نفس او از مبادی منفعل شود و قوت عاقله او بر ۱۸
دیگر قوت مستولی باشد تا بدان از مرتبه خویش تا مرتبه بلند تر رسد.

قال الشيخ «وارجع الى رأس الحديث فاقول: برزت طائفة تقتنص

۳۱ فنصبوا الجبال وزينوا الشرك وهياؤا الاطعمة وتواروا في الحشيش وانا في

(۱) در نسخه: نستعید (۲) در نسخه: عجت

(۳) در نسخه: بازان (۴) در نسخه: عقلیت

رج رسالة الطیر ص ۴۰ س ۱۲-۱۷

و حجت اقتضا کند آن اثبات کند، و هر وقت که میداند که حس و وهم در حس نیاید و عشق و خجل و وجل و شجاعت و جبن و غضب با آنکه از علایق امور محسوس است در وهم و حس نیاید آنکه منزّه و مجرد بود از علایق محسوسات باید که در حس و وهم نیاید، پس بطریق محسوسات فرشته نشود، و اعتقاد نکند که هر چه محسوس نبود مثبت نبود، و نه نیز اعتقادهای جمله براندازد و تصور کند که حقی که واجب القبول است در میان عقاید نیست، و هر که در اثبات اعتقادی سخن گفته همه سنگ در تاریکی انداخته اند که این عالم را خالق و مبدعی نیست، بلکه میان این دو متوسط اعتقادی طلب کند، و از محسوسات استعانت کند بشناختن بعضی از مجهولات که معلوم نبود، و مبدعی و صانعی عالم را اثبات کند منزّه از علایق حس و مقدس از کثرت جهات مختلفه، و چیزها که اثبات آن او را باوصاف او یار و مودی بود بکثرت و رفع کمال، و این طریق را تشبیه کرد بطیران خفاش، و چنانکه این اعتقاد حق است و بهترین عقاید است خفاش را هم بهترین طیور خواند چه او حد توسط دارد در اسباب معاش و ظهور خویش، و خفاش صورت [طیور] (۱) ندارد اما از او فائده طیور حاصل آدمی نیز باید که اگرچه صورت فرشتگان ندارد باخلاق فرشتگان متخلق شود.

۱۸ قال الشيخ ويلكم اخوان الحقيقة أغنى الناس من يجترئ على غده وأفسلهم من قصر عن أمده^(۱)، ويلكم اخوان الحقيقة لا عجب ان اجتنب الملك سوءا او ارتكب البهيمه قبيحا بل العجب من البشر اذا استولى على الشهوات وقد صيغ^(۲) على استنثارها صورته او بذل لها الطاعة وقد نور بالعقل جيلته ولعمري الله بذالملك بشر^(۳) ثبت عند مزاوله الشهوة فلم تزل قدمه عن موطنه فيه

(۱) ساقط از نسخه (۲) در نسخه : ضع

(۳) در نسخه : بیشتر ؛ در ترجمه فارسیه موجود نیست

- غضب او را نکامه دارد قوت عامله او منفعل شود ازین قوی و فائده^۱ انسانیت از او دور شود، پس خواجه اندرین رمز بدین اشارت کرده است، و دیگر قوت وهمی را مانند کرده بآتش افروخته و انسان را بدان حیوان آتشی، چه انسان تا در این عالم بود از این قوی مفارق نشود و این قوی نیز ازو مفارق نشود، و این قوت وهمی بغایت برنده و باز دارنده است از ادراک معقولات و بدان لا بد حاجت آید و چنانکه نور آتش جائی بود که منفعت رساند و جائی بود که مضرت رساند حکم وهم جائی بود که راست بود و جائی بود که دروغ بود آنجا که راست بود حکم کردن او بود که یک جسم در یک حال دو مکان نتواند بود، و آنجا که دروغ بود آن بود که حکم کند که هر چه موجود بود باید که بجهت او اشارت توان کرد و اجسام نامتناهی بود و اگر متناهی بود فضای محدود رسد که آن فضای محدود را نهایی و خارج عالم باید که بود پس خواجه میگوید چون سمدل باش که باعتماد تمام در آتش شود یعنی بوثوق تمام قوت وهمی بکار دار و بدان که ترا از او چاره نیست، و بدان که جای بود که او زیان بود و جائی بود که او معین و مؤید بود و صادق، چون خفاش باش که بروز پیدا نیاید، خواجه محسوسات را بروز مانده کرد و حکما را که بمحسوسات شناختن قناعت نمایند و وراثی او چیزی طلب نکنند از معقولات و اعتقاد ندارند که هر چه حس آرا^(۱) بجوهر آن در نیابد فرض آن محال بود ایشان را بخفاش مانده کرد، چه خفاش منزل متوسط طلب کند میان نور و ظلمت و موحد در توحید متوسط طلب کند میانه تعطیل و تشبیه احکام محسوسات بر حق تعالی نراند و نفی و تعطیل و نابودن خالق صانع عالم را اعتقاد نکند، بلکه آنچه از معقولات برهان

(۱) در نسخه: انر

- غذای او شود و در جوف اشتر مرغ آهن کرم و سنگ کرم
 غذای او شود، و حرارت او آنرا باعتدال باز آورد چنانکه غذا
 ۳ شود، چون مار استخوان سخت را تلین کند و تلطیف کند چنانکه
 غذا شود، پس آدمی را می باید که [بداند] (۱) این دو معنی که یکی حرارت
 را تسکین کند و دیگر که ناملایم را لطیف و لّین گرداند
 ۶ و این اشارت است بدانکه (۲) حکما گفته اند در اصلاح قوت
 شهوانی بقوت غضبی و اصلاح غضبی به شهوانی و آنچه آن باشد
 که تفکر کند در احوال او که بر او خشم گرفته باشد
 ۹ و منافع آن پس با (۳) یاد آورد و شهوت را بر آن منافع بر گمارد
 تا او را از ایذای او باز دارد چه اگر او را ایذا
 کند آن منافع روا بود که بوقت حاجت بدو ازو فوت (۴)
 ۱۲ شود، و اصلاح شهوانی بغضبی آن باشد که ننگ دارد از قضای
 شهوت با چیزی و فضیحت و ارتکاب معصیت و ذل و ضررها
 با سلامت شرمساری، پس قوت شهوانی را بدین وجه اصلاح کرده باشد بغضبی
 ۱۵ خواجه آن سنگ کرم کرده را بغضب تشبیه کرد و آن استخوانهای
 سخت کثیف را بشهوة لا بد این سنگ کرم کرده را مبردی و مکنی باید
 تا نفس را هیئات بد حاصل نیاید، و استخوان سخت را ملطفی و ملینی
 ۱۸ باید تا غذا شود، همچنین شهوت را مصلحی و مسددی باید تا قوه
 شهوت را استیلا نبود و اگر خورنده سنگ کرم را مبردی و مکنی
 نباشد که ایشان آنرا بحدّ اعتدال باز آورد هلاک شود، و همچنین مغذی
 ۲۱ بعظم صلب اگر آنرا مصلحی و مقومی نباشد که اعتدال قوت شهوت و

(۱) ساقط از نسخه (۲) در نسخه: بدنکه

(۳) در نسخه: نا (۴) در نسخه: فوف

باستنباط آن چنان کسی که یاد کردیم بدانند^۱ پس این جماعت که بواسطه دانند چیزها را دزدی^(۱) کرده باشند و آلت پیریدن بچیل بدست آورده باشند^۳ و آنان که این مرتبه بلند دارند ایشانرا نیز آلت پیریدن از معارف بدست آید اما آسان تر، پس خواجه بدین رمز روا بود که اشارت بدین معنی کرده باشد بدان طریق که ظن من است.

۶ قال الشيخ «كونوا نعاماً يتلع الجنادل المحمات وانا عی. شرط العظام الصلبة وسمادل تغشی^(۲) الضرام علی ثقة^(۳) والخفافیش لا تبرزن نهارا فخير الطيور خفافيشها^(۴)»*[شرح] چون شتر مرغ باشید که سنگ گرم کرده بخورد و چون مار افعی که استخوانهای سخت فرو برد، و چون حیوان آتش خوار باشید که به آسانی و اعتماد در آتش شود، و چون خفافیش باشید که روز فرا دید نیاید که بهترین مرغان خفاش است، به باید دانستن که در شتر مرغ رمزست که آنرا بیاید شناخت که چون یکپای او خلل پذیرد بدیگر پای نتواند جز بسینه نرود، و در بیابان با هیچ حیوان انس نگیرد، و از شتر مرغ که بدو شبیه دارد بگیرزد، و او شبیهی دارد از روی صورت بمرغ و شبیهی دارد با شتر، و خایه^۵ که نهاده^(۵) باشد اگر ازان بیفتد دیگری که اشتر مرغ دیگر نهاده باشد او را بجای او باسد، و این همه رموز نیکوست اما شیخ بیش بیک رمز اشارت نکرده است که او آهن و سنگ گرم کرده فرو خورد و جوف او در اطفاء و تبرید آن عمل کند و آن آهن و سنگ گرم او را زیان کار نبود، و اشاره کرد بدانکه^(۶) افعی استخوانهای سخت فرو برد و

(۱) در نسخه: دزدی (۲) در نسخه: یغشی (۳) در نسخه: ثقه

(۴) در نسخه: وخفافیشها (۵) در نسخه: بنهاده (۶) در نسخه: بدنکه

* رج رساله الطیر ص ۴۰ س ۷-۱۱

- تر است، اشارت میکند باصلاح خیر عملی و آنرا بزهر خوردن مانند میکند چه مقهور داشتن قوتهای شهوانی و غضبی و توسط نگاه داشتن
- ۳ دران مساوی است با زهر خوردن و به شعور بودن مر نفس را که در این جهان بعضی ازان چیزها که دانستنی است بداند او را بعد ازان مفارقت لذتی خواهد بود که با هیچ لذت این جهانی او را مناسبت نبود
- ۶ رغبت صادق کند بنابودن در این جهان، و هر که زهر نخورد زنده نماند یعنی هر که قوت عاقله نفس را مستولی ندارد بر قوای بدنی قوه عامله او مقهور بود و مرده، و هر که طرفی از معرفت حاصل ندارد و او را رغبت نبود بمفارقت این جهان در آنجهان او را لذت این جهانی نبود، و پریدن عبارت از قبول کردن فیض از مبادی و انقطاع علایق از آنچه از اکتساب سعادت باز دارد و آشیان گرفتن آرام گرفتن با این لذات ناقصه مخدجه و استیلا دادن قوتهای بدنی را بر قوت عامله نفس، و عبارت از صید کردن باز ماندن است از آنچه کمال نفس دران است، و چون از ادراك و اکتساب آن کمال باز ماند
- ۱۵ اندر صد هزار بلا و عنا ماند چون آن مرغ صید کرده شده، و چنانکه کمال مرغ در پریدن است او مراد خویش اندر پریدن بدست آرد، کمال نفس اندر فیض شدن و تصور کردن معقولات است چنانکه باید و مستولی بودن بر قوتهای بدنی تا آن شیاطین او را از راه نبرند، و آنچه خواجه گفت اگر کسی را بال نبود دزدی کند و بال بدست آرد، و بیش از این گفته که کس باشد که او را قوت آن بود که بی واسطه تعلم از قوت قدسی
- ۲۱ ناکاه بحد اوسط باز خورد و آنچه مطلوب او بود هر که قصد کند بدست آید و بخاطر او اندر آید و ناکاه بدان باز خورد که این چنین چیزها باستنباط کس عزیز باشد، و دیگران آن باشند که ایشان را بتعلیم و تعلم حاجت افتد تا بدانند بعضی از چیزها، و لا بد این چنین چیزها
- ۲۴

حیوانی نزوعی و قوه حیوانی متخیله و متوهمه، پس التفات او را پس بود
و قوه عالمه را قیاس و اعتبار بدان بود که بالای آن بود و پیش آن
بود تا ازان چیزها منفعل شود و فایده گیرد و ازان قبول کند، پس دو
وجه بود نفس ما را، وجهی با بدن و آن وجه باز پس دارد و این
وجه باز پس که نسبت بدن دارد بهیچ وجه از مقتضای طبیعت بدن
و ازیں قوای بدنی هیچ افعال قبول نکند و منفعل نشود، و ازیں وجه
باید که فاعل بوده نه منفعل، و اگر مسلط نشود و مستولی نگردد برین
قوتها و چنان نبود که ایشان از او منفعل باشند و او البته از ایشان
منفعل نگردد شیاطین او را وسوسه کرده باشند از این وجه که با قفا
دارد و او را فریفته، پس این وجه را می باید که سلاحی باشد تا
شیاطین را مقهور و مغلوب دارد، و دیگر وجه که نسبت و اعتبار بمبادی
عالیه و ملائکه علیهم السلام دارد باید که از این وجه از این اعتبار
دایم القبول باشد و از ایشان منفعل شود، پس چون کسی این معانی را
چنانکه باید تصور کند این رمز خواجه او را حل شود.

۱۵ قال الشيخ *تجرعوا الذعاف تعیشوا واستحبوا الممات تحبوا وطبروا ولا
تتخذوا وکراً تنقلبون الیه فان مصیدة الطیور اوزکارها، وان صدکم عوز
الجناح قتلصموا نظفروا فخير الطلائع ما قوی علی الطیران* [شرح] زهر فرو
برید تا زنده بمانید، و مرگ و مفارقت این جهان بآرزو جوئید تا زندگانی
نیکو یابید، و پیوند و خانه مگیرید که مرغانرا سید کنند بیشتر در
خانهها شان و اشیانها شان، و اگر پر و بال ندارید دزدی^(۱) کنید و پر و
بال بدست آرید که بهترین دیدبانها آن بود که بتواند پرید، این رمز روشن

(۱) در نسخه: دردی * رج رسالة الطیر ص ۴۰ س ۴-۷

- خوش و مستغنی بودن از هرچه التفات بدان ترا از سعادت کلی باز دارد و در مصحف مجید هم بر این معنی تنبیه کرده اند «و عباد الرحمن الذین یمشون علی الارض هونا»^(۱) الآیه و ترا ازان دیگر اشارت کرد که خواجه گفته است مراد از شیطاین بمذهب حکما بیاید شناخت تا این رمز ترا حل افتد که لطیف رمزست^۱ بیاید دانستن که با نفس مردم قوتها اند موجود شده چنانکه در کتب مبسوطه^(۲) آنرا یاد کرده اند و این قوتها با نفس مردم بهم موجود اند چون قوتها و همی و خیالی و قوت خشم و قوت شهوت و این قوتها چون توانند مردم را از علم دانستن و از راه نجات طلب کردن باز دارند^۹ و چون مراد از اطلاق لفظ شیطان بنزدیک ایشان بدانستی بدانکه^(۳) مراد از یش آدمی و از یش آدمی نزدیک ایشان عبارت بود از دو قوه که نفس ناطقه را هست^۱ یکی عالمه و دیگری عامله^۱ و این قوت عامله را اعتباری بود بقیاس با قوت حیوانی تزویجی که ازان قوت حادث شود و در این وقت هیئاتی که خاص بود و بدان بدن انسان ساخته شود و سرعت فعل و انفعال را چون تشویر و شرم و خنده و گریستن^{۱۵} و اعتبار دیگر بود این قوت عامله را با قوت حیوانی متخیله و متوهمه^۱ و آن آن بود که آن را بکار دارد در استنباط تدبیرها در کارها بتصورات امور جزوی در استنباط صناعات انسانی^۱ و این قوه عامله را هم اعتباری بود با نفس او^۱ و آن آن بود که از آنچه میان او و عقل نظری بود رایهای رابعه و مشهوره تولد کند^۱ و این قوه باید که بر جمیع قوتهای بدنی مستولی بود علی الخصوص بر آنچه انسان آنرا شیطاین خوانند^{۲۱} و این قوه را بدان دو اعتبار که گفتیم او را التفاتی بود بقوه

(۱) قرآن مجید XXV, 64 (۲) در نسخه: مبسوط

(۳) در نسخه: بدانکه

- ظاهر بود و بر سر دنبال او بود، بدرستیکه شیطان نفرید و وسوسه نکند آدمی را الا از پس او، بیاید دانستن که مار پوست بیفکند و در ابتدای ربیع آغاز کند پوست افکندن تا آنوقت که هوا معتدل شود و همچنین در خریف، و آغاز پوست افکندن از کردا کرد چشم کند از اندرون، و دران حال که آغاز کند تا بینا شود چه آن پوست چشم او را پیوشاند، و باندک مایه روزگار آن پوست بیفکند و روشنی چشم او بعد ازان زیادت شود، و بیاید دانستن که قالب آدمی باعتبار نفس آدمی چون پوست مار است با شخص، اما هر چند نفس ناطقه بنزدیک حکما داخل بدن و متحیز و حال (۱) نیست و لیکن يك قوت او در این بدن متصرف است و این بدن او را چون ولایتی است، و این حقیقت بدن بجز حقیقت نفس است، و بمفارقت نفس مر این بدن را و جدا شدن بدن را هیچ خلل با نفس باز نکرد الا در آن وقت که پوست می افکند چشم او پوشیده شود، و در آن وقت که نفس مفارقت بدن کند بهمه حال چون اشفته و ملتقی باشد بحکم علاقتی که میان نفس و بدن بوده باشد، و انبیا و اولیا را علیهم السلام مفارقت این جهانی باسانی و رغبت تمام بود، و خواهند که چون کمال یافتند ایشانرا مفارقتی باشد از این عالم چنانکه مار خواهان پوست افکندن خویش بود، و خدای تعالی از یوسف علیه السلام این حکایت کرد آنجا که گفت «توفنی مسلما و الحقنی بالصالحین» (۲) و رسول ما را گفت علیه و آله السلام «والآخرة خیر لك من الاولى» و اولیا را و متنبه بایشانرا گفت «تتمتوا الموت ان كنتم صادقین» (۳) پس خواجه از این وجه باین معنی اشارت کرد، و دیگر بدیسیب (۴) آئین عبارت میکند از کم آزاری و پنهان داشتن مقصد و مطلب

(۱) چنانست در نسخه، و باید که «حال» باشد (۲) قرآن مجید XII, 102

(۳) قرآن مجید LXII, 6 (۴) در نسخه : بدیسیب

حقیقت باطن را دو قوت بود، یکی را قوت عاقله خوانند و یکی را قوت عامله، و این قوت عامله قوتی بود که آن مبدأ بود تحرك مر بدن انسان را بسوی افعیل جزئی، و او را اعتباری بود بقیاس با قوت حیوانی نزوعی و اعتباری بود بقیاس با نفس او، و این قوت باید که غلبه دارد بر جمله قوای ظاهر بدنی که آثار آن ظاهر است، و خواجه از این روی گفت که بدان معنی چون چیزو باشید، و باطن ظاهر گردانید و ظاهر باطن، این دو فائده دارد، یکی آنکه قوت عامله نفس را که باطنی است استیلا و استعلا زیاده دهد تا از قوای بدنی منفعل نشود البته، و این قوتهای ظاهر را یوشیده دارید بدان معنی که ایشانرا مغلوب دارید بر این وجه که جلی آن قوت عامله است که باطن است بدین معنی که ظهور و غلبه وی را می باید که بود، و خفی ظاهر شماست باین معنی که این قوت بدنی می باید که قوت خفی و مغلوب بود بنسبت باین قوت عامله، و از پیشتر بیان این تمامی یاد کنیم، و دیگر که ظاهر پنهان دارید از خلق و با ایشان مخالطت کمتر کنید تا از آنچه اهم است باز نمایند و باطن خویش را آشکارا دارید بر اهل و مستحق، و آنچه تعلق بعلم توحید دارد و آنچه معالجات طبیبی و علم اخلاق باشد از هیچ کسی دریغ مدارید چه خیر رسانیدن بقابل خیر تشبه بود بمبادئی اول و این دریغ نباید داشت، و این دو فائده درست است این سخن را که خواجه بدان اشارت کرد.

قال الشيخ «ولکم اخوان الحقیقة انسلخوا عن الجلود انسلخ الحیة و دبوا دیب الدیدان و کونوا عقارب اسلحتها فی اذناها فان الشیطان ان یراوغ الانسان الا من ورائه» [شرح] ای برادران حقیقت بیرون آئید از پوست چنانکه مار از پوست بیرون آید، و نرم روید چنانکه کرمان نرم روند، و همچون کزدم باشید که نیش او

* رج رساله الطیر ص ۴۰ س ۴-۱

- آنوقت که امتناع از طعام کند هر روز فربه تر و نیکوتر بود، و اقل ایام غیبت او چهل روز است و بیش ازین نیز بود و این را اسباب طبیی و طبیعی هست و آن آن است که سبب جوع تحلیل است و سبب تحلیل قلت ماده و تنگی پوست و قوت حار غریزی محلل است و حار هوا، و چون تحلیل کمتر افتد پوست استبر بود و حرکت نکند و حار هوا سرد شود ناچار تحلیل کمتر آید و چون فضولی در بدن از جهت بسیار خوردن حاصل آید و حرکت بکون بدل شود و جلد کثیف بود و حار هوا سرد شود ازان محلات جز حار غریزی نماند و از يك محلل چون فضول بسیار شود در بدن بگرسنگی تواند رسانید بلکه جز هضم نتواند کرد فضول را، پس هر روز بدن فربه تر بود با امتناع از طعام، و این بعد از امتلاء عظیم باشد، و هر حیوان که با امتلاى بسیار و بهم مخصوص بود حار غریزی کمتر بود ازان دیگر و در رطوبت و بلغم طبیعی که آن نیمه خون بود و بعضی چون بجای بسیار بود و این فائده ندهد، و این فضول که یاد کردیم بجای غذا باز ایستد، و عارفانرا اوقات باشد که از طعام امتناع نمایند و توانند کرد، و شرح آن بتمامی که چرا باشد و بچه وجه توانند کرد در کتب مبسوطه علی الخصوص در اشارات و تنبیها (۱) و حکمت عرشی بیان کرده اند، و عارفانرا غیبتها بود از مردمان چنانکه قنایذ را و ایشان ظاهر خویش صلاح و وقایه باطن کرده باشند و مرد عارف باید که همچنین باشد، و چون تو بدانی که آدمی را از قالب و نفس آفریده اند، و این قالب ظاهر است و او را بحس بصر ادراک توان کرد و بحس لمس، و معنی باطن است و آنرا (۲) نفس گویند و او را به بصیرت باطن توان شناخت، و حقیقت آدمی از معنی باطن است، و آن

(۱) در نسخه: تنیها (۲) در نسخه: اثر

- قال الشيخ ويلكم اخوان الحقيقة تقنعوا كما يتقنع المنافذ
وأعلنوا بواطنكم وأبطنوا ظواهركم فوالله ان البلى لبطنكم وان الخفى
لظاهركم* [شرح] ای برادران حقیقت سر اندر کنید چنانکه چیزو (۱)
سر اندر کند و آشکارا کنید نهانها و نهان گردانید آشکارهائی خود را
که بخدا روشن و هویدا است باطن شما و ظاهر شما، بدانکه چیزو بری
بود و بحری بود و جیلی بود که او را بتازی دلدل خوانند و پیارسی سیرو (۲)
و او را خارها بود مانند تیر و خصمان خود را بدان دفع کند، و آنکه
بحری باشد شبه دارد بسمک و خداوند صدف بود، و بعضی از قنافظ
بحری همیشه آگنده بود از خایه خویش علی الخصوص در وقتی که ماه
با استقبال آفتاب بود، و در وقتی که هوا گرم بود، اما چیزوی بری ظاهر و
معروف بود و تسافت و مجامعت ایشان چنان باشد که شکم بر شکم باز نهند
راست ایستاده، و اشواک (۳) ایشان بجای شعر دیگر حیوانات بود الا که این
شعربغایت افراط دارد در صلابت و غلظت، و ایشان باوقات جستن باد احتراز
کنند پیش از جستن باد، و آن جانب که از سوراخ ایشان مهتّب باد بود استوار
کنند، و یکی بوده است که او از هبوب ریح خبردادی پیشتر از جستن باد،
چون از آن تفحص کردند چیزوئی داشت درخانه که بهر وقت در خانه
خود مسدود کردی پیش از جستن باد از جهت دفع ضرر باد و این مرد
بدان موجب خبر میداده بود، حکایت کنند که چیزو دنبال مار گیرد و
سردر کشد و میخورد و مار خود را بر خارهای او میزند تا هلاک شود،
و چیزو را همچو خرس غیبتها باشد و امتناع از طعام، و همچون خرس

(۱) در نسخه: «خیزو» و در همه جاهای دیگر نیز همین طور نوشته

شده (۲) در نسخه: سدر (۳) در نسخه: شواک

رج رساله الطیر ص ۳۹ س ۱۳-۱۵

- که یاد کردیم ز پیش آنت که نفس آن مستبیط در جلیت چنان افتاده باشد که ناکاه بخد اوسط باز خورد و باز افتد بی تفکر و طلب، بلکه چنان باشد که هر چه او را باید خد اوسط دران بوی باز میخورد، و هر کجا که حد اوسط حاصل گشت اقتران قیاسی و حصول نتیجه دران متابع آن باشد، و هر وقت که این علوم و صناعات را انقراض افتد بسبب حوادث کبار و وقایع عظام که در عالم جرث و نسل نمایند یا اگر بماند سخت اندک بود بعد ازان حق سبحانه تعالی یکی را پدید آورد که علوم و صناعات از وی آغاز و ابتدا باشد چنانکه در طوفان نوح علیه السلام و غیر او بوده است، و روا بود که یک کس تنها این علوم و صناعات باز دست نیابد بل چند کس بیابند کمتر یا بیشتر اما بدان طریق که یاد کرده آمد و تعلم از یکدیگر نا متناهی. روایت است، لا بد انتهای آن با صاحب حدسی بود برآن وجه که بگفتیم، و صاحب این حدس بهر زمانی نبود بلکه نایاب و شاذ بود و نادر، و لا بد بر او واجب بود بافادت مشغول بودن تا بعضی از ثمرات حدس او منسوخ و باطل نشود، و اگرچه آن دیگر بعضی که مودی به کمال اوست از را بی افادت غیری حاصل باشد، و بر متعلمان و مستفیدان واجب باشد تعلم و استفادت از او در این روزگار که بتعلم مجرد باز افتد بر سابق واجب بود اغانت للاحق تا لاحق کامل شود بتعلم ازان سابق، چه چنانکه بخل از مبادی روانیت بر مستعد بر آنکه متشبه بود از طریق اخلاق بمبادی بخل روانیت بر مستعد، چه اگر بر مستعد بخل کند از طریق افاده تشبیه نکرده باشد، پس از این اشارت کردند بدین طرف از تعلیم و تعلم بعد از بنیان اخلاق و تحصیل استعداد و آنچه مقدمات این کار را بیابست و بکار آید.

- آید انتهای آنها تا حدس بود، یعنی که صاحب حدسی بدان مرتبه که یاد کردیم
 بوده باشد و این حد اوسط اکتساب کرده و بعد ازان از او تعلیم شده
 باشد، پس محال نیست که مردم را بنفس خویش حدسی افتد و در ذهن ۳
 او قیاسی منعقد بی تعلیم و ناچار، در مبادی نشوها که بعد از قرانات و
 طوفانات و خرابی عالم خیزد لا بد آن علوم که مجدّد و زنده شود بچنان
 کسانی شود که ایشان بحدس خویش استنباط (۱) کنند حدود وسطی را، و این ۶
 مراتب دارد بکم و کیف، اما بکم : آن بود که اعداد حدس مستنبط مرین
 حدود وسطی را بیش بود، و اما بکیف : چنان بود که زمان حدس و استنباط
 یکی کوتاه تر بود و زود تر بود بحد اوسط باز خورد، و آن یکی بیشتر ۹
 بود و درنگی تر، و این تفاوت منحصر نتواند بود در حدس بلکه دایما زیادت
 و نقصان می پذیرد، و او را دو طرف باشد ناچار، یکی طرف زیادت و یکی
 طرف نقصان، و در نقصان بحدی رسد که آن کس را حدس نبود البته، و ۱۲
 در طرف زیادت بحدی رسد که آنکس را در اکثر مطلوبات و یا در کل
 مطلوبات حدسی بود تا بدان حد رسد که او را حدسی بود در زود ترین (۲)
 ۱۶ وقتی، و در این کس مرتمم شود صورتی که در مفارق بود اما
 بیکبار یا قریب بدان، و این قوت را قوت قدسی گویند، و آن بلند
 ترین مرتبتیست آدمی را، و انبیا را علیهم السلام این قوت باشد، لا جرم
 ۱۸ ضمت نکنند بر مستعدان تا خلایق بر متابعت و اقتباس علوم از ایشان
 کمال یابند در سعادت دو جهانی، و در این باب سخنی دراز است، اما
 مقصود ازان می باید که معلوم گردد، و آن این است که هر علمی که
 ۲۱ استنباط کرده باشند آنرا اول مستنبطی باشد که ابتدای آن علم با آن صناعت
 از وی بود، و این استنباط بطریق حدس بود، و بیان این بر این موجب
- (۱) در نسخه : استبابت (۲) در نسخه : زود تر این

- عقول خویش تا بعضی از شما بعضی را متابعت کنند و بعضی از شما بعضی کمال و تمامی یابد، بیاید دانست که چون دانسته آمد که برادر و دوست حقیقی کیست با این برادر راز را آشکار باید داشت یعنی بر ایشان بدانچه ترا معلوم باشد بخل و زنت نباید کرد، که اگر در مرتبه شناخت از تو بیشتر بود ترا از او کمال حاصل آید، و اگر کمتر بود او از تو کامل شود، و اگر مساوی بود هر يك از شما متابعت یکدیگر را کنید و یکدیگر کامل شوید چنانکه حق تعالی و ملائکه از بخل و زنت دور اند و زاد می کنید (۱) بر آنکه مستعد بود و وی قبول کند و آنکه نبود بخل بر او باید کرد، و آن آدمی که خواهد صفات و اخلاق ملائکه موصوف بود باید که بخل نکند بر مستعد، و بیاید دانست که نفس ناطقه آدمی دو قوت دارد، يك قوت را عامله خوانند و یکی را عاقله، و نه چنان است که این نفس دو چیز است یا آدمی را دو نفس است که یکی تدبیر و سیاست بدن کند و یکی ادراك معقولات، بلکه این نفس يك چیز است، لیکن با اعتبارات از او این دو اثر حاصل می آید، یکی از او و یکی برو، و این بمراتب بگردد بر دوام قبول از مبادی و غیر آن، و روا بود که نفس را بواسطه حاجت آید بسیار، و روا بود که کمتر آید چه آن متعلمان باشند که نزدیک باشند بتصور معقولات، و آن استعداد که بود او را و قوت بحدی بود که او در اتصال بمفارق محتاج نبود بچیزهای بسیار و بتعلیم شدن تا کوئی که او همه چیز ها از خود می بداند، و این چنین کس قدردان نبود بلکه نادر و عزیز بود چه این درجه بلندترین درجات این استعداد است، و مردم آنچه از علوم اکتساب کنند و آن بحدّ اوسط بود یا به تعلیم حاصل آید یا بحدس، و حدس فعل ذهن بود که بذات خویش استنباط کند حدّ اوسط را، و آنچه بتعلیم حاصل
- (۱) در نسخه: زادی کنید

- و از آنچه این لذت می یابد بادرک آن معقول آن دیگر همان لذت می یابد چنانکه آن يك عالمی بود از عوالم عقل آن دیگر
- ۳ مثل آن بود پس میان ایشان مجاورت علوی باشد که یاد کردیم و ایشان را منادی فرمان حق جمع آرد^(۱) چه مطلوب ایشان همه در سعادت جستن بمعرفت حق باشد و آن جماعت دیگر که دوستی ایشان نه بدین وجه بود ایشان دوست را واسطه کارهای حقیر سازند و دارند و همه حال نزدیک ایشان آنمطلوب از این واسطه شریف تر بود و در نفس الامر چنین است که واسطه کم از مطلوب باشد و دوستی و مراقبت این جماعت بر جاده حقیقت نباشد برای این اغراض باشد و چون این غرض بر نیاید عداوت حاصل آید و اگر بر آید استغنا نمایند و همیشه از دوست حساب منفعت خویش و دفع ضرر از خویش بر گیرند هیچ حساب دوستان اندر این معنی از خود بر نگیرند پس این جماعت اختلاط و دوستی را نشانند اگر چنانچه دوست حقیقی بدست آید بغایت عزیز بود نزدیک اهل معنی و علی الجملة دوستی حقیقی میان دو کس باشد که ایشان یکدیگر را شناسند و چون در مطلوب متفق باشند مودت میان ایشان بیش ازان بود که در میان دو مسافر که منزل و مقصد ایشان متفق نبود و این سخن شرحی دارد اما از درازی احتراز کرده آمد که مشر ملالت باشد.
- ۱۸

قال الشيخ «ويلكم اخوان الحقيقة باثوا»^(۲) وتضاموا وليكشفن كل واحد منكم لآخيه الحجب عن خالصته ليطايع بعضكم بعضا وليتكمل بعضكم بعضا» (شرح)

۲۱ ای برادران حقیقت راز خویش آشکارا کنید و با هم آید و بردارید. پرده از

(۱) آرد: ساقط از نسخه (۲) در نسخه: باثوا

در ترجمه فارسیه موجود نیست

و هر که نیکو شناسد (۱) طلب کردن چیزی که او را شاید نفس او سماجت نکند یا قیاد چیزی را که بر وی واجب بود، و از حسد و لجاج خالی نبود، و این اخلاق همه موانع باشند از انقیاد حق را، و چون هر آنوقت که صاحب دو خلق مخالف با یکدیگر مخالفت کند میان ایشان منازعت و خصومت خیزد و دوستی حاصل نیاید مثلاً بخیل و سخی و عالم و جاهل را (۲) که هر چه سخی کند از بذل مال و اسداء معروف بخیل آنرا باسراف و تضییع وصف کند، و هر چه از امساک و تقیر بخیل کند سخی آنرا بدناغت و قصور همت وصف کند، و هر چه عالم کند جاهل آنرا بیددلی و طلب محال وصف کند، و هر چه جاهل کند عالم آنرا بتاریکی و نادانی وصف کند؛ پس هر يك از ایشان فعل و خلق یکدیگر را منکر باشند و انکار پوشیده زوا بود که ظاهر گردد و چون ظاهر شود بوخت ادا کند و وخت بعداوت انجامد و عداوت به آفت نفس، پس از این گفت خواجه که هر دوست که صفای مودت از تیرگی اخلاق بد و اغراض فاسده نگاه ندارد دوستی را مهذب نگردانیده باشد از شوایب، و مادام که در مخالفت و دوستی که اختلاف اخلاق می بود آن دوستی آمیخته بود بدینچه (۳) یاد کردیم، پس باید که چون دوست موافق در اخلاق نیک بدست آری او را نگاه داری؛ چه جمع مال چندان عظمت ندارد که حفظ آن، و یافتن چنین دوستی آن فایده ندارد که حفظ و نگاه داشت او تا بر حالت دوستی بماند، و این چنین دوستان که ما یاد کردیم ایشانرا قرابت و اتحاد از جهة اشتراك بود در طلب سعادات آخرت، و آن صورت معقولات که در نفس این مرتسم می شود هم در نفس آن دیگر مرتسم می شود؛

(۱) در نسخه : شنا (۲) در نسخه : جاهل و

(۳) در نسخه : بدینچه

- و نادر باشد مردی که در او خلق مکروه نباشد زیرا که مردم چون فکر استعمال نکند اخلاق بهایم بر وی غالب شود و شهوات بر او مستولی گردد و حیا از وی غایب شود و استیلاي غضب و شهوت و حرص و شره از او مفارقت نکند، و آن جماعت منقسم شوند به چند قسم، جماعتی باشند که شره افتخار نمایند و بظاهر جویند و این جماعت شرّ الناس باشند، و جماعتی باشند که بچودت فکر قبیح آن افعال را بدانند و ازان اجتناب کنند و ایشان کریمان باشند که نفس ایشان شریف بود، و جماعتی باشند که ایشانرا بر قبیح این اخلاق تنبیه باید کرد، و این دو قسم باشند، جماعتی باشند که به تنبیه ازان اخلاق باز ایستند، و جماعتی آیند که قبیح این اخلاق بدانند اما بر ایشان متعذر بود ترك این اخلاق، و ازين جماعت این قسم اول دوستی را نشایند، و آن قسم باز بین اختلاط و مجاورت را نشایند چه ایشان بر ریاضت و جهد بسیار انتقال توانند نمود ازين اخلاق بد، و روا بود که ضررها ازان بتورسد و این کس که بقوت عاقله خویش و چودت فکر اخلاق ذمیّمه را از اخلاق حمیده تمیز کند و از بد احتراز کند او دوستی را شاید، و این چنین کس کمتر یابند، و آن کس که تنبیه پذیرد هم دوستی را شاید اما بعد از قبول تنبیه و تبدیل اخلاق بد بئیک، و اما با دو قسم تا بتوانی با ایشان مخالطت و مجالست مکن، زیرا که از ایشان باشند که محب مدح و ثنا باشند زیادت از استحقاق خویش، و بر امثال خویش تکبر نمایند، و باشد که بر قوت و مال خویش اعتماد دارند، و کانی را که این اخلاق باشد ایشان را اعتقاد در دوستان تباه و فاسد باشد.

- شده است که مزاج را تبدیل توان کرد و لیکن بتدریج و اندك
 اندك و یروزگار دراز تا آنکه مزاج بدل شود، و چون مزاج را
 تبدیل افتاد ناچار اخلاق را تبدیل افتد، چه خلق طبع مزاج بود ۳
 و چون مزاج بد به نیک بدل شود خلق بد به نیک بدل شود،
 و این دشوارتر باشد، اما افعال جمیله کردن محصل استعداد است،
 و اگر کسی بود که بتواند افعال جمیله کردن لا بد تبدیل مزاج
 بیاید کردن اگر تقدیر مساعدت کند، و چون آدمی را حق تعالی
 چنان آفرید است که او را سخت دشوار بود تنها بودن و زندگانی
 کردن او را، معاشرت باید کرد با امثال خویش در مردمی، و آن ۹
 معاشرت باید که حسن بود، چه اگر حسن نبود فایده معاشرت و
 دفع ضرر زیادت شود، و آن معاشرت که میان زن و شوهر و
 پدر و فرزند و ارباب صناعات و حرف و ملک و مملوک باشد ۱۲
 از نکاح و میراث و بیع و شرا و اقرار و اجارت و رهن و
 امثال این که در شرع حکم آن بواسطه صاحب شرح صلوات الله
 و سلامه علیه و آله بیان کرده است، و آنچه دون این است، که ۱۵
 میان دوستان حقیقی باشد از حسن معاشرت باید که بجای آرد،
 و اگر استعداد ندارد بکسب و ریاضت آن استعداد بدست آرد، چه
 اختلاف اسباب که یاد کرده ایم اختلاف اخلاق مردم واجب کند ۱۸
 و همه بر يك خلق و عادت اجتماع نتواند بود، پس لا بد طریقی
 باید که بدان معاشرت با دوستان حقیقی حسن و مفید بود، و
 هر کس را ادراك این لذت و اکتساب این شرف و مرتبه نبود، ۲۱
 و مردم این چنین دوست را که این مرتبت دارد دشوار بدست
 توانند آورد، ازان روی که اخلاق بد و عادات ناپسندیده غالب است

- همچنین در گرم سیر نبات و حیوان بخلاف نبات و حیوان سردسیر باشند؛ و این باقالیم بگردد؛ و بشهرها و مساکن نزدیک هم بگردد؛ اما هر چند بعد کمتر بود تفاوت کمتر بود؛ و چون چنین بود غذای اهل هر شهری و هر اقلیمی بخلاف غذای دیگران بود؛ و چون غذا مخالف بود آن فضول غذا که مواد حصول حیوانات شوند چون نطفه و غیر آن بخلاف یکدیگر باشند پس امزجه ایشان هم بخلاف یکدیگر باشند؛ چه خلق طبع و مزاج بود؛ و روا بود که آن اجزای مسامت که یاد کردیم بفرمان خدای تعالی سبب شوند در اختلاف اخلاق و عادات و یا معین سبب شوند؛ و همچنین اختلاف هوا و اجرام سماوی بحکم فرمان حق اسباب شوند کمال اشخاص را بدین وجه؛ و آنچه ورای این است از کمالات دیگر اسباب بحکم فرمان حق و تدبیر او ملائکه مقربین علیهم السلام مهیئ این اسباب باشند؛ و آن کمالات مختص بود بانسان؛ و غیر انسان را از حیوانات زیاده از آن کمالات نخستین نتواند بود؛ و حکما چون اشارت کنند تهذیب اخلاق و تبدیل آن از بد به نیک بدان وجه کنند که بود که کسی را در اصل آفرینش مزاج و استعداد آن نبود که خلق نیکو و ملکه فاضله او را حاصل آید و لیکن ریاضت و افعال خوب کردن او را استعداد این خلق نیکو حاصل شود؛ و نسبت حصول این خلق با استعداد چون نسبت حصول نتیجه بود با حد اوسط؛ چنانکه چون تواند که تفکر کند و بفکر حد اوسط اکتساب کند و چون حد اوسط اکتساب کرد بی درنگ زمانی از حق تعالی او را نتیجه بهت و عطا حاصل آید؛ آدمی چون افعال خوب کند و سیرت خود را پسندیده گرداند او را از تعالی خلق نیکو عطا و همیت حاصل آید و فضائل خلقی و عملی او را جمع شود؛ و در علم طبیعی و اصول طب درست

- عارض گردد آنرا از قرب و بعد و آنچه طایع این اختلاف بود چون اختلاف
اجزای زمین که مساکن هر گروهی و امتی باشد و این اختلاف در ابتدای
۳ کار طبع اختلاف آن کواکب بود که مسامت این مساکن باشند از
ثوابت و از اجرام دیگر و از اوضاع کراه مائله، پس اختلاف این
اجزاء و کواکب مسامت سبب شود باختلاف کره مائله بفرمان خدای
۶ تعالی و تقدیر او در اختلاف بقاع زمین و اختلاف مساکن سبب شود اختلاف
بخاراتی را که از زمین بر آید که مشاکل و ملائم این بقعه بود و
آنکه اختلاف بخارات سبب شود اختلاف هواها را و اختلاف آنها را
۹ چه هوای هر شهری مختلط شود ببخاری که ازان زمین متصاعد می
شود و بخاراتی که در زمین باشد در آبهای آن تاثیر کند و آن هواها
که از این زمین به بخار منفعل شده باشد هم در این آنها اثر کند
۱۲ و آنها هم ازان منفعل شود چنانکه از دیگر بخارات که یاد کرده
آمد و همچنین اختلاف مسامت اجزای کره نخستین و کره ثوابت
و اختلاف اجزای کراه مائله اسباب حقیقی باشند در اختلاف آنها
۱۵ و هواها یا بواسطه تصاعد بخارات و اختلاف اجزاء موضع نشو
و ظهور بخارات یا بیواسطه بحکم مسامت یا بعضی بواسطه و بعضی
بیواسطه که از هر دو وجه تاثیر باشد و چون زمین و آب و هوا
۱۸ در بقعه بخلاف آب و هوای بقعه دیگر باشد نبات هر یکی ملایم این
زمین و هوا بود بخلاف دیگر بود و همچنین حیوانات هر بقعه
بخلاف حیوانات بقعه دیگر باشند چه می یابیم که آن نبات که
۲۱ در بلاد هند باشد و آن حیوانات عجیب که آنجا باشند در اکثر بلاد
نباشند و آنچه ازین (۱) چیزها در بلاد روم باشد در بلاد دیگر نباشد

(۱) در نسخه: از من

- کند تا بر او عرض کنم بعضی از اندهان خوش را، بود که آن دوست
 بشنیدن این اندهان متحمل شود از من شرکت برداشتن بعضی ازان اندهان
 ۳ را، چه هر دوست که او در سراء و ضراء صفا و مودت خویش را از
 تیرکی اغراض فاسده صیانت نکند دوستی خویش را آراسته و مهذب
 نگردانیده باشد از شوائب و نوائب، و کجا بدست آید مردم را دوستی که بر
 ۶ تیرکی و پاکیزگی سیرت آن دوست مطلع شود و بر نیکوئی عادت او
 واقف گردد، چه بیشتری از دوستان از حقیقت دوستی اغراض کرده اند
 و دوستی را تجارنی و پناهگاهی ساخته که در وقت حاجت پناه باز بآن
 ۹ دهند و در وقت بی‌نیازی ازان دوری جویند و آنرا بر اندازند، و تا عارضه
 عارض نشود هیچ دوست را زیارت نکنند و تا حادثه حادث نگردد و حاجتی
 پدید نیاید هیچ دوستی را یاد نکنند، مگر دوستانی و برادرانی که جمع
 ۱۲ کرده باشد ایشانرا قرابت عرفان الهی و الفت داده باشد میان ایشان مجاورت
 علوی و ایشان حقایق را بچشم بصیرت ملاحظه کنند و زنگار اخلاق بد
 را بریاضت زدوده باشند و جمع نکرده باشد ایشانرا مگر منادی فرمان حق
 ۱۵ عز وجل، بیاید دانستن که آن عذوبت که الفاظ عربیه این رساله دارد در پارسی
 حاصل نتواند بود، اما شخصی که این را پارسی کرده او را درین غرضی
 مفید بوده، و ما را هم که بشرح این مشغولیم هم غرضی صحیح است، اولاً بیاید
 ۱۸ شناخت که جماعت انسان امتها اند، و هر امتی از یکدیگر متمیز باشد باخلاق
 و اوضاع لغات و عبارات، و آنچه در اختلاف امم بدین وجوه تاثیر کرده است
 بحکمت خدای تعالی اختلاف اجزای آن اجسام بود که مسامت ایشان بود از
 ۲۱ کره نخستین، چه هر جزوی از اجزای آن که مسامت بقعه از بقاع زمین
 شود تاثیر او دیگر کون باشد هم ازان کره که مکوکب نیست و هم
 از کره ثوابت، بس اختلاف اوضاع کرات مایله از اجزای زمین و آنچه

شرح رساله الرموزة المسماة برسالة الطير للشيخ الرئيس

بسم الله الرحمن الرحيم

- كثرت التماس دستان و بزرگان مرا دلیر گردانید بشرح رساله الطیر
از سخنان شیخ الرئيس رحمه الله، پس هم از سخنان او شرح کردم این
رساله را با رموز و اشارات، و ترا بیاید دانستن که طمع و قوف بر اعیان
آن معانی که قصد متکلم بر موز رساله آن است هیچ طالب حقیقت را
بحقیقت نباشد از جهة احتمال این رموز مر وجوه تاویلات و شرح را
مگر بظاهر ظن، و احتمال این رموز مر این وجد را از شرح و تاویل
که من کرده ام ظاهر است، و این شرح مناسبتی دارد با اصولی که صاحب
رساله در صدر بیان آن کرده است، و باین مناسبت که این شرح دارد من
این شرح را با تناسب اجزاء اتصال یکدیگر بترتیبی تمام به بیان رسانیده ام،
قال الشيخ رحمه الله «هل لأحد من اخواني في ان يهب لي من سمعه
قد رما ألقى إليه طرفا من اشجائي، عساه ان يتحمل عني بالشركة بعض اعبائها
فان الصديق لن يهذب عن الثوب اخاه ما لم يصن في سرائك و ضرائك عن
الكدر صفاء، و اني لك بالصديق الماحض و قد جعلت الخلّة تجارة يفرغ
اليها اذا استدعت الي الخليل داعية و طر و ترفض مراعاتها اذا عرض
الاستغناء فلن يزار خليل الا اذا زارت عارضة ولن يذكر خليل الا اذا ذكرت
مأربه، اللهم الا اخوانا جمعتهم القرابة الالهية و ألّفت بينهم المجاورة
العلوية ولا خطوا الحقائق بعين البصيرة و جلوا رين الشك عن الريرة ولن
يجسمهم الا منادى الله،» [شرح] یعنی هیچکس را افتد از برادران که چندان
با من مساعدت نماید و سمع خویشتن را بعاریت دهد بشنیدن سخن من و التفات

* رساله الطیر ص ۲۹ س ۱۱-۳

ما رنجوریم از جهت تو و از خللی که بتو راه یافته است، چون بسیار گفتند و چون اندك پذیرفتم و بترین سخنها آنست که ضایع شود و بی اثر ماند، و استعانت من با خدا نیست، و هر کس که بدین که گفتم اعتماد نکند نادانست و سیعلم الذین ظلموا ای منقلب ینقلبون».

است، و من رسولی بشما فرستم تا ایشان را الزام کند تا بندها از پای شما بر دارد، و حاجیان بانگ بر آوردند که باز باید کشت از پیش ملك باز کشتیم، و اکنون در راهیم با رسول ملك می آییم.

و بعضی از دوستان من از من درخواستند که صفت حضرت ملك بگوی و (۱) وصف زیبایی و شکوه او، و اگرچه بر آن نتوانیم رسید بعضی موزج بگویم، بدانکه هر گاه که در خاطر خود جمالی تصور کنید که هیچ زشتی با او نیامیزد و کمالی که هیچ نقص پیرامن او نکرده او را آنجا یابید که همه جمالها بحقیقت او راست، گاه نیکوی همه روی است گاه جود (۲) همه دست است، هرک خدمت او کرد سعادت ابد یافت و هرک ازو اعراض کرد «خسر الدنيا والاخرة» شد، و بسا [201b] دوستان کچون این قصه بشنود گفت پندارم که ترا پری رنجه می دارد یا دیو در تو تصرف کرده است بخدای که تو نیریدی بلك عقل تو پرید، و ترا صید نکردند که خود ترا صید کردند، آدمی هرگز کی پرید، مرغ هرگز کی سخن گفت، کوی که صفرا بر مزاج تو غالب شده است یا خشکی بدماغ تو راه یافته است، باید که طیبخ افیمون بخوری، بگرمابه روی و آب گرم بر سر ریزی، و روغن نیلوفر بکار داری، و در طعامها تلافی کنی، و از بیداری دور باشی، و اندیشه کم کنی که پیش ازین عاقل و بخرد دیدیم ترا، و خدای بر ما گواه است که

(۱) و : ساقط از نسخه

(۲) در نسخه : خود، و درین صورت ظاهرا بعد از «گاه» حرفی از قبیل

«بدی» از میان افتاده است

میزبانی کردند بدین نعمتها که هیچ مخلوق وصف و شرح آن نتواند کرد
و چون والی آن ولایت ما را باخوشتن گستاخ کرد و انبساطی پدید آمد
۳ و او را از رنج خویش واقف گردانیدیم و شرح آنچه بر ما گذشته بود
پیش وی بگفتیم؛ رنجور شد و چنان نمود که من باشما درین رنج شریکم
بدل؛ پس گفت در سر این کوه شهر است که حضرت ملك آنجاست؛ و هر
۶ مظلومی که بحضرت او رسید و بر وی توکل کرد آن ظلم و رنج
از وی بردارد؛ و از صفت او هرچ گویم خطا بود که او افزون از آن
بود؛ پس ما را بدین سخن که از وی شنیدیم آسایشی در دل پدید آمد
۹ و بر اشارت او قصد حضرت کردیم و آمدیم (۱) تا بدین [102 n] شهر
بفضای حضرت ملك نزول کردیم؛ خود پیش از ما دیدبان ملك را خبر
داده بود و فرمان بیرون آمد که واردانرا پیش حضرت آرید؛ پس ما را
۱۲ بردند؛ کوشکی و صحنی دیدیم که فراخی آن در دیده ما
نیامد؛ چون بگذشتیم حجابی بر داشتند صحنی دیگر پدید آمد از آن خوشتر
و فراخ تر چنانکه صحن اول را تاریک پنداشتیم باضافت باین صحن؛ پس
۱۵ بحجره رسیدیم؛ و چون قدم در حجره نهادیم از دور نور جمال ملك پیدا
آمد؛ در آن نور دیدها متحیر شد و عقلها رمیده گشت و بیهوش شدیم؛
پس بلطف خود عقلهای ما باز داد؛ و ما را بر سر سخن گفتن گستاخ کرد؛
۱۸ کابه هاء (۲) خود و رنجهای خود پیش ملك بگفتیم و قصها شرح دادیم؛ و
در خواستیم تا آن بقایا بند از پای ما بر دارد تا در آن حضرت بخدمت
بنشینیم؛ پس جواب داد که بند از پای شما همان کس کشاید که بسته

(۱) در نسخه : آمدن

(۲) در نسخه : کایه‌ها

- بر راه راست افتیم، آنگاه میان دو راه بگرفتیم؛ وادی بود با آب و گیاه، خوش می پریدیم تا از آن دامکدها در گذشتیم و بصغیر هیچ
- ۳؛ صیاد باز ننگریستیم، و بر کوهی رسیدیم و بنگریستیم؛ دریش ما هشت کوهی دیگر بود که چشم بیننده بر آن کوها نمی رسید از بلندی، پس بیکدیگر گفتیم فرود آمدن شرط نیست و هیچ امن و رای آن نیست که بسلامت
- ۶ ازین کوها بگذریم که در هر کوهی جماعتی اند که قصد ما دارند و اگر بایشان مشغول شویم و بخوشی آن نعمتها و براختهها آن جایها بمانیم بر عقبه نرسیم؛ پس رنج بسیار برداشتیم تا بر شش کوه بگذشتیم و بهفتم رسیدیم؛ پس بعضی
- ۹ گفتند که وقت آسائش است که طاقت پریدن نداریم، و از دشمنان و صیادان دور افتادیم، و مسافتی دراز آمدیم، و آسائش یکساعت ما را بمقصود رساند، و اگر برین رنج بیفزاییم هلاک شویم، [101 b] پس برین
- ۱۲ کوه فرود آمدیم، بوستانهای آراسته دیدیم و بناهای نیکو و کوشکهای خوش و درختان میوه دار و آبهای روان، چنانکه نعیم او دیده می بستد و زیبای او عقل از تن جدا میکرد، و الحانهاء مرغان که مثل آن
- ۱۵ نشنیده بودیم، و بوهای که هرگز بمشام ما نرسیده بود، از خوشی بس از آن میوها و آبها بخوردیم و چندان مقام کردیم که ماندگی بیفکندیم؛ پس آواز بر آمد که قصد رفتن باید کرد که هیچ امن
- ۱۸ و رای احتیاط نیست و هیچ حصن استوار تر از بدگمانی؛ و ماندن بسیار عمر ضایع کردن است، و دشمنان بر اثر ما همی آیند و خبرها همی پرسند، پس رفتیم تا بهشتم کوه، از بلندی سرش باسمان
- ۲۱ رسیده بود، چون بوی نزدیک رسیدیم الحان مرغان شنیدیم که از خوشی آن نالها بال ما سست میشد و می افتادیم، و نعمتهای الوان دیدیم و صورتهای دیدیم که چشم از وی بر نتوانستیم داشتن، فرود آمدیم، با ما لطفها کردند و

جان از تن جدا شود، آوازی دادم ایشانرا و زاری کردم که بنزدیک من
 آید و مرا در حيله جتن براحت دليل باشید و با من در رنج
 ۳ شريك باشید که کار من بجان رسيد، ایشانرا فریب صيادان یاد
 آمد بترسيدند و از من بر میدند، سوگند برشان دادم (۱) بدوستی
 قدیم و صحبتی (۲) که هیچ کدورت بدو (۳) راه نیافته بود، بدان
 ۶ سوگند شك از دل ایشان نرفت (۴) و هیچ استواری ندیدند از
 دل خود بر موافقت من، دیگر باره عهدهایی گذشته یاد
 آوردم و بیچارگی عرضه کردم، پیش من آمدند، پرسیدم ایشانرا از
 ۹ حالت ایشان که بچه وجه خلاص یافتید و با آن بقایای بندها چون
 ارمیدید، [101 n] پس هم بدان طریق که ایشان حيله خود کرده بودند
 مرا معونت کردند تا کردن و بال خود از دام بیرون کردم و در قفص
 ۱۲ باز کردند، چون بیرون آمدم گفتند این نجات غنیمت دار، من گفتم
 که این بند از پای من بردارید، گفتند اگر ما را قدرت آن بودی
 اول از پای خود برداشتمی، و از طبیب بیمار کس درمان و دارو نطلبید (۵)
 ۱۵ و اگر دارو ستاند ازو سود ندارد، پس من با ایشان بر پریدم، ایشان با من
 گفتند که ما را در پیش راههای درازست و منزلها سهمناک و مخوف
 که ازان ایمن نتوان بود، بلك بمثل این حالت دیگر باز از دست
 ۱۸ ما بشود (۶) و ما دیگر باره بدان حالت اول مبتلا شویم، پس رنجی تمام
 بر باید داشت که یکبار از جالهای (۷) مخفوف بیرون گریزیم و پس

(۱)	در نسخه: دادیم	(۲)	در نسخه: ضیحتی
(۳)	بدو: ساقط از نسخه	(۴)	در نسخه: برفت
(۵)	در نسخه: بطلبید	(۶)	در نسخه: نشود
(۷)	در نسخه: حالهای		

- دانه‌ها پاشیدند و دام هولها و مترسها بیای کردند و در خاشاک پنهان شدند و
 من میان کله مرغان می آمدم؛ چون ما را بدیدند صفر خوش میزدند چنانک
 ۳ ما را بگمان افکندند؛ بنگرستم (۱) جای تزه (۲) و خوشی دیدیم (۳) هیچ شك در
 راه نیامد و هیچ تهمت ما را از صحرا باز نداشت؛ روی بدان دامگاه نهادیم (۴)
 و در میان دام افتادیم؛ چون نگاه کردیم حلقهای دام در حلقهای ما بود و
 ۶ بندهای تله‌ها (۵) در پای ما بود؛ همه قصد حرکت کردیم تا مگر از آن بلا نجات
 یابیم؛ [100 b] هر چند بیش جنبیدیم بندها سخت‌تر شد؛ پس هلاک را تن بنهادیم
 و بدان رنج تن در دادیم؛ و هر یکی برنج خویش مشغول شدیم که پروای یکدیگر
 ۹ نداشتیم؛ روی بجستن حیلہ آوردیم تا بچه حیلت خوشتن برهائیم يك چند هم
 چنان بودیم تا برآن خو کردیم وقاعده اول خویش را فراموش کردیم و با این
 بندها بیا رامیدیم و با تنگی قفس تن در دادیم؛ پس روزی از میان این بندها
 ۱۲ بیرون نگرستم (۱۶) جماعتی را دیدم (۷) زیاران خود سرها و بالها از دام
 بیرون کرده و از این قفصاء تنگ بیرون آمده و آهنگ پریدن میکردند
 و هر یکی را پاره از آن دامولها و بندها بریای مانده که بدن (۸) ایشانرا از
 ۱۵ پریدن باز نمی داشت و ایشانرا با آن بندها خوش بود؛ چون آن بدیدم ابتدای کار
 خود و ملسمی خویش در هوا یاد آمدم و آنچه با او ساخته بودم (۹) و الف گرفته
 برهن منقص شد؛ خواستم که از اندوه بمیرم یا از ان بازگردیدن ایشان (۱۰)

(۱)	در نسخه : بنگرستم	(۲)	در نسخه : تزه
(۳)	در نسخه : دیدم	(۴)	در نسخه : نهادم
(۵)	در نسخه : بالها	(۶)	در نسخه : نگرستم
(۷)	در نسخه : دیدیم	(۸)	در نسخه : بدان
(۹)	در نسخه : بود	(۱۰)	در نسخه : یاد کردید از ایشان

- ای برادران حقیقت هم چنان از یوست پوشیده بیرون آید که مار بیرون آید، و هم چنان روید که مور رود که آواز پای شما کس نشنود؛ و بر مثال کزدم باشید که پیوسته سلاح شما پس پشت شما بود که شیطان از پس در آید، و زهر خورید تا خوش زبید مرک را دوست دارید تا زنده مانید، و پیوسته می پرید و هیچ آشیانه معین [100a] مگیرید که همه مرغانرا از آشیانهها گیرند، و اگر بال ندارید (۱) که بیرید بزمین فرو خزید چندانک جای بدل کنید (۲)، و هم چون شتر مرغ باشید که سنگهای گرم کرده فرو برد، و چون کرکس باشید که استخوانها سخت فرو خورد (۳)، و هم چون سمن در (۴) باشید که پیوسته میان آتش باشد تا فردا بشما کزندی نکند، و هم چون شب پره باشید که بروز بیرون نیاید تا از دست خصمان ایمن باشید.
- ۱۲ ای برادران حقیقت هیچ شگفت نبود اگر فرشته فاحشه (۵) نکند و بهیمه و ستوری کار زشت کند که فرشته آلت فساد ندارد و بهیمه آلت عقل ندارد بلك شگفت کار آدمیست که فرمان بر شهوت شود و تا خویش را سخره شهوت کند با نور عقل، و بعزت بار خدای که آن آدمی که بوقت حمله (۶) شهوت قدم استوار دارد از فرشته افزونست، و باز کسی که منقاد شهوت بود از بهیمه باز بس بترست.
- ۱۸ اکنون باز بر قصه شویم و اندوه خویش شرح دهیم، بدانید ای برادران حقیقت که جماعتی صیادان بصحرا آمدند و دامها بگتردند و

(۱)	در نسخه : ندازید	(۲)	در نسخه : کنند
(۳)	در نسخه : خورید	(۴)	چنانست در نسخه
(۵)	در نسخه : فاحشه	(۶)	در نسخه : جمله

رسالة الطير

بسم الله الرحمن الرحيم رب اعن علي اتمامه (۱)

ترجمة لسان الحق و هو رسالة الطير از تاليف امام العالم علامة الزمان
سلطان العلماء و الحكماء شيخ شهاب الدين السهروردي رحمة الله عليه .
۳ هیچ کس هست از برادران من که چندانی سمع عاريت دهد که طرفی از
اندوه خویش با او بگویم ، مگر بعضی ازین اندوهان (۲) من تحمل کند
بشرکتی و برادری ، که دوستی هیچ کس صافی نکردد تا دوستی از شوب
۶ کدورت نگاه ندارد ، و این چنین دوست خالص کجا یابم که دوستیهای
این روزگار چون بازرگانی شده است آن وقت که حاجتی پدید آید و
مراعات این دوست فرا گذارند چون بی نیازی پدید آید مگر برادری
۹ دوستانی که پیوندی از قرابت آلهی بود و الفت ایشان از مجاورت علوی ،
و دلهای یکدیگر را بچشم حقیقت نگرند و زنگار شك و پندار از سر خود
بزدایند ، و این جماعت را جز منادی حق جمع نیارد چون جمع شدند این
۱۲ وصیت قبول کنند .

ای برادران حقیقت خویشان هم چنان فرا گیرید که خارپشت باطنهای
خویش را بصحرا آرد و ظاهرهای خود را پنهان کند که بخدای که
۱۵ باطن (۳) شما آشکارا است و ظاهر شما پوشیده .

(۱) در نسخه : اتمامه (۲) چنانست در نسخه

(۳) در نسخه : باطن

بروند و متغیر کنند، و از همه پرندگان پنهانی را مشکل‌تر است
 دفع کردن، و در میان ایشان جزیره است که در آنجا دوال پایان
 باشند هر چند که مردم بیشتر رود ناگاه یابهای خود را بیندازند ۳
 و در گردن او کنند و از حرکتش باز دارند تا آب حیوه در نیابد
 و شنیدم که اگر کسی در کشتی نوح نشیند و عصائی موسی در
 دست دارد از آن خلاص یابد. ۶

تمام شد رساله صغیر سیمرغ

-
- (۱) و متغیر: و از حرکتش منع B
 (۲) در آنجا: در B
 (۳) رود: روند B | یابهای خود را: یای A
 (۴) و در گردن او: و ناگاه در گردن B | کنند: مردمان افکنند B |
 حرکتش: حرکت B | در نیابد: در نیابند B

کردند و سبب تخلص ایشان آمد، و پیش از آن بر ذو النون مصری
هم سگالیدند و حق تعالی او را خلاص داد.

فصل در خاتمت کتاب

۳

ذات منقسم معرفت نا منقسم را نباید که معرفت نیز منقسم شود و از
انقسام او معرفت را نیز انقسام لازم آید، منصور حلاج رحمه الله
علیه گفت «الصوفي لا يقبل ولا يقبل ولا يتجزى ولا يتبعص» و نیز در
وقت صلب میگفت «حسب الواحد افراد الواحد له».

۶

و کسانی که خواهند که کارگاه غنکبوت فرو کشایند نوزده

توان را از خود دور کنند از آن پنج پرنده اشکارا و پنج

۹

پرنده پنهانی و دو رونده تیز پیدا حرکت، و هفت رونده آهسته

پوشیده حرکت، و از همه پرندگان ترا دشوارتر است دور کردن زیرا

که چندانکه کسی خواهد که طیران کند پرندگان از پیش

۱۲

-
- (۱) تخلص : خلاص A | ذو النون : ذالنون A
(۲) هم : غ B | تعالی : جل و علی B
(۳) فصل در خاتمت کتاب : خاتمت سخن A
(۴) که : و B | معرفت نیز منقسم شود : معرفت را انقسام لازم آید B
(۵) نیز : غ B | رحمه الله علیه : غ A
(۶) ولا يقبل : ولا يقتل B | يقبل A | و نیز در : و در B
(۷) میگفت : گفت B | حسب : حب B (۹) از آن : غ B
(۱۰) پنهانی : پنهان B | رونده : پرنده B | هفت : غ B
(۱۱) و از همه : و این همه B | پرندگان : پرندگانرا B | ترا : غ B |
دشوارتر : دشوار B (۱۲) پرندگان : این همه پرندگان B

خبر نبود اگر نیز شنود که مردان را از آن قسط تمام است و خوش گفته است آن مرد پیر « من لم یذق لم یعرف »

- ۳ و این سخن اثبات لذت و محبت است، در روزگار جنید رحمه الله علیه از اهل تصوف نقل کردند و غلام خلیل و جماعتی از متکلمان و فقها بر اخوان تجرید تشنیع زدند و بر الحاد و کفر ایشان فتوی دادند و شهادت و محضرها ثبت کردند و جنید در آن واقعه روی در کشید، و امیر القلوب ابوالحسین النوری و کتانی و زقاق و جماعتی کبار را در مجلس سیاست حاضر کردند و سیاف قصد قتل کرد، ۶ و این قصه مشهور است که ابو الحسین نوری متبادر گشت تمهید قتل را او را از آن پرسیدند گفت خواستم که يك لحظه زندگانی که مانده بود بر برادران ایثار کنم، این سخن را بخلیفه نقل

-
- (۱) اگر نیز... تمام است : غ A
 (۲) گفته است : گفت B | آن مرد پیر : آن نیز (!) A
 (۳) رحمه الله علیه : غ B | و غلام خلیل : که غلام خلیفه B
 (۴) بر : با B | فتوی : گواهی B
 (۵) و محضرها : در محضرها B | روی : رو B
 (۶) النوری و کتانی و دقاق (sic) : نوری را B
 (۷) جماعتی : باجماعتی B | کبار را : از کبار B | در مجلس : بمجلس B
 (۸) مشهور : معروف B (۱۰) او را : ویرا
 (۹) مانده بود : غ B | سخن : حدیث B
 (۱۱)

شود و آن رویت بصر است مر چیزهای ملایم را و در یابد و متلذذ
 گردد، و سمع را لذتیت و آن ادراك مسوع ملایمت از آواز
 خوش، و شم را ادراك ملایمت از بویهای خوش و هم چنین
 برین قیاس این همه قواها را، و روان گویا را کمال معرفت
 حق است و دانش حقایق؛ پس چون روان را آن حاصل آید کمال
 ۶ اعلاء او از اشراق نور حق است و انتعاش بکمال کبریا یابد که
 لذت وی عظیمتر باشد زیرا که ادراك وی شریفتر است.

و شریفترین در یابندگان نفس انسانست و حق عظیمترین معلوماتست،
 ۹ پس لذت باید که کاملتر بود، و لیکن عنین را از لذت وقاع

- (۱) خبر نبود (ص ۳۴ س ۱۱) و در یابد و : غ B
 (۲) ادراك : ادراك لذت B
 (۳) این همه قواها را : غ B | و روان : و لذت روان B | کمال :
 لذت کمال B
 (۴) روان را : او را B | کمال : با کمال B
 (۵) او : و آن B | یابد : باید B
 (۶) وی : او B | باشد : بود B | ادراك وی : او B
 (۷) شریفترین : از شریفتر B | نفس : غ B | معلومات : معلومات حق است B
 (۸) کاملتر : کاملتر و وافرتر B | وقاع : جماع B
 (۹)

و محبت شاد شدن ذاتیست بتصور حضور ذات دیگر، و جنسیت درین شرط نیست.

- ۳ و عشق عبارتست از محبتی که از حد بیرون رفته باشد
و عشق یافتن مراد نماید و شوق نماید هر مشتاقی بضرورت
چیزی یافته است و چیزی نیافتی کی اگر از جمال معشوق
۶ همه مراد یافته باشد ارزی وی بنماید، اگر هیچ نیافتی
باشد و ادراک نکرده هم آرزوش متصور نشود، پس همه مشتاقی
یا بنده نا یابنده باشد، و در شوق نقص است زیرا که نیافتن درو
۹ ضروریست و اما حدیث اثبات لذت عبارتست از حاصل شدن کمال
مر چیزی را و دانستن حصول، آنکه کمال چیز حاصل گردد
و یابنده را خبر نبود کمال نباشد، چشم را چون کمال چیز حاصل

- (۱) ذات : ذاتی B (۲) بیرون رفته : گذشته B
(۴) نماید : بنماید B | نماید هر : نماید پس هر B
(۶) مراد : غ B | باشد : بودن B ؛ ارزی وی : آرزوش B
(۷) باشد : بودن B | همه : هر B
(۸) یا بنده نا یابنده : پاینده و نا پاینده B
(۹) ضروریست : ضروریست A | و اما حدیث اثبات : بدانکه B |
از حاصل : از علم حاصل B
(۱۰) مر چیزی را و دانستن حصول : غ B | آنکه کمال : که کمال
خبر حاصل شود B | چیز : بچیز B | گردد : شود B
(۱۱) و یابنده را : آن صورت خوب است که در یابد B

فصل سوم در اثبات لذت و محبت بنده بحق تعالی

۳ اما مذهب متکلمان و جماهیر اهل اصول آنست که ینده خدا را
ن شاید که دوست دارد زیرا که دوست داشتن عبارت است از میل
نفس بجنس خویش و حق تعالی متعالی است از آنکه او را با خلق
مجانستی بود بلکه محبت عبارتست از طاعت بنده حق را.

۶ و اهل معرفت اثبات کردند محبت را و لذت را
و در این جنسیت شرط نیست نزد ایشان از آنکه مردم
لونی را دوست دارند یا هیاتی را با آنکه از جنس او نیست
۹ و محبت حق تعالی بقوای حیوانی تعلق ندارند بلکه نقطه ربانیت
که مرکز اسرار حق است در آدمی و این محبت بذوق تعلق دارد.

- (۱) و محبت : غ B | بحق : مر حق B
(۳) دوست : درست B | دوست داشتن : دوستی B
(۴) بجنس : از جنس B | خویش : خویش باشد A خود بود B |
حق : خدا B | متعالی : منزّه B | یا خلق : یا مخلوقات B.
(۵) بلکه : بل B | حق را : مر حق B
(۶) اثبات : اثبات او A
(۶-۷) محبت را و لذت را و در آیین جنسیت شرط : لذت و محبت در
جنسیت بشرط A (۷) نزد ایشان از آنکه مردم : که مردم B
(۸) دارند : دارد B | با آنکه : باز آنکه B | از جنس : جنس B
(۹) حق : خدای B | حیوانی : جسمانی B | نقطه : بنقطه B
(۱۰) در آدمی و این محبت بذوق : غ B

بیرون ز شر کربه احوال فلک
داند و شگفتها و خرمی راند

- ۳ مرد صاحب نظر باید که پیوسته باحث غرایب و حقایق باشد و بدان قدر که سزائی خاطر اوست نزول بکند، حسین منصور حلاج رحمه الله علیه گفت «محبت میان دو کس آن وقت مستحکم شود که در میان ایشان هیچ سر مکنون نماند» پس محبت چون کامل گردد اسرار علوم خفایا و خیابا و زوایاء موجودات برو پوشیده نبود، و چون غایت کمال بنده آنست که تنبه کند بحق تعالی و علم بکمال از صفت اوست جهل نقص بنده باشد و لازم آید که هر چه عارفتر بود بحقایق وجود او شریقتر باشد، وفي الجملة : جهل قبیح است.

- (۱) ز شر کربه : و ز کربه B
(۲) داند : بینند B | خرمی راند : خر میراند B
(۳) اوست : او باشد B | نزول بکند : فرو نیابد B
(۴) مکنون : مکتوم B
(۵) اسرار...موجودات برو : غ B
(۶) علم بکمال : علم B | بنده باشد : بود B | و لازم آید : بر لازم آمد B
(۷) هر چه : غ B | بحقایق وجود او : ادراك او مر حقایق و خود را B | باشد : فرماید B
(۸-۱۱) و فی الجملة جهل قبیح است : و جهل قبیح است بهمه حال B

هرچه علم محققان بدان محیط باشد در حیز عبارت آرند تا همه
کس در آن شروع نماید که جمال کبریاء احدیت بیش از آنست که
مورد هر واردی و مقصد هر قاصدی و مقصودی و مطلب هر طالبی
باشد «و قلیل من عبادی الشکور».

در فطرت انسانیت با کثرت جوارح هیکل يك نقطه بیش نیست
که لایق افق قدسی باشد «فما وجدنا فیها غیر بیت من المسلمین»
پس چون کار بنیت يك شخص برین وجه است که از قوائی بسیار
واعضاء بسیار و ترکیب بشریت با کثرت تراکیب جز یکی مستعد
ترقی بیش نیست حال یلی معموره نیز هم برین وجه قیاس باید
کردن پس سخن پوشیده اولتر و این دو بیت مراست :

در کنج خرابات بسی مردانند
کز لوح وجود سرّها می خوانند

۱۲

-
- (۱) باشد : است B | آرند : آید B (۲) نماید : کند B
(۳) مورد هر واردی و مقصد هر قاصدی و مقصودی و مطلب هر طالبی :
مورد هر ناقصی و مقصد هر واردی و مخاض هر قاصدی A
(۵) انسانیت : غ B · هیکل يك نقطه : يك هیکل B
(۶) فَمَا : فلو B
(۹) حال : کار B | معموره نیز هم برین وجه : معمور برین B
(۱۰) کردن : کرد B | پس...مراست : غ B

- تعالی او را میفرماید «و قل رب زدنی علما» و از الفاظ مبارك اوست که «علیک کل یوم ما ازداد فیه علما فلا یدرک صباح ذلك الیوم» پس چون حال پیغامبر برین وجه است کسی دیگر را حال چگونه بود و این علم را که عارف را از روی کشف افتد لازم نیست که در باب طلاق و عناق و خراج و معاملات باشد که این علم ظاهرست بلکه از انکشاف حالات قیومیت و کبریا و ربوبیت بود و ترتیب نظام وجود و عالم ملکوت و اسرار مخفی در آسمان و زمین چنانکه گفت «قل أنزلہ الذی یعلم السر فی السموات والارض» و دانستن سر قدر و فاش کردن آن حرامست چنانکه لفظ نبوی بنهی آن ناطقت که «القدر سر الله فلا تفشوه»

واهل حقیقت همه بر آنند که افشاء سر قدر کفر است و نیز نه

-
- (۱) الفاظ مبارك اوست که: الفاظ اوست علیه الصلوات والسلام B
 (۲) علیک: غ B | ما ازداد: لا یزداد B | صباح: فی مباحه B
 (۳) پیغامبر: سید علیه السلام B | دیگر را حال: دیگر را A
 (۴) علم را: علم B | از روی: غ B | در: از B
 (۵) عناق: عناق B | و معاملات باشد: بود B
 (۶) انکشاف حالات: کشفی حال B
 (۷) عالم: عوالم B | اسرار مخفی در آسمان: سرهای آسمان B |
 (۸) زمین: زمین بدانند B (۸) گفت: حق تعالی می گفت B
 (۹) و فاش: و روشن A که فاش B | بنهی: بنفی B
 (۱۱) و نیز نه: و نه B

- زاید بر ذات وحدت قیومیت است هر سه لفظ را در بحر طمس غرق کردند و ظاحت العبارات و فنیت الاشارات « و کل شی هالک الا وجهه » و اینانرا مقام رفیع تر است و مردم تا بدین عالم علاقه ناسوت دارد بمقام لاهوت نرسد که بالائی آن مقام دیگر نباشد که آن نهایی ندارد، بزرگی را پرسیدند که « ما التصوف؟ » فقال « اوله الله و آخره لا نهایة له ».

فصل دوم در آنچه هرکه عارفتر

بود کاملتر بود

- و حدیث نبوی مشهور که « ما اتخذ الله ولیا جاهلا قط » و صاحب شرع اعظم با همه کمال خویش مأمور بود باستزاد علم و حق

-
- (۱) بر ذات: بود مر ذات B (۲) فنیت: ضلت B
 (۳) وجهه: وجهه گفتند B | و مردم تا بدین: و تا این A
 (۴) بمقام لاهوت نرسد: بمقامی برسد A
 (۵) که آن نهایی ندارد: غ B (۶) فقال: گفت B
 (۷-۸) در آنچه.....بود: در آنکه هر که عالم تر عارفتر B
 (۹) مشهور: مشهور است B | جاهلا قط و صاحب: جاهلا صاحب B
 (۱۰) باستزاد: باستزادت A

- ۳ حق از غیر اقتضار نگردند بلکه جمله هویتها را نفی کرده اند در معرض هویت حق تعالی و گفتند که اوی او راست کی دیگر را او نتوان گفت که اویها از اوی اوست، پس اویی مطلق اوراست
- ۶ و ورای ایشان گروهی دیگرند که توحید ایشان آنست که «لا انت الا انت» و این عالی تر از آنست که ایشان حق را هو گفتند، و هو غایب را گویند و اینان همه تویها که در معرض توی شاهد خویش است نفی کردند و اشارت ایشان بحضور است
- ۹ و گروهی بالائی ایشان اند، و ایشان عالی ترند و گفتند چون کی دیگر را خطاب توی کند او را از خود جدا داشته است و اثبات اثبات میکند و دوی از عالم وحدت دور است، ایشان خود را کم کردند و کم گرفتند در پیدای حق «لا انا الا انا» گفتند و محقق تر ازین همه گفتند انانیت و انیت و هویت همه اعتباراتی
- ۱۲

- (۱) جمله هویتها را : همه هویات هویت A
- (۲) است : باشد B (۴) آنست : غ B
- (۶) تویها که : تویها را B
- (۷) شاهد : مشاهده B | است : غ B
- (۸) و ایشان عالی ترند : غ B | چون : غ A که کی B
- (۹) داشته است : کرده بود B
- (۱۱) کردند : کرده اند B | پیدای : پیدای و توحید B
- (۱۲) محقق تر ازین همه گفتند : محقق ترین ایشان گفتند که B | اعتباراتی :
- عبارت B

معروف از سر معرفت بر خیزد؛ و چون اطلاع بشریت نیز خرج گردد از حالت طمس است؛ و مقام «کل من علیها فان و یبقی وجه ربك ذو الجلال والاكرام» است. ۳

و بعضی از محققان میگویند که «لا اله الا الله» توحید عوامست «ولا هو الا هو» توحید خواص است و در تقسیم تساهل کرده است. ۶

و مرتبت توحید پنج است یکی «لا اله الا الله» و این توحید عوامست که نفی الهیت میکند از ما سوی الله و این قوم اعم عوام اند و ورای این طایفه گروهی دیگر اند که نسبت باینان خواص اند و با طایفه دیگر عوام و توحید ایشان «لا هو الا هو» است و این عالی تر از آن اول باشد و مقام ایشان عالی ترست از بهر انك گروه اول نفی الهیت کردند از غیر حق بس؛ گروهی دیگر بر نفی

- (۱) اطلاع : اطلاع A (۲) است : غ B
 (۴) بعضی : بعض B | میگویند : میگویند A | توحید : مقام B
 (۷) و مرتبت توحید : رتبت A | این : آن B
 (۹) نسبت : به نسبت B | خواص : خاص B
 (۱۰) با طایفه : باضافت با آن کسانی B | است : غ B
 (۱۱) از آن اول : غ B | از بهر : از اول از بهر B
 (۱۲) اول : یثین B | الهیت : الوهت B | گروهی دیگر : گروه دوم B

باز دارد میسرش نگردد، پس مرد چنان گردد که هر ساعتی که خواهد قالب را رها کند و قصد عالم کبریا کند و معرج او بر افق
 ۳ اعلی زند و هرگاه که خواهد و بایدهش میسر باشد، پس هر وقت که نظر بذات خود کند متبہج گردد که سواطع انوار حق بر خود بیند، و این هنوز نقص است.

۶ و چون توغل کند از این مقام نیز بگزیرد چنان شود که البته نظر بذات خود نکند و شعورش بخودئی خود باطل گردد، و این را «فناء اکبر» خوانند، و چون خود را فراموش کند و فراموشی را نیز فراموش کند آنرا «فنا در فنا» خوانند. ۹

و ما دام که بمعرفت شاد شوند هنوز قاصر اند، و آنرا از جمله شرک خفی گیرند، بلکه آن وقت بکمال رسد که معرفت نیز در معروف کم کند که هر کس که بمعرفت شاد شود بمعروف نیز چنانست که مقصد درو ساخته است، مجرد آن وقت باشد که در ۱۲

(۳) زند : غ B | و بایدهش : غ B | باشد : شود B | وقت : گاه B

(۴) خود : خویشتن B | بر خود : غ B

(۸) این را : آن را B | فناء اکبر خوانند : فنا گویند B

(۹) فراموشی : فراموش AB

(۱۰) و ما دام : ما دام B | شود : بشنود B | اند : است B | از : نیز از B

(۱۲) معروف : معرفت A | که هر : و هر B

(۱۳) باشد : بود B

طراوت و لطافت مشاهده کند از محاکات اتصال بمقامات علوی،
و این مقام متوسطست از مقامات اهل محبت.

۳ در حال بین اليقظه والنوم آوازه‌ها هایل و ندهاء عجیب بشود
در وقت غشیان سکینه، و نورهاء عظیم بیند و باشد که از غایت
تلذذ عاجز شود.

۶ و این وقایع بر راه محققان است نه بر طریق جماعتی که در
خلوت چشم برهم نهند و خیال بازی میکنند، اگر از انوار صادقان
اثری یافتندی با حیرت که ایشان را پدید آمدی و «خسر هنالك
المبطلون».

قسم دوم در مقاصد و آن سه فصل است

فصل اول در فنا

۱۲ و این سکینه نیز چنان شود که اگر مرد خواهد که از خودش

(۱) طراوت و لطافت : لطیف و با لطافت B | بمقامات علوی :

بعالم روحانی A

(۲) حال : خواب و A | اليقظه : اليغظه A | بشنود : شنود B

(۳) غشیان : غشیان A (۵) شود : آید B

(۶) بر طریق : طریق A

(۷) خلوت : خلوات B | صادقان : صادقات B

(۸) اثری : اثر A | آمدی : می آمدی B | هنالك : هنالك B

(۱۲) شود : بود B

- و در قرآن مجید ذکر سکینه بسی است چنانکه میگوید " فَأُنْزِلَ اللَّهُ
سَكِينَةً " و جای دیگر گفت " وَ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ
الْمُؤْمِنِينَ لِيَزِدَّهُمْ إِيْمَانًا " مع ایمانهم " و کسی را که سکینه حاصل
شود او از خواطر مردم خبر دارد و اطلاعات بر مغیبات حاصل آید
و فراستی تمام گردد و مصطفی صلی الله علیه و آله وسلم از آن خبر
داده که " اتقوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ " و رسول علیه
السلام در حق عمر رضی الله عنه میگوید " ان السكينة ينطق على
لسان عمر " و گفت " ان فی امتی محدثین و متکلمین و ان عمر منهم ".
- ۳
- ۶
- ۹
- و صاحب سکینه از جنت عالی نداهای بغایت لطیف بشنود و
مخاطبات روحانیات بدو رسد و مطمئن گردد چنانکه در وحی
الهی مذکورست « أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ » و صور بغایت

- (۱) بسی : بسیار B | میگوید : میفرماید B
- (۲-۱) فَأُنْزِلَ.....دیگر گفت : غ B (۳) لِيَزِدَّهُمْ إِيْمَانًا...ایمانهم : غ A
- (۴) شود : آید B | او از خواطر مردم خبر دارد : او را اخبار از خواطر
مردم B | اطلاعات : اطلاع B
- (۵) گردد : حاصل گردد B (۶-۵) و مصطفی.....الله : غ A
- (۶-۸) و رسول.....عمر منهم : غ B
- (۹) جنت عالی : جنةً عالیه B | نداهای : غ A | بشنود : بشنود B
- (۱۰) روحانیات : غ B (۱۱) صور : صورتی B

بدهماغ رسد و باشد که هم چنان نماید در دماغ و کتف و پشت
و غیر آن که رک جستن گیرد و نیک لذیذ باشد و بساع نیز
استعانت کند تا تمام شود و این هنوز مقام اول است . ۲

فصل سوم در سکینه

پس چون انوار سر بغایت رسد و بتعجیل نگذرد و زمانی دراز
بماند آنرا سکینه گویند و لذتش تمام تر باشد از لذات لواحق دیگر،
و مردم چون از سکینه باز گردد و بیشتر باز آید عظیم متندم شود بر
مفارقت آن، و درین معنی یکی از صلحا گفته است : ۶

بیت ۹

یا نسیم القرب ما أطيبيكا ذاق طعم الانس من حلّ بكا
ای عیش لانس قریوا قد سقوا بالقدس من سرّ بكا

- (۲) رک جستن : رکی سخت قوی جستن B
(۳) تمام شود : تمام تر بود B | و این است : غ B
(۵) انوار : این انوار B | سر : غ B | و بتعجیل : تعجیل A
(۶) گویند : خوانند B | تمام تر : تمام A | از لذات لواحق : از لواحق A |
دیگر : غ B (۷) متندم : پشیمان B
(۱۰) القرب : الروح A | حلّ : کلّ B خلّ A
(۱۱) ای عیش... سرّ بكا : غ A | سر بكا : سر بكا B

- سخت شود و مردم افتتاح کنند و شمشیرها مجرد کنند، اگر کسی اندک
 مایه خاطری صافی دارد اگرچه صاحب ریاضت نباشد ازین حالت خبر
 ۳ یابد بشرط آنکه در آن وقت تذکر احوال قدسی کند و ارواح
 گذشتگان و مشاهده کبریا و صفوف ملاء اعلی با یاد آرد و اگر نیز
 کسی بر اسپ دهنده بر نشیند و اسپ را بتاختن بر انگیزد قوی و
 ۶ تقدیر کند که هیکل را بجای میگذارد و هیبتی سخت در خود
 آرد و بجان مجرد بحضرت قیمومیت میرود و در صف قدسیان
 منخرط میگردد و در مثل این حال نیز اثری بروی پدید آید و اگرچه
 ۹ مرتاض نباشد و در اینجا اسرار است که در این روزگار کم کسی
 بغور آن برسد و چون مردم را این بروق در آید اثری از آن

- (۱) شمشیرها مجرد کنند: سیوف متحرك گردد B
 (۲) اگرچه: اگر نیز B
 (۳) یابد: دارد B | تذکر: ابتدا تذکر B
 (۵) کسی بر اسپ: اسپ B | بر نشیند: بود B | بتاختن: تاختن B |
 انگیزد: انگیزاند B (۶-۵) قوی و تقدیر: تعدید B
 (۶) که: که میرود B (۷) قیمومیت: عزت B
 (۸) منخرط: منخرط A | حال: حالت B | اثری بروی پدید آید: ازین
 بردن اثر خبری به بیند B
 (۹) در اینجا: در آنجا A | در این: در A | کم کسی: هر کس نیست که A
 (۱۰) این بروق: ازین برقها برقی B

فتعرضوا لها .

و مرتاض بفکر لطیف و ذکر خالص از شواہب هواجس در وقت
 ۳ فترت استعانت کند از بہر استعادت این حالت، و روا باشد کہ کسی
 را کہ ریاضت ندارد در بعضی اوقات این حالت بیآید و او غافل
 باشد، اگر کسی ترصد کند در ایام اعیاد کہ مردم قصد مصائی کنند
 ۶ آوازہاء افراشته و تکبیرہاء برآمده و ضجّہ سخت در افتادہ و آواز ضنوج
 و ابواق غلبہ کرفته اگر صاحب فطنتی باشد کہ طبع سلیم دارد و
 تذکر احوال قدسی کند حالی ازین اثر یابد سخت خوش.

و ہمچنین در حروب بوقت التفاء مردان باشد و ضجّہ مبارزان
 ۹ برخیزد و صہیل اسپان بر آید و آواز طبل و سازہای چنک

- (۱) لها : بها A
 (۲) ذکر : فہم B | هواجس : هواجنین A
 (۳) فترت : فترت حواس B | استعادت : استفادت B | کسی را : کسی A
 (۴) اگر کسی : اگر A
 (۵) ضجّہ : صیحه B | در افتادہ : بر آمدہ B
 (۶) فطنتی : نظری B
 (۷) یابد : بہ بیند B
 (۸) در حروب : در وقت حروب B | بوقت : کہ وقت B |
 ضجّہ : صیحه B
 (۹) برخیزد : غ B | صہیل : سہیل A | استہیقہ B | بر آید : غ B |
 و سازہای : بر آید B | چنک : و یچنک B

برقه یذهب بالابصار « واسطی را پرسیدند که » انزعاج بعضی
مردم در حال سماع از کجاست ؟ » گفت « انواریت که ظاهر می
شود پس منطقی میگردد و مثل زد بدین بیت :

شعر

خطرت فی القلب منها خطرة ❦ خطرة البرق ابتدا ثم اضمحل
۶ « و لهم رزقهم فیها بكرة و عشیّا » و این لوائح همه
وقت نیاید، مدتی باشد که منقطع میشود و چون ریاضت
بیشتر گردد بروق بسیار تر آید تا بدان حد رسد که مردم در هرج
۹ نگرند بعضی از احوال آن عالم با یاد او آید، و ناگاه این
انوار خواطف مترادف شود، و باشد که در عقب این اعضا متزلزل
گردد، و رسول علیه السلام بانتظار این حال میفرماید چنانکه مشهور
۱۲ است از لفظ نبوی « ان لربکم فی ایام دهرکم نفخات رحمة الا

-
- (۱) یذهب : یخطف B (۲) حال : حالت B
(۳) منطقی : منطوی B | میگردد : گردد B | زد بدین بیت : بدین زد B
(۴) فی القلب : بالقلب B | خطرة البرق : خطرات البرق منها A
(۵) ولهم.....عشیّا : غ B | این لوائح : غ B
(۶) وقت نیاید : وقتی نباشد B | باشد که : غ B
(۷) بروق : برق B | حد : وجد A
(۸) نگرند : نظر کند B | عالم : جهان B | آید : غ B
(۹) این اعضا : این B
(۱۰-۱۱) چنانکه.....نبوی : غ B

از جمله وجوه ثابت گشت که معرفت شریفتر است از جمله علوم؛
و جنید رحمه الله علیه گفت «اگر دانستی که زیر آسمان علمیت
درین عالم شریفتر از آنکه محققان معرفت در آن خوض میکنند
بخریدن آن مشغول بودمی و با بلغ طریق در تحصیل آن سعی
نمودمی تا بدست آوردمی».

۶ فصل دوم در آنچه اهل بدایا را ظاهر شود

اول برقی که از حضرت ربوبیت رسد بر ارواح طلاب طوائج
و لوائح باشد، و آن انوار از عالم قدس بر روان سالک اشراق
کند و لذیذ باشد، و هجوم آن چنان باشد که برق خاطف ناگاه
در آید و زود برود «وهو الذی یریکم البرق».

در نظر دوم این اشارتست باوقات اصحاب تجرید، و صوفیان این
طوائج را اوقات خوانند و ازینجاست که یکی میگوید «الوقت
أَمْضَى مِنَ السَّيْفِ» و گفته اند «الوقت سیف قاطع» و ر کلام
الهی اشارت بسیارست بدان، چنانکه میگوید «یکاد سنا

-
- (۱) گشت : شد A | معرفت : علم معرفت B
(۲) زیر آسمان : غ A
(۳) بخریدن آن مشغول بودمی : من خریدن مشغول نبودمی B
(۴) ظاهر : حاصل B
(۵) برقی : نویدی B | ربوبیت : عزت B | طلاب : طالب A | طوائج :
طوائج B
(۶) برق خاطف : برقی B
(۷) (۱۰) آید : رسد B
(۸) طوائج : طوائج B | اوقات : وقت A

- استدلال و اقتحام مواقع شکوک و محل شبهت باید کرد، بعضی را
از متصوفه پرسیدند که «ما الدلیل علی وجود الصانع؟» قال «لقد
۲ اعنی الصباح عن المصباح» و یکی دیگر گوید هم از ایشان «که
مثال کسی که حق را طلب کند بدلیل هم چنان باشد که کسی
بچراغ آفتابرا جوید» و چون محققان اصول مسلم داشته اند و اتفاق
۶ کرده که در آخرت شاید که حق تعالی بندگانرا ادراکی آفریند در
حاشه بصر تا حق را ببینند بی توسط دلیل و برهان و تنبیه شرط
نیست پیش اهل حق؛ پس شاید بدین قواعد که مثل این ادراک در دل
۹ ایجاد کند تا در دنیا اورا ببینند بی واسطه و حجتی و ازینست
که عمر رضی الله عنه گفت «رأی قلبی ربی» و علی کرم الله
وجهه میگوید «لو کشف الغطاء ما ازددت یقیناً» و درینجا سرها
۱۲ پوشیده است که لایق این موضع نیست، و اما از جهت اهمیت
شکی نیست مردمرا مهمتر از سعادت کبری چیزی نیست بلکه جمله
مطالب نیست با این مختصر باشد و اعظم وسائل معرفت است؛ پس

- (۴) حق را: معرفت حق را B
(۵) و چون: و B | اتفاق: اثبات B
(۷) حاشه: حاشیه (!) B | ببینند: ببیند B | توسط: واسطه B | و تنبیه: غ B
(۸) شاید: شاید که B | که مثل: مثل B | در دل: غ B
(۹) ببینند: به بیند B | بی واسطه: غ B
(۱۱) درینجا: درین معنی B | سرها: سرهای A
(۱۳) مردمرا: که ایشانرا B
(۱۴) مطالب: این مطالب B | با این مختصر: با این مطلب مختصر B

- و تصرف این دیگر در چوب و پشم،
 وجه دوم از بهر آنکه این علم را ادله قوی تر از علمی دیگرست،
 ۳ وجه سوم آنکه مهم تر باشد اشتغال در آن و فایده او بیشتر
 باشد، و جمله امارات ترجیح درین علم موجود است بنسبت با دیگر علوم،
 اما از جهت نظر بمقصود و معلوم ظاهر است که درین علم مقصود و
 ۶ مطلوب حق است و دیگر موجودات را با عظمت او نسبت کردن
 ممکن نیست، اما از جهت یافت دلیل و تأکید برهان متعین است
 که مشاهده قوی تر از استدلال باشد، و محققان صناعت کلام
 ۹ جایز میدانند که حق تعالی بنده را علم ضروری بدهد با وجود
 او و صفاتش و غیر آن، چون جایز است این نوع بعضی که حاصل
 شود شك نیست راجح باشد بر آنچه تحمل کلفت نظر و مشقت

- (۱) و تصرف این دیگر: آن دیگر B | چوب و: غ B
 (۲) وجه دوم از بهر: دوم B | این علم را: علمی را B
 (۳) وجه سوم: سیم B | باشد: بود B | در آن: بدان B | او: از آن B
 (۴) باشد: بود B | درین علم: درین A | با دیگر علوم: با علمی دیگر B
 (۵) جهت نظر بمقصود و معلوم: جهت معلوم و مقصود نظر A
 (۶) دلیل: غ B | برهان: غ B | متعین: بین B
 (۷) صناعت: غ B
 (۸) میدانند: داشته اند شاید A | علم: علمی B | بدهد: دهد B
 (۹) چون: پس چون B | جائز: این جائز B | این نوع: غ B | بعضی
 که: که بعضی را B
 (۱۰) نیست: نیست که B
 (۱۱)

از بهر آن عاشقان راز دل و اسرار ضمائر با او گویند، و این کلمات که تحریر شد اینجا نهفته است از مصدر و چیزی مختصر است از آن و از ندای او. ۲

قسم اول در مبادی و آن سه فصل است: فصل اول در تفضیل این علم، فصل دوم در آنچه اهل بدایا را ظاهر شود، فصل سوم در سکنه، ۶
قسم دوم در مقاصد و آن سه فصل است: فصل اول در فنا، فصل دوم در آنچه هر که عالم تر عارف تر بود، فصل سوم در اثبات لذت بنده بحق.

۹ فصل اول از قسم اول در تفضیل این علم بر جملة علوم

برای روشن دلان نپوشد که ترجیح علمی بر دیگر از چند وجه باشد، اول آنست که معلوم شریف تر بود چنانکه ترجیح ۱۲
زرکریست بر پالانگری که تصرف این علم در زر است

(۱) بهر: برای B | عاشقان راز دل: عاشقان از دل A | و اسرار و ضمائر: و اسرار و ضمائر A

(۲) که تحریر شد... از مصدر: محرر می شود نفسه مصدر است B مختصر است: غ B

(۳-۲) و چیزی... ندای او: جزو او مختصر است از برای او A

(۸-۴) قسم اول... بنده بحق: غ A

(۱۰) برای... نپوشد که: غ A | علمی: هر علمی A

(۱۱) اول... شریف تر بود: غ A (۱۲) این علم: او A

- ایشانست و برس را سود دارد و رنجهای مختلف را زایل گرداند،
 و این سیمرغ پرواز بی جنبش کند و ببرد بی مسافت و نزدیک شود بی
 ۳ قطع، اما بدانکه همه نقشا دروست و او لون ندارد، و در مشرق است
 آشیان او و مغرب ازو خالی نیست، همه بدو مشغولند و او از همه فارغ،
 همه ازو پرند و او از همه تهی، و همه علوم از صغیر آن مرغ است
 ۶ سازهء عجیب مثل ارغنون و غیر آن از صدای آن مرغ استخراج
 کرده اند، چنانکه قابل گوید:

بیت

- چون ندیدی همی سلیمان را ۹
 تو چه دانی زبان مرغان را
 و غذائی او آتش است، و هرک پری ازان پر بر پهلویی راست بندد
 ۱۲ و بر آتش بر گذرد از حریق ایمن باشد، و نسیم صبا از نفس اوست

- (۱) رنجهای: رنگهای A | گرداند: کند B
 (۲) بی جنبش کند: کند بی جنبش B | مسافت: برد B
 (۳) بدانکه همه: کن و B | نقشا: نقشا ما B | لون: خود رنگ B |
 و در مشرق: و مشرقه B
 (۴) بدو: ازو B | مشغولند: مشغول B
 (۵) پرند: پر B
 (۶) چنانکه قابل گوید: و آوردند B
 (۷) همی: شبی A
 (۸) او: سیمرغ B
 (۹) حریق: سوختن B | باشد: بود B
 (۱۰) (۱۱) (۱۲)

- روانان چنین نموده اند که هر آن کسی که در فصل ربیع قصد کوه قاف کند و آشیان خود را بترك بگوید و بمنقار خویش پر و بال خود را بر کند چون سایه کوه قاف برو افتد مقدار هزار سال این زمان که ۳ «وان یوماً عند ربك کالف سنة» و این هزار سال در تقویم اهل حقیقت يك صبح دمست از مشرق لاهوت اعظم درین مدت سیمرغی شود که صغیر او خفتگانرا بیدار کند و نشیمن او در کوه قاف است ۶ صغیر او بهمه کسی برسد و لکن مستمع کمتر دارد، همه با او اند و بیشتر بی او اند چنانکه قایل گوید:
- ۹ «با مائی و ما را نه جانی ازان پیدا نه»
- و بیمارانی که در ورطه علت استسقا و دق گرفتارند سایه او علاج

- (۱) نموده اند: می نماید A | کسی: هدهدی B | ربیع: بهار B
- (۲) چون: غ B | افتد: آید A | مقدار: در مقدار B | این زمان: از زمان B
- (۳) حقیقت: تحقیق A | مدت: دم B
- (۴) کند: سازد B | در کوه قاف است: در کوه A
- (۵) صغیر: وصفیر A | کی برسد: میرسد B | کمتر: کم B
- (۶) چنانکه قایل گوید: غ B
- (۷) ما را نه: پیدا نی B
- (۸) و بیمارانی گرفتارند: بیمارها که رهین علت استسقا باشند و گرفتار دق B

رسالهٔ صفیر سیمرغ

بسم الله الرحمن الرحيم وبه الحول والقوة

سپاس باد واهب حيوۀ را و مبدع موجودات را و درود بر خواجگان
رسالت و ايمۀ نبوت سيما بر صاحب شريعت كبرى و هادئى طريقت مثلى
محمد مصطفى صلى الله عليه وسلم -

۳

اما بعد، اين كلمۀ چند ست در احوال اخوان تجريد تحرير افتاد
و نسخن در آن محصورست در دو قسم، قسم اول در بدایا و قسم دوم
در مقاصد -

۶

و اين رساله موسومست بصفیر سیمرغ که او زبان ندارد، و اگر
در پیش مقدمه یاد کنیم از احوال این مرغ بزرگوار و مستقر او روشن

(۱) باد : غ B (۲) مثلى : علیا B

(۴) اما بعد : غ A | این كلمۀ افتاد : این كلمه چند در احوال

تجريد گفته اند B

(۵) در دو : بر دو B

(۷) رساله : جزو B | که او زبان ندارد : و زبانی ندارد B | و اگر : که B

(۸) از احوال : در احوال A | این مرغ بزرگوار : این سیمرغ B |

مستقر او روشن روانان : مستقر و روشن روان A

فصل دهم

کسی که ساکن خانه باشد اگر در جهت خانه او در جهت
نیز لازم آید بر طریق نفی برین وجه «فرغ لی بیتا انا عند الینکسرة قلوبهم»
خدا منزّهست از مکان و جهت و هم مبطلان خطاست «علی قدر اهل
العزم تأتی المزایم» ۳

از خانه بکدخدای ماند همه چیز «لیس کمنله شیء و هوا السميع
البصیر» هرگز خانه و کدخدا یکی نشود. ۶

فصل یازدهم

هرچه نافع و خیرست بدست و هرچه حجاب راهست کفر
مردانست، راضی شدن از نفس بانج او را دست دهد و با او
ساختن در طریق سلوک عجز است، و بخود شاد بودن تیه است، و اگر
نیز از بهر حق باشد، بکلی روی بحق آوردن خلاصت. ۹

فصل دوازدهم

ابلهی چراغی در یش آفتاب داشت، گفت ای مادر آفتاب چراغ
مارا ناپدید کرد، گفت اگر از خانه بدر برند خاصه بنزد آفتاب هیچ
نماند، آنکه چراغ و ضوء اش معدوم گردد، و لیکن چون چیزی عظیم را
بیند کوچک را حقیر (۱) در مقابله آن بیند، کسی از آفتاب در خانه رود
اگرچه روشن باشد هیچ نتواند دید «کل من علیها فان و یقی وجه
ربك ذو الجلال والاكرام» «الا کل شیء ما خلا الله باطل» «هو الاول
والآخر والظاهر والباطن وهو بكل شیء علیم» ۱۵ ۱۸

نوشته شد فصلی چند که از رسالت لغت موران یافته شد

والحمد لله رب العالمین والصلوة علی خیر خلقه
محمد و آله اجمعین

(۱) در نسخه : کوک حقیر را

- طاوس چون ازان حجب بیرون آمد خوشتن را در میان باغ
دید نقوش خود را و باغ و ازهار و اشکال و فضاء عالم و مجال سیاحت
و طیران و اصوات و الحان اجناس، در کیفیت حال تعجب می
ماند و حسرتها خورد «یا حسرتی علی ما فرطت فی جنب الله»
«فکشفنا عنک غطاءک فبصرک الیوم حدید» «فلولا (۱) اذا بلغت الحلقوم
و أنتم حینئذ تنظرون (۲) و نحن أقرب الیه منکم و لکن لا تبصرون» (۳)
«کلا سوف تعلمون ثم کلا سوف تعلمون»

فصل نهم

- ۹ ادریس صلی الله علیه جملة نجوم و کواکب با او در سخن
آمدند، از ماه پرسید که ترا چرا وقتی نور کم شود و گاه
زیادت؟ گفت بدانک جرم من سیاهت و صقیل و صافی و مرا هیچ
نوری نیست و لکن وقتی که در مقابله آفتاب باشم بر قدر آنکه
تقابل افتد از نور او مثالی در آئینه جرم من همچون که صورتهاء
دیگر اجسام در آئینه ظاهر شود، چون بغایت تقابل رسم از
۱۵ حسیض هلالیت باوج بدایت ترقی کنم، ادریس ازو پرسید که دوستی
با تو تا چه حدست؟ گفت تا بحدی که هرگاه که در خود نگرم
در هنگام تقابل خورشید را بینم زیراک مثال نور خورشید در من
ظاهر است چنانکه همه ملاست سطح و صقالت روی من مستقرست
۱۸ بقبول نور او، پس بهر نظری که بذات خود نگرم همه خورشید را
بینم نه بینی که اگر آئینه را در برابر خورشید آرند صورت
۲۱ خورشید درو ظاهر گردد. اگر تقدیراً آئینه را چشم بودی و
دران هنگام که در برابر خورشیدست در خود نگرستی همه خورشید
را دیدی اگرچه آهنست «انا الشمس» گفتی زیرا که در خود الا آفتاب ندیدی
۲۴ اگر «انا الحق» «یا سبحانی ما أعظم شأنی» گوید عذر او را قبول واجب
باشد حتی توهمت «مما دنوت انک انی»

(۱) در نسخه : کلا (۲) در نسخه : ينظرون (۳) در نسخه : يبصرون

هبت على صبا يكاد يقول
اني اليك من الحبيب رسول

۳ مدتی دران تفکر بماند که این باد، خوش بوی چیست و این اصوات
خوش از کجاست:

يايها البرق الذي تلمع
من اي اكناف الحمى تسطع^(۱)

۶

معلومش نمی گشت و درین اوقات بی اختیار او فرحی در وی می آمد:

ولو ان ليلى العامرية سلمت
علي و دونى تربة و صفائح
لسلمت تسليم الباشة أوزقا
اليها صدی من جانب القبر صائح

۱۲ و این جهالت او ازان بود که خود را فراموش کرده بود و وطن را «سوا الله^(۲)
فأنساهم انفسهم» هر وقت که از باغ بادی یا بانگی برآمدی او در آرزو آمدی
بی آنکه موجبی شناختی یا سببش معلوم بودی

سرى برق المعرة^(۳) بعد و هن * فبات برامة يصف الكلالا^(۴)

۱۵ شجارکبا و أفراسا و ابلا^(۵) * وزاد فکاد ان يشجو الرخالا^(۶)

روزی دراز دران حیرت بماند تا بادشاه زوزی بفرمود که آن مرغ را
بیارید و از سله و چرم خلاص دهید «انما هي زجرة واحدة» فاذا هم
۱۸ من الأجداث التي ربهم ينسلون «اذا بعثر ما في القبور و حط ما في الصدور
ان ربهم بهم يومئذ لخبير»

(۱) در نسخه: يستطع

(۲) در نسخه: نوالله

(۳) در نسخه: المعرة

(۴) در نسخه: الهكالا

(۵) در نسخه: و ابلا

(۶) در نسخه: نشجو الرخالا

فصل هشتم

- بادشاهی باغی داشت که البته در فصول اربعه از ریاحین و حضرت و مواضع تزهت خالی نبود، آبهاء عظیم در آنجا روان و اضاف طيور بر اطراف اغصان انواع الحان ادا می کردند، از هر نغمی که در خاطر مختلج می شد و هر زینتی که در وهم می آید در آن باغ حاصل بود، و ازان جمله جمعی طواویس بغایت لطف و زب و رعونت در آنجا مقام داشتند و متوطن گشته بودند، وقتی این بادشاه طاوسی را ازان جمله بگرفت و بفرمود تا او را در چرمی درختند چنانکه نقوش اجنحه او هیچ ظاهر نماید و بجهد خویش مطالعه جمال خود نتوانست کرد، و بفرمود تا هم در باغ سلّه بر سر او فرو کردند کبجی یکی سوراخ نداشت که قدری ارزن در آنجا ریختندی از بهر قوت و پرک معیشت او، مدتها بر آمد، این طاوس خود را و ملک را و باغ را و دیگر طواویس را فراموش کرد، در خود نگاه می کرد الا چرم مستقذر بی نوا نمی دید و مسکنی بغایت ظلمت و ناهموار، دل را بران نهاد، و در دل مترسوخ کرد که زمینی عظیم تر از آن مقعد سلّه نتواند بود چنانکه اعتقاد کرد که اگر کسی ورای این عیشی و مقری و کمالی دعوی کند آفر مطلق و سقط محض و جهل صرف باشد الا این بود که هر وقت که بادی وزیدن گرفتی (و) بوی ازهار و اشجار و گل و بنفشه و سمن و انواع ریاحین بدو رسیدی ازان سوراخ لذتی عجب یافتی اضطرابی در وی پدید آمدی و نشاط طیران درو حاصل^(۱) گشتی و در خود شوقی^(۲) یافتی ولیکن ندانستی که آن شوق از کجاست زیرا که خود را جز چرم ندانستی و عالم جز سلّه و غذا جز ارزن همه چیزها فراموش کرده بود، و اگر نیز وقتی اصوات و الحان طواویس و نعمات طيور دیگر شنیدی هم شوق و آرزوی او پدید آمدی لیکن متنبه نگشتی ازان اصوات طيور و محبوب صبا، وقتی نشاط ایشان کردی:

(۱) در نسخه: حاصل

(۲) در نسخه: بنوتی

- قیاس بذوات خود الحاق میکنند که همه کس بروز بیند و اینک من می
بینم در عالم شهودم در عیانم حجب مرتفع گشته است سطوح شارق را مع
اعتوار ربیبی بر سیل کشف ادراک میکنم، پریان چون این حدیث بشنیدند ۳
حالی را فریادی بر آوردند و حشری کردند و یکدیگر را گفتند این مرغ در
روزی که مظنه عمی است دم بینای می زند، حالی بمنقار و مخلب دست
بچشم هدهد فرا داشتند و دشنامش می دادند و می گفتند که ای روز بین ۶
زیرا که روزگوری بر ایشان هنر بود و گفتند اگر باز نکردی بیم قتلست، هدهد
اندیشه کرد که اگر روی نکردانم مرا هلاک کنند زیرا که بیشتر زخم بر چشم
زند قتل و عمی بیکبارگی واقع شود، الهام «كلموا الناس علی قدر عقولهم» ۹
بدو رسید، حالی چشم برهم نهاد گفت اینک من نیز درجه شما دریافتم و
کور گشتم، چون حال بدین نبط دیدند از ضرب و ایلا متنع گشتند هدهد
بدانست که در میان پریان قضیه «إفشا السرّ الربوبیه کفر و افشا سرّ القدر معصیه» ۱۲
و إعلان سرّ کفر» مطردست تا وقت رحلت بهزار محنت کوری مزور می کرد
و می گفت:

بارها گفته ام که فاش کنم ۱۵

هرچه اندر زمانه اسرار است

لیکن از بیم تیغ و بیم قفا

بر زبانم هزار مسارست ۱۸

- بنفس صعدا می کرد و می گفت «ان فی بیض حبیبی لعلماً جمّاً لو أجد له
حمله» (۱) «لو كشف الغطاء ما ازدت» (۲) یقیناً «و آیه» «ألا یجدوا لله الذی
یخرج الخباء فی السموات والارض» «وان من شیء الا» (۳) عندنا خزائنه و ما
ننزله الا بقدر معلوم.» ۲۱

(۱) در نسخه: «وان بین حبیبی لعلماً جمّاً او اجد له جمله»

(۲) در نسخه: ازدت

(۳) در نسخه: نکلا

آفتاب تهدید میکردند، حریا از خدا خود این میخواست مسکین حریا در خود آرزوی این نوع قتل میکرد، حین منصور گوید:

۳ اقلونی یا تقانی انّ فی قتل حیاتی
و حیاتی فی مماتی و مماتی فی حیاتی

چون آفتاب بر آمد او را از خانه نخوست خود بدر انداختند تا
۶ بشعاع آفتاب معذب شود و آن تعذیب احیاء او بود « ولا تحسبنّ الذین
قتلوا فن سبیل الله امواتا بل احياء عند ربهم يرزقون فرجین بما آتاهم الله
من فضله » اگر خفافیش بدانستندی که در حق حریا بدان تعذیب چه احسان
۹ کرده اند و چه نقصانست دریشان بفوات لذت او از غصه بمردندی، یو سلیمان
دارائی گوید « لو علم الغافلون ما فاتهم من لذة العارفين لماتوا كمدا ».

فصل هفتم

۱۲ وقتی همدرد در میان پریان افتاد بر سیل رهگذر، بنشینم ایشان نزول
کرد، و همدرد بغایت حدت نظر مشهور است و پریان روز کور باشند چنانکه
قصه حال ایشان نزدیک اهل عرب معروف است، آن شب همدرد باشیانه ایشان
۱۵ ساخت و ایشان هر گونه احوال ازو استخبار می کردند، بامدادی همدرد
رخت بریست و عزم رحیل کرد، پریان گفتند ای مسکین این چه بدعتست که
تو آوردی بروز کسی حرکت کنند؟ همدرد گفت این عجب قصه است همه
۱۸ حرکات بروز واقع شود، پریان گفتند مگر دیوانه در روز ظالمانی که آفتاب
بر ظلمت بر آید کسی چیزی چون ^(۱) بیند، گفت بعکس افتاده است شما را همه
انوار این جهان طفیل نور خورشید است و همه روشنای اکتساب نور و
۲۱ اقتباس ضوء خود ازو کردند، عین الشمس ازان گویند که ینبوع نور است، ایشان
او را الزام کردند که چرا بروز کسی چیزی بیند، گفت همه را در طریق

(۱) در نسخه مکرر نوشته شد.

و غاب الذي من أجله كان غيتي
فذاك فتأني فافهموا يا بني الحس

در جواب یکی بیتی می گوید:

۳

اتيه فلا أدري من التيه من أنا
سوى ما يقول (۱) الناس في وفي فجنسى

یکی از بزرگان می گوید « اقطع عن العلائق و جرّد من الموائق حتی تشهد رب الخلائق » گفت چون چنان کردیم و شرائط تمام بجای آوردیم « اشرقّت الأرض بنور ربّها و قضی بینهم بالحق » و قيل « الحمد لله رب العالمین سلام علی تلك المعاهد انها شریعة وردی (۲) و مهتّب شمالي ».

۶

فصل ششم

وقتی خفاشی چند را با حربا خصوصت اقتاد و مکاوحت میان ایشان سخت کشت مشاجره از حدّ بدر رفت، خفافیش اتفاق کردند کچون غسق شب در مقعر فلك مستطیر شود و رئیس سیکارگان در حظیره اقول هوی کند ایشان جمع شوند و قصد حربا کنند و بر سبیل حراب حربا را اسیر گردانند تا بمراد دل سیاستی برانند و بر حسب انتقامی بکشند، چون وقت فرصت ۱۲
بآخر رسید بدر آمدند و حربای مسکین را بتعاون و تعاضد یکدیگر در کاشانه ادبار خود کشیدند و آن شب مجوس بداشتند بامداد را گفتند این حربا را طریق تعذیب چیست؟ همه اتفاق کردند بر قتل او، پس تدبیر کردند با یکدیگر در کیفیت ۱۵
رای شان بر آن قرار گرفت که هیچ تعذیب بتر از مشاهده آفتاب نیست، البته هیچ عذابی بتر از مجاوره خورشید ندانستند قیاس بر حال خویش و او را بمطالعه ۱۸

(۱) در نسخه: نقول

(۲) در نسخه: ودی

که آفتاب در استوی بودی او آن جام را در برابر می داشت، چون ضوء نیر اکبر
بر آن می آمد همه نقوش و سطور عالم در آنجای ظاهر می شد « اِذَا الْاَرْضُ
مَدَّتْ وَ اَلْقَتْ مَا فِيهَا وَ تَخَلَّتْ وَ اُنْذِنَتْ لِرَبِّهَا وَ حَقَّتْ بِاِيْهَا الْاِنْسَانُ اِنَّكَ كَادِحٌ
اِلَى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيْهِ » « لَا تَخْفَى مِنْكَ خَافِيَةٌ » « عَلِمْتَ نَفْسُ مَا قَدَّمْتَ وَ
خَرَّتْ »

شعر

ز استاد چو وصف جام جم بشنودم ۶
خود جام جهان نمائی جم من بودم

شعر

از جام جهان نمای می یاد کنند ۹
آن جام دفین کهنه پشمینه ماست
جنید راست « طوارق انوار تلوح (۱) اذا بدت »

فصل پنجم

۱۲ کسی را با یکی از ملوک (۲) جن موافقت افتاد، او را گفت ترا کی
بینم؟ گفت اگر خواهی که ترا فرصت التقاء ما باشد قدری از کندر بر آتش نه
و در خانه هرچه آهن باره است و از اجساد سبعة هرچه صریر و صدا دارد
۱۵ بینداز (۳) « والرجز فاهجر » و بسکونت و رفق هر چه بانگ دارد دور کن
« و اصفح عنهم و قل سلام » پس بدریچه بیرون نگر بعد از انک در دائره
نشسته باشی و کندر سوخته مرا به بینی « لفيهم مثل السوء » جنید را
۱۸ رحمه الله یرسیدند که تصوف چیست؟ گفت « هم اهل بیت لا یدخل فيه
غيرهم » خواجه ابو سعید خراز رحمه الله گوید:

وقامت صفاتي للمليك بأسرها

و غابت صفاتي حين غبتُ من الحبس ۲۱

(۱) در نسخه: يلوح

(۲) در نسخه: با ملوك

(۳) در نسخه: بیندازند

فصل سوم

همه مرغان در حضرت سلیمان علیه السلام حاضر بودند الا عندلیب
 سلیمان مرغی را برسالت نام کرد که عندلیب را بگوید که ضرورتیست رسیدن
 ۳ ما و شما یکدیگر، چون پیغام سلیمان علیه السلام بعندلیب رسید هرگز از
 آشیان بدر نیامده بود، با یاران خود مراجعت کرد که فرمان سلیمان علیه السلام
 برین نسق است و او دروغ نگویید با اجتماع ایماذ کرده است اگر او بیرون باشد
 ۶ و در اندرون اجتماع و ملاقات میسر نشود و او در آشیانه ما ننگجد و هیچ
 طرفی دیگریست، یکی سالخورده در میان ایشان بود آواز داد که اگر وعده
 «بیم یلقونه» راست باشد و قضیه «کل لدینا محضرون وان الینا ایا بهم فی
 ۹ مقعد صدق عند ملک مقتدر» درست آید طریق آنست که چون ملک سلیمان
 در آشیانه ما ننگجد ما نیز بترك آشیانه بگویم و بنزدیک او شویم و اگر نه
 ملاقات میسر نکرده، جنید را رحمة الله علیه پرسیدند که تصوف چیست
 ۱۲ این بیت بگفت:

و غنی لی من القلب و غنی کما غنی (۱)

و کتاجت ما کاتوا و کاتوا حیث ما کتا.

فصل چهارم

۱۵ جام کیتی نمای کیخسرو را بود، هر چه خواستی در آنجا مطالعت کردی
 و بر کائنات مطلع می گشتی و بر مغیبات واقف می شد، آنرا غلامی ساخته
 بود از ادیم بر شکل مخروط، بر آنجا بند و کشای نهاده بود، وقتی کیخواستی
 ۱۸ که از مغیبات چیزی بیند آن غلاف را در خرط انداختی، چون همه بندها
 کشوده بودی بدر نیامدی چون همه پیستی در کارگاه خراط بر آمدی، پس وقتی

(۱) در نسخه: و غنی لی من قلبی و غایت کما غنی

۳ موران درین بودند که آفتاب کرم شد و شبنم از میکل نباتی آهنک بالا کرد مورانرا معلوم گشت که از زمین نیست چون از هوا بود با هوا رفت «نور علی نور یهدی الله نوره من یشاء و یضرب الله الامثال للناس» و ان الی ربك المنتهی «إلیه یصعد الکلم الطیب و العمل الصالح یرفعه»

فصل دوم

۶ سلحقاتی چند در ساحل نشین داشتند، وقتی بر دریا بر سبیل تفرج نظری می کردند، مرغی منقش بر سر آب برسم طیور بازی می کرد، گاه غوطه میخورد و گاه بر می آمد، یکی ازیشان گفت آیا این شکل مطبوع آییست یا هوائی؟ دیگر گفت اگر آبی نبودی در آب چه کار داشتی، سوم گفت اگر آییست بی آب نتوان بود، قاضی حاکم مخلص کار بر آن آورد که نگاه دارید و مراقب حال او باشید اگر بی آب تواند بود نه آییست و نه باب محتاجست، و دلیل برین ماهیست ۱۲

۱۵ چون از آب مفارقت کرد حیاتش استقرار نپذیرد، ناگاه بادی سخت برآمد و آب را بهم بر آورد، مرغك در اوج هوا نشست، حاکم را گفتند مؤاخذت را بتبیانی حاجتست، حاکم سخن ابو طالب مکی قدس الله روحه که در حق پیغمبر ما صلی الله علیه میگوید در باب وجد و خوف «اذ البسه ازال ترتیب العقل عنه و رفع عنه الکون و المکان» گفت در حال وجد مکان از پیغمبر بر می داشت و در حق حسن صالح می گوید در باب محبت در مقام خلعت که «ظهر له العیان ۱۸

۲۱ فطوی له المکان» و بزرگان از جمله حجب عقل هوا را و مکانرا جسم شمرند و حسین بن منصور می گوید در حق مصطفی علیه السلام که «غض العین من الانس» و دیگر میگوید «الصوفی وراء الکونین و فوق العالمین» و همه متفقند که تا حجاب بر نخیزد شهود حاصل نشود و این کوهر که در محل شهود می آید مخلوق و حادث است.

۲۴ همه سنگ یشتان بانگ بر آوردند که کوهری که مکانی باشد چون از مکان بدر رود؟ از جهات چون منقطع شود؟ حاکم گفت «ن تیز از بهر این گفتم این قصه بدان درازی، سنگ یشتان بانگ بر آوردند که «عزلناک» تو معزولی و خاک برو یاشیدند و سر در نشین بر دند.

رساله

لغت موران

بسم الله الرحمن الرحيم رب زدني علما*

سیاس مبدع همه را که بحقیقت همه همگی باعتراف موجودات از روی شهادت وجود سزاوارست و درود بر سید اولاد بشر محمد مصطفی صلی الله علیه و آل او و به روانشان ۳

یکی از جمله عزیزان که رعایت جانب او برین ضعیف متوجه بود التماس کرد کلمه چند در نهج سلوک اسعاف کرده آید بشرط آنکه از نا اهل دریغ دارد انشاءالله و آنرا لغت موران نام نهاده شد و بالله التوفیق.

فصل اول

- موری چند تیز تک میان بسته از حسیض ظلمت مکن و مستقر اول خورش روی بصحرا نهادند از بهر ترتیب قوت، اتفاق را شاخی چند زبات در حیز مشاهده ایشان آمد و در وقت صبح قطرات ژاله بر صفحات سطوح آن نهشته بود، یکی از یکی پرسید که این چیست؟ بعضی گفتند که اصل این قطرات از زمینست و بعضی گفتند از دریاست علی هذا در محل نزاع افتاد، موری متصرف در میان ایشان گفت لحظه صبر کنید تا میل او از کدام جانب باشد که هر کسی را زی جهت اصل خورش کشی باشد و بلحوق معدن و منبع خود شوقی بود همه چیزها بسنج خود منجذب باشند نه بینی که کاوخی را از مرکز زمین بجانب محیط اندازند چون اصل او سنگیست و قاعده «کل شیء یرجع الی أصله» مذهبست بعاقبت کلوخ بریز آید، هر چه بظلمت محض کند اصلش هم از انست و در طرف نور الوهیت این قضیه در حق کوه شریف لایح تر است توهم اتحاد حاشا هر چه روشنی جوید هم از روشنیست.
- ۹
۱۲
۱۵
۱۸

* قرآن مجید ۱۱۳، XX

ثلاث رسائل

من تأليف

شيخ شهاب الدين سهروردي مقتول

SUHRAWERDĪ MAQTŪL'S PHILOSOPHICAL
POSITION ACCORDING TO THE WORKS
OF HIS YOUTH

By

Dr. Otto Spies, Professor of Arabic

and

*M. Umaruddīn, M. A., Lecturer in Islamic Philosophy,
Muslim University.*

INTRODUCTION

Shihābuddīn Suhrawardī Maqtūl (ob. 587 A. H.) is one of the original Muslim thinkers of the 6th century A. H. Even in youth he stood unrivalled as a thinker¹. He is the author of many books, especially on philosophy and mysticism², the most characteristic work of which is *Hikmat ul-Ishrāq* ("The Philosophy of Illumination"), a book on the metaphysics of light. He conceives reality as light and endeavours to prove that it is the source and origin of all things. Although thorough studies have been published on the philosophy of light by various writers, yet there remains much investigation to be done.

The numerous works of Suhrawardī can be classified according to the stages of mental development through which he passed. We can differentiate between three clear-cut periods³:

- (a) Works of his youth.
- (b) Works of the Peripatetic period.
- (c) Works of the Avicenzo-Platonic period.

1. Muhammad Iqbal, *Development of Metaphysics in Persia*, London 1908, pp. 123 sqq.

2. A detailed and exhaustive list of his works is given by O. Spies, *Three Treatises*, pp. 101-02 (Arabic text) and *Mu'nisul-'Ushshāq*, pp. 11-14.

3. L. Massignon, *Recueil de Textes Inédits*, Paris 1929, p. 113.

Among books of his youth are *Haydikhun-Nūr* and a number of *rasā'il* written in Persian.

The present paper is an attempt to collect the scattered philosophical ideas of Suhrawardī and to describe systematically the philosophy of his youth on the basis of his utterances in "Three Treatises on Mysticism"¹ and "Mu'nis-ul-Ushshāq"². These treatises belong to the period of his youth and are therefore important for the study of his mental growth. The titles and the purport of these *rasā'il* are as follows.

I. *Lughat-i Mūrān*, "The Language of the Ants". Here Suhrawardī has explained the most abstruse and mystical ideas in commonplace terms. Birds and animals are employed as characters who talk and think. The treatise as a whole deals with the nature, purpose and destiny of man.

II. *Ṣaḥr-i Sīmurgh*, "The Note of Sīmurgh". It deals with the aims and objects of mysticism.

III. *Risālat ut-Tāir*, "The Treatise of the Bird"³ which points out the difficulties that beset the seeker after truth.

IV. *Mu'nis ul-'Ushshāq*, "The Lovers' Friend" is an allegory based on the Qurānic story of Joseph. It is a symbolic discourse on how God created the universe. Reality is conceived as an eternal beauty which can be realised

1. O. Spies and S. K. Khatak, *Three Treatises on Mysticism*, Stuttgart 1935, *Bonner Oriental. Studien*, Heft 12.

2. O. Spies, *The Lovers' Friend*, Stuttgart 1934, *Bonner Oriental. Studien*, Heft 7.

3. This treatise is called *ترجمة لسان الحق*. Al-Baihaqī in his *Tatimmat*, ed. Mohd. Shafi, Lahore, 1935, Vol. I (Arabic text), p. 127 calls 'Omar b. Sahlān as "*Lisān al-Ḥāqq*" and therefore the reference is to him, and not to the title of the work which is *Risālat ut-Tāir*.

through Divine Love which is the highest spiritual grade of perfection to be achieved by man here on earth. This perfection can be attained only through the knowledge of self, the universe and God. The most abstruse part of the book is the description of the powers of man who is conceived as microcosm. The influence of Plato and Neo-Platonism seems traceable in the book and, therefore, we think it belongs to the third period of Suhrawardī.

The ideas contained in these *rasā'il* are made to conform to the doctrines of the Quran and bear no antagonism to the Quranic spirit. However, the one outstanding foreign influence, viz., the Persian, is that he conceives all spiritual things to be of the nature of light. There seems to be a struggle between the Islamic and Persian doctrines wherein the Islamic elements predominate.

I. The Background of Suhrawardī's Thought

Muslim thinkers can mainly be divided into three schools, viz., the rationalists, the orthodox theologians, and the Sūfīs. The rationalists, i.e., the Mu'tazilites and the philosophers, regard reason as the source of knowledge and truth. The Mu'tazilites are more consistent thinkers than the philosophers, as the latter with a few exceptions end invariably in mysticism. The orthodox theologians rely mainly on revelation as the source of truth. The Sūfīs admitting the claims of reason and revelation as the sources of truth consider intuition as the only sure source of the knowledge of spiritual truths.

Though all the schools of Muslim thinkers are indebted to external influences, e.g., the Greek, the Persian, the Christian, etc., yet the school which is affected the most is that of the philosophers. The philosophers gave a higher value to the Greek culture and science than to the Islamic culture. The Sūfīs, on the whole, taking their stand on the Quranic doctrine, absorbed in their systems all sorts of elements.

They always kept before them the spirit and not the letter of the law which became the central principle of their systems.

The Sūfis may be divided into three main classes, *viz.*, the ascetics, the speculative metaphysicians and the moderate group who tried to reconcile the extremist claims of the former two. The early Sūfis were ascetics, *e. g.*, Ibn Adham, etc. It was the fear of the eternal hell-fire which drove them to rigorous disciplines and austerities. The moderate group by an attempt to reconcile the claims of asceticism and free speculation aimed to bring Sūffism within the fold of Islam. These thinkers respected both the letter and the spirit of the law. The formal disciplines prescribed by the law are means to an end, which end is the purification of the heart from the animal passions. Abū Tālib al-Makki, al-Ghazzālī, al-Qushairī, etc., belong to this mode of thought. The speculative metaphysicians from the point of view of philosophy are of paramount importance. They thought out the most original and detailed theories, such as those about the universe, soul, etc. The chief characteristic of this school is that they tried to find out the hidden and esoteric meaning in the law of Islam. Ibn al-'Arabi and Suhrawardī are the best representatives of this school.

The main causes which led to this esoteric mode of thought are as follows: (1) The mystical expressions in the Qur'ān, *e. g.*, *ه* which led people to interpret them esoterically. (2) The over-emphasis of the orthodox theologians on the formal side of the law at the cost of its spirit. (3) The influence of the Magians who claimed esoteric knowledge of truth. (4) The belief of the Shi'ites in the doctrine of the infallible Imām who alone could know and interpret the law.

The most powerful sect of these Shi'ites was that of the Ismā'īlīans whose doctrine of *Ta'wīl* proved fatal to the formal side of the law. They held the Qur'ān to be an

allegory and interpreted it and also *Ḥadīth* in an esoteric manner. Spiritual meanings were given to Heaven, Hell, pleasure, pain and other Qurānic conceptions. The doctrine of *Ta'wīl* later on became the central principle with the speculative *Sūfīs*.

At one time in their history the *Ismā'īlīs* became a very great danger to the rest of Islam. Many great men like *Nizām al-Mulk at-Tūstī*, *al-Ghazzālī*, etc., had to write books against their doctrines to check the menace¹. Many of the thinkers who wrote against the *Ismā'īlīs* gradually assimilated some of their doctrines as did *Ismā'il al-Ghazzālī*². It is through him that *Ibn al-'Arabī* and *Suhrawardī* inherited esoteric ideas. *Al-Ghazzālī* besides giving physical meaning to Hell, Heaven, pleasure and pain gives them a spiritual meaning as well. Similarly the use of allegory after the fashion of the *Ismā'īlīs* became common. *Ibn Sīna* wrote an allegory, "*Ḥayy Ibn Yaqzan*"³ in which he expressed the most subtle and abstruse ideas in commonplace terms. *Al-Ghazzālī* popularized the use of the allegory (e. g., *Ihyā*, vol. IV, pp. 215-18). Closely connected with the doctrines of allegory and esotericism is the common

1. Cf. *at-Tūstī*, *Siyāsat-Nām*, chapters 1-9; *al-Ghazzālī's* *Munqidh min ad-Dalāl*, pp. 18-24; *al-Mustazhiri* was written to check the onslaught of the *Bāṭinīs*.

2. In his book *at-Tafrīqā bain al-Islām waz-zandaqa* while propounding the rules for the criterion how to interpret the Qurān, *Ḥadīth* and the doctrines of other sects *Ghazzālī* himself has yielded the doctrine of *Ta'wīl*, and mostly he sides with the spirit and not the letter of the law. His *Ihyā* is a struggle between the formal and the inner side of Islam. He favours the inner side of it. The formal, though necessary, is a means to the inner. Books like "*Kitāb al-maḍnūn bihi 'an ghairi ahlihi*", etc., follow only the esoteric side of the law of Islam.

3. *Ibn Tufail* later on also wrote an allegory under the same title.

belief of the Muslim philosophers that the masses cannot understand the nature of ultimate things.

Suhrawardī's allegories are the oldest allegories in Persian literature known so far. He is the strongest supporter of the belief that the truth should not be revealed to the masses¹ and, therefore, he always tried to clothe common place things in obscure terminology. "To save himself from the troubles the Šūfī should not express all that is in his own ken as only a few can understand those conceptions²." Suhrawardī says "To divulge the Divine secret is unbelief, to divulge the secret of predestination is rebellion and to publish a secret is unbelief..."³. In the allegory⁴ pertaining to the *hoopoo* the animal is made to say.

"Many a time have I said that I will divulge
Whatever secrets there are in the world.
But out of fear of the sword and slaps on the neck
There are a thousand ties on my tongue."

As to the sources of Suhrawardī's philosophy, he drank deep at various sources and made use of every idea, principle, story, etc., which served his purpose. He took his materials from the Qurān, Ḥadīth and the Šūfīs. He was influenced by Plato, Aristotle, Neo-Platonism, Neo-Pythagoreanism, Iranian and Shi'ite conceptions.

In spite of the fact that he borrowed ideas from many sources, he did not accept them slavishly. He differed from Aristotle, and Plato very freely in many points and rose

1. Three Treatises, p. 13. "Speak to the people according to their intelligence", p. 21 ; see also pp. 20-23 where he has illustrated this truth.

2. Three Treatises, pp. 20-22.

3. Ibid. p. 21.

4. Ibid. pp. 20-23.

above all the minds that influenced him. He built a system of his own which is unique and original.

II. Existence and Nature of the Ultimate Principle

Suhrawardī has not systematically discussed the existence and the nature of the ultimate principle in the Treatises. The following conclusions have been drawn on the basis of his utterances therein. It appears that these treatises were addressed to his intimate associates and confidants who knew his metaphysical views.

Suhrawardī, Ṣūfī as he is, believes that logical reasoning cannot prove the existence of God, Soul, etc. Instead of making him a believer¹, it rather leads a man to doubt and despair. It is only through gnosis "*ma'rifa*", that one is led to believe in the existence of God, etc. Gnosis does not depend on arguments and proofs to establish its conclusions. It relies on an observation (*mushāhada*) of a very intimate nature, *viz.*, an observation with the eye of the heart. It is possible only in the state of ecstasy when one's senses are suspended and one is absorbed in God and is unconscious of the self and the world around him. The order of the '*aql*' (intellect) too is removed, and the '*kaun*' and the '*makān*' are lost to sight. The seer has gone beyond the physical world and above the category of being². When the Ṣūfī is in such a state, a divine light dawns upon his heart, through which the nature of many entities, *e. g.*, God, Soul, etc., becomes manifest. The things are seen as if with the eyes. It is an intuition or inner perception. The theologians believe that God, in the next world, will create a perception in man through which he will be able to see Him. Suhrawardī says that God can create a similar perception in man enabling him to see God in this world

1. Three Treatises, p. 31.

2. Ibid. p. 15.

directly without the help of arguments and proofs¹. A ṣūfī was once asked, "What is the proof of the existence of the Creator?" to which he replied: "The semblance of the one who seeks after the Truth through arguments is like one searching after the sun with a lamp"². It was through this divine light that the Prophet, lost in ecstasy, ascended the Heavens and perceived the Truth. "My heart has seen my Lord," said 'Omar. "If the veil is removed, my belief is not increased," said 'Alī, the prince of Ṣūfīs³. It was through this light of the heart that 'Omar and 'Alī (peace be upon them) saw God.

As to the nature of the ultimate principle. The ultimate principle is only one. It is substance (*wujūd*) according to Suhrawardī, who uses it in the same sense as did Spinoza. External phenomena are merely accidents. They are the manifestations of the substance⁴. To prove this Suhrawardī quotes the following verses from the Holy Qurān:

1. Three Treatises, p. 31; Cf. al-Ghazzālī, *Iḥyā*, vol. I, pp. 18-29: The science through which the knowledge of spiritual realities comes to the heart is called علم الكاشفة by al-Ghazzālī. According to him, علم الكاشفة "comes at a stage when man transcends the limits of علم and عمل and is wholly absorbed in God, after his heart is purified. It is a light that reveals itself in the heart of man, when it is purified and purged of all its evil qualities. With this light many things that are vague, or are only heard of, become real and living. Knowledge about all spiritual realities such as the person of God, His attributes, His action, His dispositions of the affairs of the universe, prophet-hood, Satan, angels, Hell, the Heavens, etc., is revealed to him. It removes the curtain of doubt till the truth becomes absolutely manifest, and spiritual realities are perceived by man as if with his own eyes. It is possible in the very nature of man, if his heart were not soiled by the filth of this world....."

2. Three Treatises, p. 31.

3. Ibid. pp. 31-32.

4. Three Treatises, P.13.

"So that they worship not Allah who bringeth forth the hidden in the heavens and the earth" ¹. "And there is not a thing but with Us are the stores thereof; and we send it not down save in appointed measure" ². It is unique in existence. It cannot be compared with anything else ³.

"Naught is as His likeness; and He is the Hearer, the Seer" ⁴. He alone will remain for ever; all else is transitory.

"Every one that is thereon will pass away; there remaineth but the countenance of thy Lord of Might and Glory" ⁵.

"Is not every thing except God in vain?" ⁶ He is the first, the last, the manifest and the hidden ⁷. He is omniscient and knows all the secrets in the heavens and the earth ⁸. "Not a secret of you will be hidden" ⁹.

It is on the basis of such utterances, mainly Qurānic, that a hazy picture of Suhrawardī's metaphysical views of his younger days, can be formed. The utterances make it quite clear that he was not an anthropomorphist like the orthodox theologians especially the Hanbalites. The anthropomorphists attributed human qualities to God and believed that God sits tightly on the '*arsh*' as is mentioned in the Qurān. By doing so they confined Him to place and direction. It is the knowledge of God, they said, and not God himself that is present every where ¹⁰.

-
1. Quran, XXVII, 25.
 2. Quran, XV, 27.
 3. ليس كشيء
 4. Quran, XLII, 9.
 5. Quran, LV, 26-27.
 6. Three Treatises, p. 27.
 7. Cf. Quran, LVII, 3.
 8. Three Treatises, pp. 17; 27.
 9. Quran, LXIX, 18.
 10. Three Treatises, p. 26.

Suhrawerdī can also be distinguished from the Mu'tazilites and the Muslim philosophers who denied omniscience to God. God, they said, only knows the universals and has no knowledge of the particulars ¹.

His conception of God resembles that of al-Ghazzālī who believes that He is unique and incomparable to anything. Al-Ghazzālī holds the attributes and words which are used to connote certain qualities in Him to be merely metaphors. He goes so far as to say that even the description of God is beyond all metaphor ². In short, Suhrawerdī is neither an anthropomorphist nor like those who believed God to be nothing but a metaphorical entity devoid of any power to govern the universe. On the contrary, he believes God to be omniscient and omnipotent.

As to his attitude to his instinctive belief of his country that there are two independent realities, the good and the evil, the light and the darkness which create all the good and evil things respectively, we cannot say anything with certainty. There are only two utterances on the basis of which it may be said that philosophically, he is a dualist. He says, "whatever retreats to pure darkness has also that (darkness) for its source." And "whatever seeks light is also from light" ³.

Theologically, he is a monotheist and believes that all things proceed from a single cause. The nature of that cause is conceived by him to be light. God is the absolute light; the other lights are non-existent as compared with it. It is the source and origin of other lights which are

1. Cf. Al-Ghazzālī's *Tahāfut*, pp. 223-238: He has shattered into pieces the arguments of the philosophers who held that God has no knowledge of the particulars (الجزئيات).

2. *Iḥyā*, vol. IV, pp. 215-221.

3. *Three Treatises*, p. 14.

transitory¹. "Light upon light; Allah guideth into this light (Himself) whom He will; and Allah speaketh to mankind in allegories"². "You have all the lights of this world through the light of the sun. All the luminous objects obtain light and acquire brilliancy from it"³. The sun is the source of light and it gives light to moon and other objects⁴. On the basis of such expressions we can discern the rudiments of the conception of reality as light⁵. It is dimly perceived at this stage of his intellectual development.

Further, he conceives reality as beauty also, which conception is very clearly brought out. "Verily, God is beautiful, He likes beauty"⁶. His beauty is 'unmingled with any evil' and His perfection without any defect⁷. Beauty (*Jamīl*) and perfection (*Kāmil*), according to Suhrawardī, are terms indetical in significance. All things seek perfection⁸, and this perfection is the attainment of absolute beauty⁹. The conception of reality as beauty becomes very clear, as we will find below, when he explains how the One created the many.

1. Three Treatises, p. 14.

2. Quran, XXIV, 35.

3. Three Treatises, p. 21.

4. Three Treatises, pp. 21, 25.

5. Al-Ghazzālī also conceives the nature of reality as light. His book *Mishkāt al-anwār* is a commentary on the verse of the Quran: "Allah is the light of the heavens and earth." God in this book is conceived to be absolute light, i.e., the source of all things.

6. The Lovers' Friend, p. 23.

7. Three Treatises, pp. 50-51.

8. Cf. al-Ghazzālī's conception of perfection, *Mizān-al-'amal*, pp. 19 f, "The perfection of every thing consists in the realization of the perfection peculiar to that thing. The perfection which is peculiar to man consists in the apprehension of the true nature of things".

9. The Lovers' Friend, p. 23.

III. Creation of the Universe

The things were created through agencies by way of emanation. The order of creation is as follows. The first thing which God created was a 'luminous essence' called 'aql'. This essence was endowed with three qualities, viz., the knowledge of truth, the knowledge of the self, and the knowledge of the phenomenal world. *Husn* (beauty) came into existence from the quality of the knowledge of truth; *Ishq* (love) came into existence from the quality of the knowledge of the self; *Huzn* (sorrow) came into being from the quality of the knowledge of the phenomenal world. All the three emanated from the one source and were related to each other². *Husn* which was prior in existence contemplated on its own beauty and found himself extremely beautiful. A cheerfulness appeared in his face, out of which came into existence all the angels³. *Ishq* (love) who has an affection for *Husn* gazed at him unceasingly and when a smile appeared on the face of *Husn* *Ishq* was disturbed and wanted to move but *Huzn* suspended himself onto him and from this suspension came into being the heavens and the earth⁴. These three elements constitute nature of all things. The celestial and the terrestrial worlds are ruled by them.

When Adam was created, the inhabitants of the celestial world were disturbed. *Husn* who was the king of the

1. Cf. Al-Ghazzālī, *Ihyā*, Vol. I, p. 73—اول ما خلق الله العقل—Sharh-al-Ihyā, Vol. I, p. 452 "The first thing which God the Almighty created was intellect."

2. Lovers' Friend, pp. 3-4.

3. Mohd. Iqbal, *Metaphysics in Persia*, London 1908, p. 113:—The Sūfis like Avicenna "look upon the ultimate reality as 'Eternal Beauty' whose very nature consists in seeing its own 'face' reflected in the Universe-mirror."

4. Lovers' Friend, p. 4.

spiritual world came to see Adam and finding the place pleasant, took possession of him. Love and Sorrow also followed *Husn* because they could not live without it and joined it. Since then they have been ruling both the worlds ¹. When the time of Yūsuf came, *Husn* came to see him and took possession of him and there remained no difference between *Husn* and Yūsuf. 'Ishq also came after *Husn* putting his hand in the neck of *Husn* ². They failed to reach the parlour of *Husn* and departed to do ascetic exercises in order to see *Husn* again ³.

Husn went to Canaan and took possession of Ya'qūb. 'Ishq took its way to Egypt and identified itself with Zulaikhá ⁴. 'Ishq and *Husn* in the end succeeded in finding *Husn* without which they could not live ⁵.

The allegory illustrates, firstly, how God created the Universe and secondly, how beauty or perfection which is the ideal of man's life can be attained through the universal force called love. It is love which underlies all movements ⁶. It is a traveller by profession ⁷. "Every time I turn my face to a direction, every day I am at a stage.....": It goes to different countries and has different names in different places. "In heaven I am celebrated as the 'mover' and on the earth I am known as the 'quieter'" ⁸.

Suhrawardī's position is as follows: God created one thing and then another till the process of creation was complete. This is the doctrine of Neo-Platonic emanation. The workings of the force of love are obvious.

-
1. Lovers' Friend, pp. 4-6.
 2. Ibid. pp. 6-8.
 3. Ibid. p. 8.
 4. Ibid. pp. 8-11.
 5. Ibid. pp. 8-11, 20-24.
 6. Lovers' Friend, p. 29.
 7. Lovers' Friend, P. 11.
 8. Ibid. p. 11.

"Love", according to Ibn Sīnā is defined "as the appreciation of Beauty"¹. "This striving for the ideal is love's movement towards beauty which according to Avicenna, is identical with perfection. Beneath the visible evolution of forms is the force of love which actualises all striving, movement, progress"². 'Jamāl' and 'Kamāl' according to Suhrawardī, are the two different names of Ḥusn³. Suhrawardī's doctrine of love and perfection agrees with that of Ibn Sīnā.

The fundamental difference between the God of Neo-Platonism and Suhrawardī is that to the former the universe is the eternal emanation, while to the latter it is merely a manifestation⁴ of God.

IV. Nature and Destiny of the Human Soul

Human soul is of divine origin which like all other things yearns to return to whence it had come and in attaining this end consists its perfection^{5,6}. "Whatever retreats to pure darkness has also that (darkness) for its source". "Whatever seeks light is also from light"⁷. "If it (a thing) is watery it cannot live without water"⁸. "The proof of this is the fish that when it leaves the water

1. *Metaphysics of Persia*, p. 38.

2. *Ibid.* p. 39.

3. *Lovers' Friend*, p. 23.

4. *Three Treatises*, p. 13.

5. *Three Treatises*, p. 14.

6. Cf. Al-Ghazzālī, *Mizān-al-'Amal*, pp. 19-20 :—The perfection of the human soul lies in knowing God, His qualities and the disposition of the affairs of the universe. He also believes that there is an affinity between soul and God. (*Ihyā*, vol. IV, p. 254).

7. *Three Treatises*, p. 14.

8. *Three Treatises*, p. 14.

its life cannot continue" ¹. "And that thy lord, He is the goal" ².

Though it is natural for the human soul to seek union with God, yet it often forgets its destiny and goes astray. Suhrawardī has illustrated this point in an allegory ³. We give here a short resume of it. A king had a beautiful garden full of beautiful flowers of all kinds. It was inhabited by beautiful and sweet birds. Every imaginable beauty was to be found in it. One of the peacocks was caught by the order of the king and imprisoned after being sewn in a leather. He could not see anything except the inside of the basket. With the passage of time, he forgot all about the garden and its contents. He thought that there was no better and nicer place than the inside of the basket. But sometimes when the sweet breeze came from the garden, he felt an impulse, and he knew not where the impulse came from. One day he heard the following :—

"There came to me the morning breeze almost saying:
I am a messenger to you from the friends" ⁴.

But the bird could not recognize whence the message came from.

"O lightning that flashes,
From what sides of the enclosure do you spread" ⁵.

This ignorance was due to his having forgotten the garden and the things connected with it. "They forgot Allah, therefore He caused them to forget their souls" ⁶. When the bird was set free and came to his companions, he felt ashamed of his previous state. "Alas, my grief that I

1. Three Treatises, p. 15.
2. Quran, LIII, 43.
3. Three Treatises, pp. 22-25.
4. Three Treatises, p. 23
5. Three Treatises, p. 23.
6. Quran, LIX, 20.

was unmindful of Allah"¹. "And now we have removed from thee thy covering and piercing is thy sight this day"².

The goal of man is his union with God. Suhrawardī believes that this union is possible. He brings for his support many verses of the Quran:

"The day when they shall meet Him"³.

"All will be brought before Us"⁴.

"Unto Us is their return"⁵.

But 'There are obstructions between him and his goal. In order to attain his goal, man should detach himself from the worldly distractions and master his passions.

As regards the powers of man, he stands midway between angels and animals. "No wonder" says Suhrawardī "if an angel commits no crime, or if a beast or an animal does an evil act, because the angel does not possess the capability of doing evil and the beast does not possess the capability of understanding. On the other hand, the (real) wonder is, the act of a man who carries the commands of passion and submits himself to passions in spite of the light of the intellect. And, by the honour of God, the Great, that the man who remains firm-footed at the time of the attack of passions is superior to an angel; and again, one who is submissive to passions is far worse than a beast"⁶.

1. Quran, XXXIX, 57.

2. Quran, L, 27.

3. Quran, XXXIII, 43.

4. Quran, XXXVI, 32.

5. Quran, LXXXVIII, 25.

6. *Three Treatises*, p. 46. Cf. Al-Ghazzālī, *Psychological Basis*, Musl. Univ. Jour. Aligarh, Vol. 2, No. 3 p. 97:—"Man occupies a position midway between the animals and angels and his true differentia is knowledge. He can either rise to the level of angels with the help of knowledge or fall to the level of animals by letting his anger and lust dominate him."

The human soul has the following powers¹:

1. External senses: sight, hearing, taste, smell and touch².

2. Internal senses which are physiological:

- (1) قوت جاذبة
- (2) قوت هاضمة
- (3) قوت ماسكة
- (4) قوت دافعة
- (5) قوت ناميه etc.

3. Internal senses which are perceptive:

I. *Hiss-i-Mushtarik* (general sense or sensorium):

It is located in the frontal lobe of the brain. Sense impressions coming from all the senses are received by it. It only apprehends sensible forms.

II. *Quwwat-i-Khayâl* (imagination): It is located in the middle lobe of the brain. It deals with the sensible as well as conceptual objects. Its function is to create new ideas out of the old material with which it is endowed. It is divided into:

- (a) *Quwwat-i-Wahm*: It gives only senseless imagination. It always misleads.
- (b) *Quwwat-i-Mutakhayyila*: It gives both truth and falsehood. Sometimes it acts as an angelic power and sometimes as devillish. Thoughts which are ruled by عقل are called منكر and are angelic, and those ruled by wahm are bad and are called mutakhayyila.

1. Lovers' Friend, pp. 11-20.

2. The sense of touch, he says, comprises all these senses.

111. *Quwwat-i-Hāfiza* (Memory). It is located in the hinder part of the brain, and conserves what comes to it.
4. Internal senses which are appetitive and self-assertive: قوت شهوة and قوت غضب: These are the basis of human actions. They stand in contradistinction to عقل. All other internal and external senses are subordinate to them. If they are let loose, they degrade man to the level of animals and if properly controlled, they elevate him to the rank of angels¹.
- (a) قوت شهوة enables man to take what is useful to him.
- (b) قوت غضب enables man to repel what is harmful to him².
5. قوت عقل: A rational faculty which distinguishes man from animals and enables him to know all abstract truths and intellectual sciences. It is through this عقل that man attains his salvation³.
6. عقل اول (Eternal Intellect): It is the impersonal and the universal soul which permeates the whole universe. The individual soul partakes of it. All the mental virtues are its manifestations. It is immaterial, imperishable and transcendental. It knows all the secrets of the heavens and the earth⁴.

Man, then, is celestial as well as terrestrial. قوت شهوة and قوت غضب bind him to the physical world, whereas عقل

-
1. Cf. *Three Treatises*, p. 46
2. *Lovers' Friend*, p. 19.
3. *Ibid.* p. 19.
4. Cf. Al-Ghazzālī's division of human faculties, *Ihyā* 111, p. 5-6. There is hardly any difference between the division of al-Ghazzālī and Suhrawardī.

connects him with the spiritual world. Sometimes these faculties overpower the intellect and make man their slave. But the right position of intellect is that it should control and guide them so that the person should realize his perfection which consists in knowing the secrets of the self, the universe, etc.¹ The knowledge is possible in the very nature of man. There is no limit to such knowledge. The control of passions, love, contemplation and the guidance of wisdom, in short, can enable man to attain to his perfection.

But there are difficulties which beset the soul in search of truth. Suhrawardī illustrates this fact in an allegory known as the "Treatise of the Bird"². This allegory points out how worldly distractions and impediments can be surmounted by the seeker after truth, and how after great difficulties, the seeker can have the knowledge of truth. The bird narrates how a flock of birds in which he was flying was allured by hunters into a trap, how the bondage and the imprisonment became comfortable and congenial to it and how ultimately after great many privations the birds secured their freedom.

Human heart cannot know truth until it is properly oriented in the direction of truth. It is a mirror which reflects the universe³. If the heart is purified, the whole universe can be reflected in it. But many things come between it and the truth⁴.

-
1. Lovers' Friend, p. 20.
 2. Three Treatises, pp. 45-51.
 3. Three Treatises, p. 26.
 4. Three Treatises, p. 17. Cf. al-Ghazzālī, *Ihyā*, Vol. III, p. 11: He gives five reasons which may prevent the heart from apprehending the truth. (1) It may be undeveloped, (2) sins may render it dark, (3) it may be occupied with its own purification, (4) some traditional prejudices may check the reflection of truth, and (5) man may be ignorant as to the direction of truth.

The essential condition for apprehending the spiritual truths is self-purification¹. The way to apprehend God is that the heart should be purified and the worldly attachments effaced from it. The more will one detach himself from the world and turn his attention to God, the more will he be able to 'reach spiritual heights' as the divine favours are proportionate to human labours, and the utmost exertions are met with unbounded munificence!².

Self-purification, then, 'is the only road to self emancipation'³, and to 'turn the face towards God entirely is liberation'⁴.

The tortures and mortifications which sūfis encounter in order to gain liberation from the thralldom of passions are pleasures to them. Suhrawardī has illustrated this fact in an allegory⁵. Some bats became hostile to a chameleon and agreed to punish him by throwing him in the sun as this was the greatest punishment according to the bats. But to their surprise, the sun gave life to him instead of death. Husain-i-Mansūr says:

"Kill me, O my confidants; killing me is my life.

"My life is my death, and my death is my life"⁶.

Abū Sulaimān Dārānī says, "If the heedless knew what pleasures of the gnostic they lack, they would die out of sadness"⁷.

V. Knowledge of God (Ma'rifa)

We now pass on to his mystical and ethical philosophy. Man's aim in this life is to attain his perfection which

-
1. Cf. Qurān, LXXIV, 3.
 2. Three Treatises, p. 5; Ibid, pp. 25-26.
 3. Three Treatises, p. 5.
 4. Three Treatises, p. 27.
 5. Three Treatises, pp. 19-20.
 6. Ibid. p. 19.
 7. Ibid. p. 20.

consists in his union with God. This is only possible through Ma'rifa. If man desires to rise above the common run and wants to see God face to face, he must have a faith in the unseen, a desire to see the unseen, both of which lead him to the knowledge of the unseen, which in turn make him realize the unseen. Knowledge is the central part of the Sūfī doctrine; it arises from faith and yearning and leads man to apprehend God.

Suhrawardī constantly prays to God to increase his knowledge¹. He says that the more learned the man the more perfect he is². The prophet said, "Never has God created an ignorant *wāli*"³. Although the prophet was an embodiment of perfection, yet God said to the prophet in the Qurān, "And say, O my Lord, increase me in knowledge"⁴.

This knowledge is not the knowledge of taxation, marriage, business, and the like⁵. It is gnosis which comes to the heart through intuition and revelation. It pertains to the knowledge of God, His qualities, His disposition of the affairs of the Universe, the secrets of the spiritual world, the heavens and the earth, etc⁶. These mysteries about God, the soul and the universe should be known but not divulged because every heart cannot contain them⁷. The highest perfection of man, then, lies in attaining the resemblance of God⁸.

1. Ibid. p. 13.

2. Three Treatises, p. 39.

3. Ibid. p. 39.

4. Qurān, XX, 113.

5. Three Treatises, p. 39.

6. Ibid. p. 39; cf. al-Ghazzālī, *Ihyā*, vol. I, pp. 18-19.

7. Three Treatises, p. 39.

8. Ibid. p. 40.

Knowledge of perfection is a quality of man. One who has more knowledge about the realities of the Universe is nobler ¹, and one who does not possess it is imperfect ².

The acquisition of the science of knowledge of God is superior to all the other sciences. A science is preferable because of its subject matter, the strong arguments and proofs it uses and the advantages it brings to the seeker ³. *Ma'rifa* has all these advantages over other sciences ⁴. Its aim is truth, it uses observation (*mushdhada*) and it is an established fact that observation is more convincing than argumentation ⁵. And the advantages that will accrue from it will be everlasting ⁶.

It is through ecstasy (*dhaug*) that *ma'rifa* is possible. The seeker in its attainment rises by steps to the knowledge of the spiritual realities. The main steps are as follows:

1. When the heart is purified, divine lights from the transcendental world begin to appear in the heart. These are merely flashes and accidents. They are not constant

1. Three Treatises, pp. 40-41.

2. Ibid. p. 40.

3. Three Treatises, p. 30.

4. Three Treatises, 31-32; cf. al-Ghazzālī, *Ihyā*, Vol. I, pp. 12-14. "The nobility of a science depends on three factors: (1) The faculty by which that knowledge is sought, e.g., intellectual sciences are superior to philological sciences, because philosophy is acquired through intellect and philology through hearing, and intellect is superior to hearing. (2) The generality of the benefits which can be derived from it. (3) The kind of material which it employs, e.g., teaching is superior to tannery, since the teacher works upon the human mind and the tanner upon the skins of animals, minds being superior to the dead skins". He further proves that science which leads one to God is the noblest of all the sciences.

5. Three Treatises, p. 31.

6. Three Treatises, p. 32.

and permanent. They suddenly appear and disappear. "He it is who shows you the lightning" ¹. God says about it that "the splendour of His lightning almost takes away the eye-sight" (Qurān XXIV, 43). These flashes are delightful. They increase with the increase of the ascetic exercises. But he believes that in a purified heart such flashes can come without ascetic exercises ². Sometimes man begins to apprehend some of the states belonging to the next world in every thing that he sees. Sometimes he becomes mentally unbalanced. At the time of the break, the seeker finds consolation in the past memories against the onslaughts of passions ³. This is the first stage.

When the light from the spiritual world reaches 'the utmost extremity' and remains for a long time, it is called 'tranquillity.' This stage is more perfect than the first one. When the seeker comes back to his physical self, he feels highly regretful for its separation. In the Qurān this 'tranquillity,' says Suhrawardī, is mentioned many times.

"And God sent down His 'tranquillity' ⁴. One who has attained to this height, can read the hearts of others and the meaning of many unknown things become clear to him. The Prophet once said about 'Omar," "Verily, tranquillity speaks through the tongue of 'Omar." Sometimes he hears discourses from the divine world ⁵. This is the second stage.

"And this Tranquillity becomes such that if man desires to keep it off from himself he cannot do so. Then man reaches such a stage that whenever he likes, he gives

1. Qurān, XIII, 13.

2. Three Treatises, p. 34

3. Ibid. p. 33.

4. Qurān, XLVIII, 26.

5. Three Treatises, pp. 35-36.

up the body and goes to the world of (divine) Majesty ; and his ascents reach the high spheres. And whenever he likes or desires he can do so. So whenever he looks at himself he becomes happy, because he discerns the radiance of God's light (falling) on him. Hitherto it is a defect.

"If he exerts further, he also passes this stage. He becomes such that he does not look on himself and his knowledge of his existence is lost ; this is called "*Fanā-i-Akhar*". When one forgets himself and also forgets the forgetfulness it is called "*Fanā dar fanā*"¹. At this stage the seeker after truth has reached the highest end and has realized what is possible for him. This is not an end of man's efforts in the Buddhist sense of *Nirvāṇa*. In *Nirvāṇa* the individual passes into annihilation. According to the Sūfi philosophy the individual soul attains everlasting existence by joining with the universal soul.

Sūfis consider it a polytheism to delight in the knowledge one has gained about God. In doing this, they say, the seeker has made knowledge and not God his object of worship. The Sūfi loses, firstly, the delights of knowledge, and, secondly, himself and the world around him. This stage is called 'Obliteration'². "Every one that is in it, will pass away and there remaineth but the face of Thy Lord, the glorious and beneficent"³.

In his ascent to the divine, the seeker after truth passes through the following stages⁴ :—

1. "There is no God but God." At this stage the seeker only realizes that there is no other Deity except God. The divinity is negated from all other things.

1. Three Treatises, pp. 36-37.

2. Three Treatises, p. 37.

3. Qurān, LV, 27, 28.

4. Three Treatises, pp. 37-38.

2. "There is no He but Him". In the first stage the divinity is negated from what is not God. But at this stage existence also is negated to all other things except God. It is He and He alone that exists. All other things are only phenomenal. They are only manifestations of Him.

3. "There is no Thou but Thou". This stage of unification is still higher. "Him" is used for the absent but "Thou" stands for the one who is present. At this stage, besides the unification, the presence of God is also felt.

4. "There is no I but Me". This is a still higher stage. In "Thouship" there is a duality because one addresses another. At this stage, the *Şîfî* is absorbed in God and there is no distinction between the seeker and the sought. "And every thing will perish save His face" ¹.

There is no limit to the spiritual grades. But as long as man wears the garb of humanity, he cannot fully comprehend the world of divinity. "A *Şîfî* was once asked what is *Taşawwuf*?" He answered, "Its beginning is God and as regards the end, it has no end" ².

VI. Love of God.

Suhrawardî regards love of God as the highest end of man in this world. It is the highest virtue or quality of the heart which a man should develop in order to attain his perfection. But love of God is not a quality isolated from the knowledge of God. It is an aspect of the knowledge which is higher in point of spiritual development. The theologians believe that man's love for God is an impossibility since man and God are not homogeneous. Love can take place, they argue, between beings which are homogeneous. Man's affection for God consists, according to them,

1. Qurân, XXVIII, 88.

2. Three Treatises, p. 36.

in his obedience to Him¹. Suhrawardī says that homogeneity is not a condition of love as sometimes a man loves a colour or an object, though they are not homogeneous with him. "Love consists of an affection which has transgressed its limit"². It implies an imperfection on the part of the lover; the lover has not acquired all what is desirable. Something still remains to be realized, which is not yet acquired. If man comprehends God's beauty fully, he will have no further desire. But full comprehension of God's beauty is impossible for man.

Human faculties have certain functions to perform. They are created to fulfil a mission. In carrying out this mission lies their perfection and pleasure. The pleasures of the senses of sight, hearing and smelling, *e. g.*, consist in seeing beautiful forms, hearing melodious voices, and smelling fine odour, respectively. Similarly, all the external and internal senses have certain functions to perform. The performance of such functions which are peculiar to particular senses, gives the greatest pleasure to them. Man shares his external and internal senses with animals. But over and above all these, man has another faculty known as intellect whose function is to realize the intellectual truths. The function of the intellect and the rational soul is the knowledge of truth, and comprehension of realities. And when the soul has acquired this, it has reached its perfection and experienced the highest pleasures. This

1. Three Treatises, p. 41; cf. al-Ghazzālī, *Iḥyā*, Vol. IV, p. 252. Suhrawardī's words and arguments are similar to those of al-Ghazzālī. Al-Ghazzālī says that the theologians hold that love cannot exist between man and God. They define the love of God as obedience to Him. According to them love can exist between the members of the same species. Ghazzālī refutes their arguments. He also established that love of God is the highest ideal of man and is the essence of Islam.

2. Three Treatises, p. 41; *Lovers' Friend*, pp. 24-25.

pleasure cannot be compared with any other pleasure as "one who did not taste, does not know" ¹.

'*Janmīl* and '*Kamāl*' are only different names for *Husn* (Beauty). Everything, whether spiritual or corporeal, seeks not only perfection but also beauty ².

It can be realized through '*Ishq*. '*Ishq* comes to man through *Huzn* (Sorrow), *i.e.*, when one has purified his heart by subduing his passion and has used his internal and external senses properly. '*Ishq* comes only at a time when the worldly attachments are eliminated from the heart. And it is '*Ishq* which takes the seekers to the sought, *i.e.*, perfection or beauty which is man's desired object ³. "Eject hollow imaginations from your head; languish through coquetry; and increase supplication. Your teacher is love, when you reach there he will himself utter with the tongue of ecstasy: Act thus" ⁴.

1. Three Treatises, p. 42; cf. al-Ghazzālī, *Iḥyā*, Vol. IV, p. 254. There seems to be no difference between the views of al-Ghazzālī and Suhrawardī. Affection may be defined as a natural inclination towards objects which give pleasure. If the inclination becomes strong it is called love. Affection is of different kinds according to different senses. Every sense perceives a particular kind of object which gives it pleasure or pain. The eye, for instance, apprehends beautiful forms, the ear musical sounds, the nose sweet odour, etc. In the apprehension of these objects lies the perfection of these senses. But man shares with the other animals the external and internal senses. But over and above these senses man has another inner sense or faculty of perfection which is implanted in the heart. It is only through this faculty that God and other mysteries of the heaven and earth can be known. And in apprehending these objects lies the perfection of this faculty.

2. Lovers' Friend, p. 23; cf. al-Ghazzālī *Iḥyā*, Vol. IV, p. 256. He also conceives '*Kamāl*' and '*Janmīl*' as one and the same thing. He too conceives reality as beauty.

3. Lovers' Friend, p. 24.

4. Lovers' Friend, p. 24.

Love is the 'utmost extremity' of affection'. It is 'excessive affection'. "Love is more particular than affection, because all love is affection but all affection is not love. And affection is more particular than 'knowledge' because all affection is knowledge, but all knowledge is not affection. And two opposite things come out of knowledge, which are called 'friendship' and 'enmity'. Because knowledge pertains either to a thing which is agreeable and suitable to the body or the spirit which is called 'pure good' and 'absolute affection'; and the human soul seeks it, and desires to betake itself to that, and attain perfection; or, it pertains to a thing which is not suitable and not agreeable to the body and the spirit which is called 'pure evil' and 'absolute defect'; and the human soul always flies from that and it has a natural aversion towards that. From the first comes 'friendship' and from the second 'enmity'. So the first round is knowledge, the second round is affection, and the third round is love. And one cannot reach the world of love which is the highest of all, unless he makes two rounds of the stair from knowledge and affection". "The world of love is the end of the world of knowledge and affection".

"One who is in union with it is the end of the learned scholars and illustrious philosophers. And therefore it is said :

No created being has love,
None but the nature has love" ².

The word '*Ishq*' is derived from the name of a plant known as '*Ashagah*' (ivy). This plant grows at the foot of a tree, shoots its roots in the ground and becomes very firm and then slowly and gradually climbs on the tree

1. Lovers' Friend, p. 24.

2. Lovers' Friend, pp. 24-25.

and ultimately covers the whole of it. It begins to suck the nourishment of the tree with the result that the tree dries up ¹.

Similarly, in the heart of a man there is a tree. It faces to the spiritual as well as the physical world. The one which faces to the spiritual world is the real tree, and the other which faces to the physical world is the shadow tree. If man indulges in the worldly things, the shadow tree becomes stronger and gradually occupies the whole heart of man. Then the real tree becomes weaker and sometimes withers away. As it gets shrivelled, man forgets all about the spiritual world. But when man begins to nourish the real tree with the water of knowledge, love jumps in, shoots its roots into the heart, and covers the shadow tree with the result that this tree becomes paler and paler and the real tree begins to grow again and its numerous branches begin to draw spiritual nourishment from the divine fountain. And when it has reached its perfection, the shadow tree dies and the soul of man becomes identical with the real tree and he attains the highest perfection ².

This stage is reached through '*Ishq*' which may be called the pious deed leading one to the first beloved. "Unto Him good words ascend, and the pious deed doth He exalt" ³. It is through the purification of the heart that '*Ishq*' becomes perfect and in its perfection lies the perfection of man ⁴. '*Ishq*' cannot enter a heart unless the lower appetites of the soul are sacrificed ⁵. But every one cannot reach this height of perfection; "it requires years

-
1. Lovers' Friend, p. 26.
 2. Lovers' Friend, pp. 26-28.
 3. Qurān, XXXV, 11.
 4. Lovers' Friend, pp. 29-30.
 5. Lovers' Friend, p. 29.

that an original stone through the sun becomes a ruby in Badakhshan or a cornelian in Yunnan. ¹ "

Love, in short, is at the basis of all creation as well as of perfection ².

"But for you, we wouldn't have known Love,
But for Love, we wouldn't have known you" ³.

Conclusion

Suhrawardī in his younger days conceived reality as both light and beauty. The conception of reality as beauty can be established on the basis of the utterances in the Treatises but the conception of reality as light is dimly perceptible and therefore cannot be established. These views are not without precedent. Ghazzālī also conceived reality as beauty as well as light.

The human soul is of divine origin. Its perfection lies in reaching its origin. This perfection can be realized through knowledge which is the differentia of man. Knowledge means the knowledge of God, His qualities, His actions, angels, the secrets of the heavens, and the earth, etc.

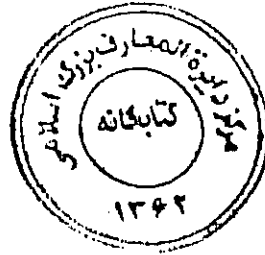
Everything seeks perfection or beauty which is possible through the cultivation of love. When man has wholly detached himself from the worldly desires and is solely occupied with God, he sees all realities. And here lies his perfection.

Suhrawardī has followed al-Ghazzālī in his younger days both in letter and spirit. He seems to be a thorough-going Ghazzālīan.

-
1. Lovers' Friend, p. 29.
 2. Ibid. p. 30.
 3. Ibid. p. 3.

فهرس المحتويات

١	شبيس، أوتو (ناشر): مؤنس العشاق لشهاب الدين السهروردي المقتول. . .
٩٩	شبيس، أوتو و س. ك. ختاك: مؤنس العشاق لشهاب الدين السهروردي. ترجمة إنكليزية.
١٢٩	شبيس، أوتو و س. ك. ختاك: ثلاث رسائل في التصوف لشهاب الدين السهروردي. نشر النص مع ترجمة إنكليزية وبحث حول حياته وشعره.
٣١٠	شبيس، أوتو و م. عمر الدين: الموقف الفلسفي للسهروردي المقتول تبعاً لمؤلفاته في شبابه. (بالإنكليزية).....

۳۳۶۸۵۰

طبع في ۵۰ نسخة

نشر بمعهد تاريخ العلوم العربية والإسلامية
بفرانكفورت - جمهورية ألمانيا الاتحادية
طبع في مطبعة شتراوس، مورلتاخ، ألمانيا الاتحادية

الفلسفة الإسلامية

٩١

السهروردي

شهاب الدين يحيى بن حبش

(توفي ٥٨٧هـ / ١١٩١م)

نصوص ودراسات

٢

جمع وإعادة طبع

فؤاد سزكين

بالتعاون مع

كارل إيرج-إيجرت، مازن عماوي، إكهارد نوباور

١٤٢٠هـ - ٢٠٠٠م

معهد تاريخ العلوم العربية والإسلامية

في إطار جامعة فرانكفورت - جمهورية ألمانيا الاتحادية

منشورات
معهد تاريخ العلوم العربية والإسلامية

يصدرها
فؤاد سزكين

الفلسفة الإسلامية

٩١

السهورودي
شهاب الدين يحيى بن حبش
(توفي ٥٨٧هـ / ١١٩١م)

نصوص ودراسات
٢

جمع وإعادة طبع

١٤٢٠هـ - ٢٠٠٠م
معهد تاريخ العلوم العربية والإسلامية
في إطار جامعة فرانكفورت - جمهورية ألمانيا الاتحادية

منشورات
معهد تاريخ العلوم العربية والإسلامية
سلسلة الفلسفة الإسلامية
المجلد ٩١